N. STEINHARDT
IOAN PINTEA

primejdia mărturisirii

Convorbirile de la Rohia
urmate de Jurnal

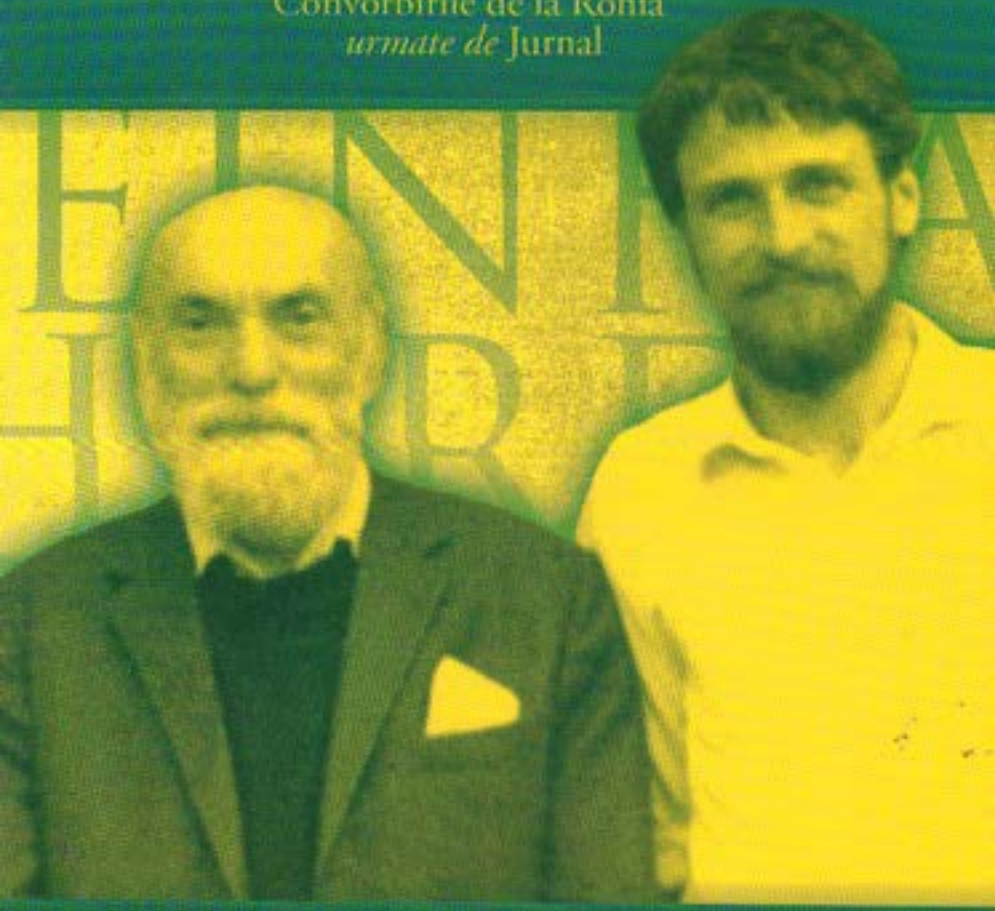

HUMANITAS

Primejdia mărturisirii: pe de-o parte, primejdia opiniilor proprii, originale, aflate în contradicție cu discursul tradițional, pe de alta, primejdia de a-ți exprima necenzurat convingerile într-un regim totalitar.

Între 1984 și 1988, în anii cei mai apăsători ai comunismului ceaușist, preotul și poetul Ioan Pintea l-a întrebat și l-a ascultat pe N. Steinhardt, pe atunci călugăr la mânăstirea Rohia, cu fervoarea unui Adso din Melk în fața lui Guglielmo de Baskerville. Steinhardt a verificat și a completat în vederea publicării textul unei bune părți din aceste „Convorbiri de la Rohia". Ultima dintre ele, *Despre agonia Europei*, a fost înregistrată pe bandă magnetică și transcrisă abia după moartea lui Steinhardt, în 1989.

După o primă ediție publicată în 1993 (Ed. Dacia, Cluj-Napoca), *Primejdia mărturisirii* reapare într-o variantă revăzută, ilustrată cu fotografii inedite ale autorilor, însoțită de un *Jurnal cu și despre N. Steinhardt* ținut de Ioan Pintea, de o *Cronologie N. Steinhardt* stabilită de Viorica Nișcov și un *Indice de nume*.

Alte apariții de același autor

Eseuri despre iudaism
Cuvinte de credință
Articole burgheze

[illegible]
[illegible]-124.00

ISBN (10) 973-50-0791-6
ISBN (13) 978-973-50-0791-1

5 948353 010084

IOAN PINTEA (n.1961, Runcu Salvei, jud. Bistrița-Năsăud) a absolvit Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj, a fost bibliotecar la Biblioteca județeană Bistrița (1984–1990), în prezent slujește ca preot în parohia Chintelnic și este șef de serviciu la Centrul Județean pentru Cultură Bistrița-Năsăud. Înainte de 1989 s-a numărat printre inițiatorii Saloanelor culturale „Liviu Rebreanu", frecventate de N. Steinhardt, Al. Paleologu, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu etc. Împreună cu IPS Serafim, Nicolae Stroescu-Stânișoară și Pr. Simion Felecan, face parte dintre fondatorii revistei *Deisis* (München); reeditează la Bistrița revista de cultură *Mișcarea literară*, fondată de Liviu Rebreanu, fiind redactorul-șef al acestei reviste. Este membru al Uniunii Scriitorilor din România și figurează în *Dicționarul scriitori români din anii '80–'90* (Ed. Paralela 45, 2001).

SCRIERI: *Frigul și frica* (versuri), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1992; *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu N. Steinhardt*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1993; *Însoțiri în Turnul Babel* (eseuri și dialoguri), Ed. Omniscop, Craiova, 1995; *Mormântul gol* (versuri), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999; *Grădina lui Ion* (versuri), Ed. Aletheia, Bistrița, 2000; *Bucuria întrebării. Părintele Stăniloae în dialog cu Ioan Pintea*, Ed. Aletheia, Bistrița, 2002; *Scara cu îngeri* (poeme), Biblioteca revistei Convorbiri literare, 2003; *Admirații ortodoxe*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2003, *Mic jurnal discontinuu*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2005, *Slujba de canonizare a Cuviosului Pahomie de la Gledin*, 2006. Poezii traduse în antologia *Streiflicht* (Simone Reicherts-Schenk și Christian W. Schenk), Dionysos, Kastellaun, 1994. Colaborări la volume colective. Eseuri, dialoguri și versuri publicate în reviste.

Ediții îngrijite din opera lui N. Steinhardt: *Dăruind vei dobândi*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994; *Călătoria unui fiu risipitor*, Ed. Adonai, București, 1995; *Ispita lecturii*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000; *Pledoarie pentru o literatură nobilă și sentimentală* (în colab. cu Radu Săplăcan), Ed. Cronica, Iași, 2001, 2002; *Eu însumi și alți câțiva (eseuri noi și vechi)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001; *Eseu romanțat asupra neizbânzii*, Ed. Timpul, Iași, 2003.

N. STEINHARDT
IOAN PINTEA

PRIMEJDIA MĂRTURISIRII

Convorbirile de la Rohia urmate de Jurnal

Ediție definitivă

Cronologie N. Steinhardt de
VIORICA NIȘCOV

Indice de nume de
IOAN PINTEA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
GABI DUMITRU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
STEINHARDT, NICOLAE
Primejdia mărturisirii: convorbirile de la Rohia urmate de Jurnal / Nicolae Steinhardt, Ioan Pintea. - Bucureşti: Humanitas, 2006
Index
ISBN (10) 973-50-0791-6; ISBN (13) 978-973-50-0791-1

I. Pintea, Ioan

821.135.1.09 Steinhardt, N.(047.53)
929 Steinhardt, N.

© HUMANITAS, 2006, pentru prezenta ediţie

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Cronologie N. Steinhardt*

1912 Se naşte la 29 iulie (stil vechi) „orele 9 p.m. în oraşul Bucureşti, la casa părinţilor din Calea Moşilor 208" şi e înregistrat în 2 august la Oficiul stării civile sub nr. 5784**. Ulterior, familia se mută în comuna Pantelimon, din marginea oraşului, unde tatăl său, Oscar Steinhardt, inginer cu studii politehnice la Zürich, conducea o fabrică de mobilă şi cherestea. Mama sa Antoanette, născută Neuman, era casnică. Din copilărie e fermecat de clopotele bisericii Capra şi de „satul Pantelimon însuşi, cu salcâmii săi modeşti şi căsuţele-i scunde, cu oamenii săi împăcaţi cu viaţa şi convinşi că nimic cu adevărat tragic nu li se poate întâmpla" (2).

1919–1929 Urmează clasele primare în parte acasă, instruit fiind de doamna de Branszky, „monarhistă, anticatolică, antidemocrată, antipozitivistă"— (2), în parte, după mutarea în centrul oraşului, la şcoala Clemenţa. Cursuri liceale la „Spiru Haret", avându-i drept colegi pe Arşavir Acterian, Alexandru Ciorănescu, Mircea Eliade, C. Noica, Al. Paleologu, Dinu Pillat ş.a. E singurul elev evreu care nu absentează la orele de religie ale preotului Gheorghe Georgescu şi e simpatizat de acesta: „Decât să văd ministru al Cultelor pe un papistaş de-al lui Maniu, mai bine pe un jidan de-al nostru, băiat de treabă, cum e — şi rostea numele meu" (2).

1929 Îşi ia bacalaureatul şi se înscrie la Facultatea de Drept şi Litere din Bucureşti. Aici este coleg cu vărul,

prietenul și o vreme mentorul său, Emanuel Neuman, „om de la Dunăre, « asimilat », grăitor de românească impecabilă și verde, fire impetuoasă [...] lucid și rece [...] conservator declarat" (2), împreună cu care încearcă temeinic, dar fără rezultat, să se integreze în obștea evreiască și în Sinagogă. Începe să frecventeze cenaclul „Sburătorul".

1934 Își ia licența și publică sub pseudonimul Antisthius volumul parodic *În genul... tinerilor*, București, Editura Cultura poporului. Începe colaborarea la *Revista burgheză*. Se înscrie în baroul de Ilfov.

1935 Publică împreună cu Emanuel Neuman *Essai sur une conception catholique du Judaïsme*, București, Editura Cultura românească.

1936 Își ia doctoratul cu teza *Principiile clasice și noile tendințe ale dreptului constituțional. Critica operei lui Léon Duguit*, care apare în același an (București, Curierul Judiciar). Tot acum, *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, București, Tipografia Caragiale. Începe colaborarea la *Revista Fundațiilor Regale*, recomandat fiind de Camil Petrescu.

1937 Începe colaborarea la revista *Libertatea*, condusă de profesorul său de la Facultatea de Drept, G. Strat. Publică împreună cu Em. Neuman *Illusions et réalités juives*, Paris, Librairie Lipschutz. Face cu părinții o călătorie în Cehoslovacia.

1937–1939 Călătorii în Elveția și Austria, stagii de studiu la Paris și Londra. Atras în mod special de evlavia englezilor: „Dumnezeu, nespus mai vădit decât în Franța, e la el acasă în Marea Britanie [...] și nu încape îndoială că *sensibilitatea naivă* a englezilor și-a pus pecetea pe sufletul meu la un nivel de mare intimitate" (2).

1940–1944 În timpul războiului nu este atins de persecuțiile antievreiești, tatăl său fiind încetățenit prin lege individuală: „Am executat totuși — deși puteam fi scutit — muncă obligatorie și muncă la zăpadă, însă în condiții de operetă. [...] măsurile luate cu privire la evrei nu m-au întristat, dându-mi totodată prea bine seama că guvernul țării — date fiind împrejurările — nu putea proceda altminteri și admirând curajul și mărinimia sa în refuzul de a da ascultare ordinelor venite din exterior" (5).

1945–1947 Colaborează regulat la *Revista Fundațiilor Regale* și publică concomitent în *Tribuna Poporului*, *Universul literar* și *Victoria*.

1948–1959 Este eliminat din barou, dat afară din casă, obligat să facă munci necalificate. Citește literatură patristică și filozofie creștină, umblă neobosit prin biserici și mânăstiri. E surprins și mâhnit de faptul că „purtarea majorității coreligionarilor mei [...] făcea jocul unui partid care de altfel avea să se descotorosească repede de ei" (5).

1960 Este arestat și implicat în procesul Constantin Noica–Dinu Pillat („lotul intelectualilor legionari") pentru a fi refuzat, îndemnat imperativ de tatăl său („Vezi să nu mă faci de râs, să nu fii jidan fricos și să nu te caci în pantaloni" — 2), să fie martor al acuzării. Este condamnat la doisprezece ani muncă silnică, șapte ani degradare civilă și confiscarea totală a averii pentru „infracțiunea de uneltire împotriva orânduirii sociale a Statului". La Jilava, în „camera 18 de pe secția două (unde în două rânduri cursese sânge)", este botezat în 15 martie de părintele Mina Dobzeu cu apă viermănoasă „dintr-un ibric cu smalțul sărit" (5) în prezența a doi preoți catolici, a doi uniți și a unui protestant, spre a da ceremoniei clandestine un caracter ecumenic. Trăiește o stare de fericire extatică.

1964 Este eliberat, odată cu grațierea generală a deținuților politici. Își desăvârșește botezul prin mirungere și

împărtășanie la biserica Schitul Darvari din București. Duce o viață creștină și aspiră la călugărie.

1967 Moare Oscar Steinhardt. Începe să caute un loc în care să se retragă: „Am colindat multe mânăstiri, unele nu mi-au plăcut mie, altora nu le-am plăcut eu. [...] eram privit pe drept cuvânt cu suspiciune de unii stareți speriați de eventualele încurcături și belele care ar fi însemnat să se lege la cap fără să-i doară capul" (2).

1969 Publică traducerea Sherwood Anderson, *Winesburg în Ohio*, București, Editura pentru literatură.

1971 Publică traducerea James Barlow, *Personalul de 1 și 6*, București, Univers.

1972 Întreținând legături cu exilul românesc din Franța, participând la cenacluri, la festivaluri de poezie, punând în circulație cărți primite din străinătate, vizitându-și prietenii din detenție, intră din nou în vizorul Securității (este filat, anchetat, amenințat, i se interceptează convorbirile telefonice). La o percheziție i se confiscă singurul exemplar dactilografiat al *Jurnalului fericirii* (alte câteva exemplare fuseseră date unor prieteni). Va reconstitui mai apoi jurnalul, amplificat, din memorie. Îi apar traducerile *Focurile mâniei* de Max Olivier-Lacamp, București, Univers, și David Storey, *Viața sportivă*, București, Univers.

1973 C. Noica îl înștiințează a-i fi găsit „locul potrivit". Pleacă în noiembrie cu Iordan Chimet la mânăstirea Rohia din Maramureș și e cucerit din prima clipă: „Slavă ție, Hristoase Dumnezeule, care m-ai învrednicit a-Ți auzi răspunsul la chemare, a Te cunoaște și a mă închina Ție și în acest minunat loc al Crăciunului, care se tălmăcește Bucurie" (9). Va merge acolo des și pentru perioade din ce în ce mai lungi. Împreună cu Al. Baciu traduce Alain, *Studii și eseuri*, București, Minerva (BPT, 2 vol.).

1974 Publică traducerea Robert Graves, *Claudius zeul*, București, Albatros.

1975 Ca răspuns la un memoriu al său, conducerea Uniunii Scriitorilor îi restituie prima variantă a *Jurnalului fericirii* „fără acordul organelor de Securitate" (10). Va pune la punct o variantă prescurtată care va ajunge în Occident și va fi transmisă, între 1988 și 1989, la radio Europa Liberă.

1976 Publică volumul *Între viață și cărți* (cenzurat în proporție de 30%), București, Cartea Românească.

1977 Îi apar traducerile Gaston Boissier, *Cicero și prietenii săi*, București, Univers și Rudyard Kipling, *Stalky et comp.*, București, Univers.

1978 Publică traducerea Rudyard Kipling, *Domnia-Sa preacinstitul elefant. Nuvele*, București, Univers.

1978–1980 După ani de zile de încercări ratate, izbutește să capete permisiunea de a ieși din țară. Călătorește pentru prima oară după război în Franța: „Am cunoscut emoția și bucuria unei primiri mai mult decât prietenoase din partea câtorva din fruntașii generației mele. Și Eliade, și Eugen Ionescu, și Cioran m-au întâmpinat cu o extraordinară bunăvoință și cu o căldură pe care nici nu îndrăzneam să o nădăjduiesc" (3, p. 39). Stă aproape un an la mânăstirea benedictină din Chevetogne, unde ar fi putut rămâne, dar: „N-am făcut-o pentru că am socotit că nu-i frumos să treci de la o denominațiune la alta și pentru că, mai presus de orice, am dorit să-mi pot identifica viața și soarta cu a poporului român. Sângele meu este evreiesc, dar de simțit și gândit simt și gândesc românește" (1). La Chevetogne, în 1979, plănuiește publicarea în Franța a celor două variante ale *Jurnalului fericirii*: „versiunea I, în traducere franceză; versiunea a II-a, în românește", ținându-se seama de „toate corecturile trimise de mine, ulterior lunii august '78" și de adăugiri (6, p. 252). Cel căruia i se

adresa proiectul și care ar fi urmat să-l înfăptuiască era Virgil Ierunca.

1980 Este călugărit în 16 august la Rohia de starețul mânăstirii arh. Serafim Man și de preoții Antonie Perța, Nicolae Leșe și Emanuel Rus. I se dă în grijă biblioteca mânăstirii și încuviințarea de a păstra o cameră în București, unde va trage din când în când, adus de neobositele sale îndeletniciri literare. Colaborează, dar cu multe dificultăți din cauza dosarului său de fost deținut politic, la reviste literare importante, mai ales din Transilvania. Apare volumul *Incertitudini literare*, Cluj-Napoca, Dacia, căruia i se decernează premiul pentru critică al Asociației Scriitorilor din București.

1982 Publică *Geo Bogza, un poet al Efectelor, Exaltării, Grandiosului, Solemnității, Exuberanței și Patetismului*, București, Albatros. Este sărbătorit în presa literară la împlinirea vârstei de 70 de ani.

1983 Apare *Critică la persoana întâi*, Cluj-Napoca, Dacia.

1984 O variantă a *Jurnalului fericirii* e confiscată din nou de Securitate și, potrivit declarației autorului, este „depusă la Arhivele Statului, secția secretă" (5).

1987 Apare *Escale în timp și spațiu sau Dincoace și dincolo de texte*, București, Cartea Românească.

1988 Apare *Prin alții spre sine (Eseuri noi și vechi)*, București, Eminescu, al cărui sumar cenzurat îi pricinuiește o mare mâhnire.

1989 În 29 martie, la spitalul din Baia Mare, se stinge împăcat cu sine și cu ceilalți, în vreme ce Florian Razmoș, la rugămintea sa, îi citește cu voce tare „Rugăciunea pe patul de moarte".

Postum apar: *Jurnalul fericirii*. Îngrijirea ediției și Postfață de Virgil Ciomoș, Cluj-Napoca, Dacia, 1991; *Monologul polifonic*. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Virgil Bulat, Cluj-Napoca, Dacia, 1991; *Dăruind vei dobândi. Cuvinte de credință*, Baia Mare, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmarului, 1992 (autorul semnează Monahul Nicolae Delarohia); *Nicolae Steinhardt. Monahul de la Rohia răspunde la 365 de întrebări incomode adresate de Zaharia Sângeorzan*. Postfață de Zaharia Sângeorzan, București, Editura revistei Literatorul, 1992; *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pintea*, Cluj-Napoca, Dacia, 1993; *Între lumi. Convorbiri cu Nicolae Băciuț*, Târgu Mureș, Editura Tipomur, 1994; *Călătoria unui fiu risipitor*. Text stabilit, ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Ioan Pintea, București, Editura Adonai, 1995; *Cartea împărtășirii*. Ediție gândită și alcătuită de Ion Vartic, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1995; *Drumul către isihie (inedite)*. Ediție de Oana Cătina, Cluj-Napoca, Dacia, 1999; *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1967–1983)*. Ediție îngrijită și note de Monica Manu, București, Humanitas, 2000; *Ispita lecturii. Inedite*. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Ioan Pintea, Cluj-Napoca, Dacia, 2000; *Pledoarie pentru o literatură „nobilă" și sentimentală. Opinii despre generația '80*. Ediție îngrijită de Radu Săplăcan și Ioan Pintea, vol. 1–vol. 2, Iași, Cronica, 2001–2002; *Eu însumi și alți câțiva (eseuri noi și vechi)*. Ediție alcătuită și îngrijită de Ioan Pintea, Cluj-Napoca, Dacia, 2001; *N. Steinhardt în interviuri și în corespondență*. Ediție îngrijită și note de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2001 (*Caietele de la Rohia* III); *Monologul polifonic*. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Virgil Bulat, Cluj-Napoca, Dacia, 2002.

V.N.

NOTE

* Eventualele inadvertențe din această cronologie se explică prin neconcordanța parțială a surselor care mi-au stat la dispoziție. Acestea sunt: 1. „Notă autobiografică", *Apostrof*, nr. 1–2 din 1991, p. 11 (redactată în 1982 pentru Al. Mirodan, *Dicționarul neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română*, vol. 1 (A–C),

Tel Aviv, Editura Minimum, 1986, pp. 208–211; text retipărit în N. Steinhardt, *Eu însumi și alți câțiva (eseuri noi și vechi)*. Ediție alcătuită și îngrijită de Ioan Pintea, Cluj-Napoca, Dacia, 2001, pp. 327–330); 2. Virgil Bulat, „Repere bio-bibliografice", în *Jurnalul fericirii*. Ediție îngrijită și note de Virgil Ciomoș. Postfață și repere bio-bibliografice de Virgil Bulat, Cluj-Napoca, Dacia, 1994, pp. 417–425; 3. N. Steinhardt, „Mărturisire", în vol. *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pintea*, Cluj-Napoca, 1993, pp. 163–175; 4. „Ziua a doua", în *Primejdia mărturisirii*, ed. cit.; 5. autobiografia din 1987 a lui N. Steinhardt, publicată, cu o notă explicativă a lui Răzvan Bucuroiu, de Fundația Anastasia, filiala Zalău, sub titlul „În arhivele mănăstirii Rohia s-a găsit autobiografia lui Nicolae Steinhardt", în *Ziua*, nr. 913 din 21–22 iunie 1997, p. 4 (text considerat inedit, retipărit cu o notă de T. Slama-Cazacu și urmat de un cuvânt din 1990 al Arh. Serafim Man, „Scriitorul în haine monahale", în *România literară*, nr. 46 din 19–25 noiembrie 1997, p. 3); 6. N. Steinhardt, *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1976–1983)*. Ediție îngrijită și note de Monica Manu, București, Humanitas, 2000; 7. George Ardeleanu, „Date bio-bibliografice", în *N. Steinhardt*, București, Aula, pp. 56–60; 8. Florian Roatiș, „Fișă bio-bibliografică", în *N. Steinhardt în interviuri și în corespondență*. Ediție îngrijită și note de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2001, pp. 159–165; 9. Alex. Ștefănescu, „N. Steinhardt", *România literară*, nr. 20 din 21–27 mai, p. 11 și nr. 21 din 28 mai–3 iunie 2003, pp. 10–11; 10. George Ardeleanu, „207 & Co. 30 de ani în vizorul Securității: N. Steinhardt", în *România literară*, nr. 25, 6 iulie 2004, pp. 14–19.

** Mulțumesc călduros și pe această cale doamnei Olimpia Costin de la Arhiva Primăriei sectorului 1 din București pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție, cu maximă promptitudine, aceste informații care infirmă datele de stare civilă vehiculate până acum de biografiile lui N. Steinhardt.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Acceptat de N. Steinhardt, titlul acestui volum îmi aparține. El poartă în sine două conotații. Una semnifică primejdia opiniei ca atare, a replicii rostite în contradicție fățișă cu discursul clasic, cealaltă înseamnă nenumăratele primejdii în raport cu intoleranta dogmă oficială de dinainte de 1989. După multe și felurite convorbiri neconsemnate, purtate la Rohia, Beclean și Bistrița, am hotărât împreună cu N. Steinhardt să purcedem la realizarea unor dialoguri scrise ori înregistrate. Într-o variantă prescurtată, această carte a cuprins textul celor 7 zile *și* Convorbirile cu Sergiu Al-George. *Un manuscris cu cele două texte a fost de altfel depus la* Revista de istorie și teorie literară *a Institutului „G. Călinescu" din București, în grija D-lui Nicolae Florescu. Aceasta în așteptarea unui „moment de respiro" ideologic, a unei slăbiri a „vigilenței" care să fi putut permite publicarea lor. Dar intransigența cenzurii, în acei ultimi ani, a mers* in crescendo *și un asemenea moment, vai, s-a dovedit iluzoriu. Am retras manuscrisul. După moartea Părintelui Nicolae, am revăzut și am adăugit textul, predându-l Editurii Dacia care în mod constant și cu iubire sinceră a publicat opera lui N. Steinhardt. Varianta de la Editura Dacia s-a tipărit în trei ediții (în 1993, 1998, 2000). Prima convorbire, „Între viață și cărți", a fost realizată de ziua lui Eminescu, pe 15 ianuarie 1984. Nu întâmplător i-am adăugat (în ediția de față) un „supliment al zilei" intitulat „Eminescu". Toate convorbirile s-au „întrupat" la mânăstirea Rohia. Cele 7* zile *s-au născut pe terasa de la Casa Poetului și, în scris, în chilia Părintelui Nicolae, în anii 1987–1988. Verificam împreună fiecare cuvânt, făceam mici retușuri, apoi transcriam și-i arătam manuscrisul. În rare ocazii, acolo unde a considerat necesar că*

trebuie să nuanțeze ceva, Părintele Nicolae a modificat sau a completat manu propria.

„Suplimentele" au fost dictate de către N. Steinhardt, la sfârșitul fiecărei convorbiri din cele șapte care urmează, la cererea mea. Ele pot constitui pentru cititor sarea și piperul acestor convorbiri – adică meditația, gândul scurt care întrezărește și scurtcircuitează răspunsul pur și simplu. Nuanța vetero-testamentară a celor 7 zile *reiese din așezarea simbolică a acestora, dar mai ales din revelația unei săptămâni lucrătoare întru spirit.*

Textul „Despre agonia Europei" l-am înregistrat împreună cu Oliv Mircea în 1988 pe două casete audio și abia după decembrie 1989 l-am transcris (cu unele incertitudini în redare, pe care le-am marcat în text prin [?]). De casete au știut doar câțiva oameni: N. Steinhardt, eu, Violeta, Oliv Mircea, pictorul Ilie Boca și pianista Cristina Sârbu. S-au păstrat în cel mai mare secret în ascunzători sigure.

*

Ediția de față este complet revăzută. În primul rând am renunțat la Addenda *și la* Epistolarul *din edițiile anterioare. Am adăugat un indice de nume și fotografii.*

Apoi, am considerat necesar să revizuiesc anumite întrebări (mai ales cele din „Despre agonia Europei") și să introduc un Jurnal *care, fragmentar și selectiv, se dorește o anamneză a întâlnirilor mele cu N. Steinhardt.*

În final se cuvine să aduc mulțumiri lui Cristian Bădiliță pentru ideea editării cărții sub această formă și pentru ajutorul acordat la elaborarea ediției, Episcopului Calinic Argeșanul pentru susținerea proiectului Steinhardt și, nu în ultimul rând, soției mele, Violeta, care a sprijinit întru totul și devotat finalizarea proiectului.

IOAN PINTEA

Noiembrie 2004
Începutul Postului Crăciunului

Iordan Chimet spune că aici, la Rohia, e Țara Crăciunului.

Pentru mine e și răspunsul Domnului, *La Réponse du Seigneur* al lui Alphonse de Châteaubriant, romanul posibilității devenirii, care e metanoia.

Așa cum mi-am dorit și am visat, și nu am îndrăznit (păcătuind, așadar, pentru că a nu îndrăzni e un păcat) a crede că-mi va fi dat a vedea aievea.

Rohia: un loc, fără doar și poate un vrednic și adevărat loc de închinare Celui care răspunde atunci când îl chemi, Celui care te așteaptă, care stă la ușa inimii tale și bate, care dă fără măsură, Celui care a spus mai întâi „Eu sunt cel ce este", iar în vremea din urmă „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața".

Domnul răspunde oricui, Domnul poate face parte din orice făptură nouă. Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule, care m-ai învrednicit a-ți auzi răspunsul la nedeslușita mea chemare, a Te cunoaște și a mă închina Ție și în acest minunat loc al Crăciunului care se tălmăcește Bucurie.

N.S., 10 noiembrie 1973

După trecerea a patru ani, în cursul cărora am vizitat în repetate rânduri Rohia – în toate anotimpurile și sub toate vremile: iarna, sub omăt; toamna, când drumurile foșnesc sub covoare groase de frunze; vara, când i se întâmplă cerului să fie de un albastru desăvârșit și să nu se știe de ploaie –, iată-mă din nou în locul acesta privilegiat: s-au schimbat multe, s-a înălțat o clădire impunătoare, numărul cărților a tot crescut, însă duhul e același: duhul curăției, evlaviei, simplicității și smereniei voioase. Puterea de fermecare a Rohiei e aceeași: se menține la nivelul cel mai de sus.

N.S., 15 iulie 1977

Fiului meu Andrei,
care ar fi dorit
atât de mult să-l fi cunoscut
pe Părintele Nicolae...

Zilele și săptămânile pe care le-am petrecut cu N. Steinhardt la Rohia fac parte dintr-un timp al taifasului (mult i-a plăcut acest cuvânt). Un timp, mai bine-zis, al dialogului liber, al convorbirii spontane, de multe ori fără retușuri curățitoare și ferit de îmbrobodiri culturale stânjenitoare, în care m-am regăsit – uneori, cu uimire, altfel, alteori, întreg – pe mine însumi. Mi-am dat seama din prima zi – era în decembrie, la Beclean, când împreună cu devotatul meu prieten Radu Săplăcan îl însoțeam de la gară înspre întâlnirile „Saeculum" „în pași bukovskieni" – că niciodată acest om nu va putea fi pentru mine Nicu (propunerea venise la masă, între un ceai, câțiva biscuiți și puțină brânză), ci Părintele Nicolae. Era un apelativ care, am constatat nu peste mult timp, nu-mi dădea un aer de ucenic, ci de mai tânăr prieten, de mai june amic, de însoțitor pe cărările umblate, dar nebătătorite ale spiritului. Eram oarecum ocrotit spiritual. Nu absolvit de greșeli, rătăciri, dar dispus să învăț cum clemența, rigoarea și spaima pot conlucra nestingherite între cultură și teologie, între Occident și Răsărit, între cardinalul Lustiger și Vasile de la Poiana Mărului.

Pentru un tânăr care era haotic în a-și alege prietenii și dușmanii, nepregătit încă a înțelege diferența specifică a valorilor, bâjbâind și bâlbâindu-se între ale poeticului și „poieticului", lecțiile predate de N. Steinhardt în aer liber și într-un mod cu totul practic – analizele pe textele clasicilor și contemporanilor, ori pe propriile noastre texte scrise proaspăt în acele zile în care eram împreună, sau pe firele

de iarbă, paltinii, icoanele și tot ce vine „greu de priceput la mintea omului" (Eugen Ionescu) – însemnau înainte de toate o chemare înspre ordine. O replică dată dezordinii atotzdrobitoare de Guglielmo de Baskerville lui Adso din Melk. Un cuvânt bătrânesc.

Din această cauză — starea de criză, voința de-a ieși din dezordine — drumurile mele la Rohia, la Părintele Nicolae, singur, cu soția și fetița, cu prietenii, s-au transformat într-o statornicie a pelerinajului. De fiecare dată, drumul pe jos de la Paraclis prin pădurea de fagi care urca dealul Rohiei înspre Lighet era indispensabil pentru pregătire, ca un fel de prolog la dialogurile care urmau în chilie ori pe terasa de la „Casa Poetului" – un fel de gimnastică a cuvintelor, fără tumbe și căderi spectaculoase, dar înscriindu-se într-o sportivitate a spontaneității. Ne aeriseam cu bună știință (el răspunsurile, eu întrebările) în doi.

Lighetul era poiana unde ne odihneam și surâdeam la gândul că priveliștea din fața noastră era de fapt una comună și deloc sărbătorească: defrișări de pădure, iarbă cosită, grajduri în construcție, colibe pentru ciobani. Sărbătorescul începe de Sus în Jos (nu altfel era la Blaga), din vârful dealului înspre mijlocul luminișului din pădure, unde turlele mânăstirii îl atrăgeau, îl contopeau, îl absorbeau cu sfințenia părinților de aici.

Adus puțin de spate, cu bastonul nesigur, cu „barba de duhovnic și general țarist" (cum l-a portretizat prietenul său bun, Alexandru Paleologu), N. Steinhardt pornea întotdeauna parcă pregătit să escaladeze – cu altă dârzenie și alt curaj – un spațiu primitor, dar și primejdios, dealul înspre Lighet. Ieșeam împreună la o promenadă premontană. Era momentul când povesteam nestingheriți: cum a vizionat la Paris filmul lui Zeffirelli, *Iisus din Nazaret,* împreună cu Virgil Ierunca; cum e cu traducerea lui Caraion – și a lui N.S. – din Malcolm Lowry; cum e cu tatăl său decorat cu Virtutea Militară în luptele de la Mărășești; cum e cu accidentul de la Paris și spitalizarea suportată de Eugen Ionescu; cum e cu refuzul de-a intra pentru totdeauna într-o mânăstire benedictină; cum e cu hotărârea de a rămâne pentru totdeauna într-o mânăstire ortodoxă...

Povesteam mereu, discutam *à batons rompus*, dar mai ales tăifăsuiam. Atmosfera Escorialului și a lui Unamuno era nu o amintire de lectură, ci o anamneză pur maramureșeană. Îl vizitase nu demult pe Constantin Noica la Păltiniș. Era uimit de vitalitatea prietenului său. Cu câtă libertate vorbea despre filozofie, teologie, matematică, fizică... Recent primise o scrisoare mateină de la Alecu Paleologu, plină de adevăruri și de sinceități: îmi recita pasaje întregi. Uneori râdea, introducând câte un respiro în discuția pe teme serioase, fundamentale, prin anecdote din Șalom Alehem, Brăescu ori din diverse publicații occidentale.

Era ceva din Petre Țuțea în Părintele Nicolae (sau ceva din N. Steinhardt în Petre Țuțea?). Când am citit, nu demult, un dialog cu „Bătrânul Țuțea", mi-am dat seama că nu m-am înșelat. Gorbaciov și *Tehnica loviturii de stat,* dezbătute, citate și citite în același mod. Țuțea și Steinhardt. Era în ultimul și ceva din Zinoviev (ori în Zinoviev din Părintele Nicolae?). Vremea tinereții generației sale nu apusese. Se bucura. Toți — Paleologu, Noica, Țuțea, Șora — erau înconjurați de tineri. Deveniseră un fel de maeștri, de guru, de înțelepți. Tinerii îi alegeau pe ei, ei alegeau tinerii, nu se știe. Important era că se aflau împreună.

Seara îmi citea texte pe care nu putea să le publice (îmi amintesc de „Trei soluții", despre care îmi spunea că a fost transmis la Europa liberă semnat cu numele de Nicolae Niculescu), eseuri pregătite pentru publicare, citeam împreună fragmente din *Încercarea labirintului* într-o traducere dactilo a Doinei Cornea. Într-una din seri, după ce am ascultat Mozart la Părintele Iustin, starețul mânăstirii, ne-am întors în chilie și i-am citit eseul meu „Apostol Bologa și Sfântul Apostol Pavel". A urmat o întreagă disertație despre

sentimentul religios în proza lui Rebreanu. Îmi spunea că fragmentelor din manuscrisul meu, *Frigul și frica,* li se potrivește de minune „fidelitatea" Caraion–Rilke. Prefațându-le, în dublă variantă, mi-a surprins o altă dimensiune: a tragicului, a religiosului bine temperat. Mă „răsfăța", ca să folosesc un cuvânt cu care mă acuza el pe mine. Cu bună știință mă răsfăța. Nu credeam în ruptul capului că versurile mele se pot ridica la un comentariu steinhardtian.

Din întâlnirile mele cu N. Steinhardt am învățat că efectele, exaltarea, grandiosul, solemnitatea, exuberanța și chiar... patetismul (ca să folosesc cuvintele unui titlu pe care eseistul l-a dedicat lui Geo Bogza) se pot transfigura, cu ajutorul credinței, într-o ordonare a *trezviei.* Trezvie care, însemnând nu numai trezire, ieșire din somnolență, părăsirea abuliei, deschidea particularul, printr-o modalitate inițiatică, înspre echilibru și dreapta judecată. Părintele Nicolae nu exagera, deși folosea adeseori hiperbola. Pe toate le lua *cum grano salis.* Patristica și filozofia, Rudyard Kipling, Soljenițîn, Churchill și *Dumnezeu s-a născut în exil,* filmele lui Pița, Daneliuc, Fellini, plastica și arhitectura, sculptura, poezia, Mozart și Sergiu Celibidache etc. au alternat în dialogurile – nu toate consemnate – de la Rohia, într-o bucurie a regăsirii vecinătății – vecinătatea valorilor care nu se contrazic.

Această carte dorește doar atât: să treacă dincolo de interviu, dincolo de sterilitatea formulei întrebare-răspuns. Este, în primul rând, o carte *scrisă* de N. Steinhardt. Cu smerenie, fără patimă și sfântă mânie. Nu-mi aparține decât în măsura în care – prin întrebări, neliniști și „gâlceavă" – îți aparține și ție, cititorule!

I. P.
1992

Convorbirile de la Rohia

Până și un nevinovat dialog despre muzica ușoară implică anumite primejdii pe care se cuvine să le asumăm cu bărbăție.

N. Steinhardt într-un dialog
cu Alexandru Baciu, 1970

Părinte Nicolae, ați publicat acum câțiva ani la Editura „Cartea Românească" volumul intitulat *Între viață și cărți*. Acesta este domeniul – ambiguu – în perimetrul căruia aș dori să stăm puțin de vorbă. Spuneți-mi, cum concepeți legătura dintre viață și cărți, altfel spus, dintre cultură și viață? Considerați cele două entități afine sau adversative?

Desigur, afine. Cultura și viața nu sunt câtuși de puțin ostile una alteia, între ele nu se află o râpă, ci numeroase punți de legătură. Cultura, când este adevărată și lipsită de farafastâcuri solemne, este un imn de laudă adus vieții. Nu este mai puțin caldă, vivace, puternică decât viața însăși.

Aparțineți unei generații care a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea culturii române și care, am impresia, întocmai ca dumneavoastră, a conceput viața și cultura strâns legate una de alta.

Așa e. Am avut norocul să aparțin unei generații care se poate făli cu nume ilustre: Mircea Eliade, Eugen Ionescu, E.M. Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Alexandru Ciorănescu, Anton Dumitriu și mulți alții. Pentru aceștia toți, cu toată diversitatea stilului, opiniilor și personalității, între cultură și viață n-a existat un hiatus, ci o simbioză care aproape că a mers până la o contopire. Nici unul dintre ei nu și-a imaginat vreodată că s-ar putea concepe cultura altfel decât ca o altă ipostază a vieții. Sau, eventual, ca o perspectivă din care viața poate fi privită, analizată și constatată

drept fenomen natural în plină efervescență. Acesta este adevăratul înțeles al termenului „trăirism", pe care unii l-au folosit pentru a caracteriza generația de care vorbim, atribuind termenului un caracter denigrator. E o eroare, voită sau nevoită, deoarece prin trăirism nu s-a înțeles și nu trebuie să se înțeleagă decât afirmarea indisolubilității cuplului viață–cultură.

Dar dintre cei nițel mai tineri decât dumneavoastră de cine v-ați simțit mai apropiat?

Să-i menționez, în primul rând, pe cei doi care din păcate au decedat mult prea timpuriu: pe Sergiu Al-George și pe Dinu Pillat. După cum am mai scris, pe Sergiu Al-George l-am cunoscut, așa cum povestește Alexandru Paleologu într-un articol de amintiri publicat în *Momente din trecutul medicinii* (Editura Medicală, 1983, volum colectiv în redacția dr. G. Brătescu), la Jilava. Strălucea prin calitatea culturii, prin temeinicia cunoștințelor, prin curajul de care dădea neîncetat dovadă și prin buna-dispoziție suverană pe care o opunea mizeriilor înconjurătoare. Nu-i păsa de ele! Cu privirea lui senină și vitejia lui temperamentală parcă le anihila, le dezintegra, făcea din ele praf și pulbere, reducându-le la adevărata lor postură de împelițare a nimicniciei. Sergiu Al-George ne-a lăsat drept moștenire două adevăruri esențiale. Primul: că, dintre virtuți, principală este cea a curajului. Fără de curaj celelalte toate sunt sortite unei pieiri leucemice, unei slăbănogiri care nu se poate încheia altfel decât prin anemie pernicioasă și rușinoasă. Al doilea: cultura, oricât de extinsă și de adâncă ar fi, nu poate fi valabilă dacă nu izvorăște dintr-o cercetare entuziastă și fierbinte a vieții. Cultura nu poate fi numai răceală și erudiție, ea trebuie neapărat – dacă nu vrea să riște a rămâne simplă treabă de scrib – să ia asupră-și toate problemele vieții și pe de-a-ntregul acel suflu năvalnic, specific ființei gânditoare și înduhovnicite.

Fiindcă ați pomenit cuvântul ființă, gândul mă poartă de îndată la filozofia lui Constantin Noica. El ne-a dat o amănunțită și tulburătoare analiză a fundamentelor filozofice proprii limbii noastre. Și a pus accentul pe foarte captivanta problemă a evoluției sensului cuvintelor. Poate că-mi este permis să spun că-i datorăm lui Noica o dramatizare a semanticii. Mi-ați putea da o pildă de asemenea „dramă" semantică?

Cum să nu! Pot! Mă refer la din ce în ce mai folositul și mai răspânditul verb *a se descurca,* unul dintre cele mai abjecte și mai odioase din lexicul românesc. A-i spune cuiva: „descurcă-te" înseamnă a lansa o invitație la mită, șpert, minciună, lingușire, fățărnicie, furt. „Descurcă-te" înseamnă, de fapt, fă ce știi, orice-ar fi, numai să iasă treaba ori să existe aparența că a ieșit. „Descurcă-te" este expresia verbală, activă și nocivă a supremei șmecherii...

Despre șmecherie ați mai vorbit și în convorbirea cu Andrei Roman, publicată în revista *Familia* nr. 7 din 1972...

Da. Mărturisesc că e un subiect care mă obsedează. Simt șmecheria cum târcolește în jurul nostru, asemenea unui duh

rău, și cum vrea să ne prindă în lațul ei pe care-l cred ireversibil. Noi, pe vremea noastră, aveam un verb, poate la prima vedere analog cu *a se descurca*: verbul *a răzbate*. Numai că *a răzbate* avea cu totul altă conotație și ducea la cu totul alte valori. Răzbătător era omul care prin muncă și capacitatea sa înfrunta și înfrângea greutățile vieții, izbutind să le străbată până la o împlinire a sa. Și Guizot le spusese contemporanilor săi: „îmbogățiți-vă", sfat nu mai puțin respingător decât „descurcați-vă". Însă adevărul istoric ne obligă să precizăm că formula lui Guizot a fost citată trunchiat. Formula completă a fost „îmbogățiți-vă prin muncă și economie", ceea ce stă foarte departe, la distanțe astronomice, de mișelescul *descurcați-vă*. Nici verbul „a răzbate", verb vechi și venerabil, și nici formula lui Guizot nu justifică, așadar, pe nenorocitul „descurcați-vă". Dar observ că luându-ne cu vorba am uitat să vă spun câteva cuvinte despre Dinu Pillat și să vă dau un amănunt biografic despre Sergiu Al-George, pe care poate nu-l știți.

Pe Dinu Pillat l-a caracterizat o bunătate absolută, o mărinimie cum rareori mi-a fost dat să întâlnesc. Se pricepea ca nimeni altul să se bucure de bucuria și de succesele altuia. Bunătatea și mărinimia însă nu i-au stat niciodată stavilă în aprecierea inteligentă și nepărtinitoare a unei opere. Era de o obiectivitate perfectă, chiar și când pomenea, cum a făcut-o în scris și verbal, de tatăl său, poetul. În toate studiile sale critice, caracterul lui fermecător nu l-a împiedicat să dozeze severitatea cu înțelegerea într-un spirit neconcesiv, dar și neagresiv. Cu privire la Sergiu Al-George...

> Căruia i-ați dedicat ultima dumneavoastră carte, *Critică la persoana întâi*...

...e bine să știți, dacă nu vă spun ceea ce prea bine cunoașteți, că a fost năsăudean, fiu al lui Vasile Al-George și nepotul poetului Ion Al-George. Mama sa era basarabeancă. Din acest destul de rar amestec a rezultat marea forță a caracterului

său. Înclinația către cultura orientală se datorează în bună parte și lui Vasile Al-George, care primul i-a dezvăluit fiului său comorile culturii indiene. Vasile Al-George, ca și alt mare năsăudean, Coșbuc, nu avea acces direct, integral, la graiul sanscrit, dar prin intuiție, simpatie și studii râvnitoare în limbi europene a înțeles mult dintr-o concepție a lumii pe care Sergiu Al-George, mai târziu, a cunoscut-o și trăit-o printr-un contact nemijlocit cu sanscrita și tibetana.

Am menționat și numele lui Anton Dumitriu. Mă veți întreba ce reprezintă el în cadrul generației noastre? Pe scurt, aș răspunde: logica și toate capcanele ei, logistica și toate misterele ei. Logica pentru Anton Dumitriu este nu o disciplină aridă și abstractă, ci – minune! – formă de viață, ansamblu de taine vii, ghem de paradoxuri inextricabile, legate de realitățile cele mai concrete și existențiale ale trăirii omenești.

> Ați legat cultura de viață. Nu vă contrazic, dar vă rog să fiți mai explicit și, eventual, să încercați a-mi da o definiție succintă a culturii.

Asta vreți? Asta veți avea! Vă voi răspunde citându-vă chiar pe dumneavoastră, și anume aceste două versuri din poezia dumneavoastră, *Ales*: „Te duc să bem lapte sălbatic / Îți spun... și rog vizuina să fie curată. / Cu iarbă pe margini, / Cu pace la mijloc / și poarta deschisă..." Aveți aici, iubite Ioan Pintea, de însuși condeiul dumneavoastră însemnate, toate elementele culturii, așa cum o gândesc eu, mai bine zis așa cum o gândeau mai toți cei din generația mea:

a) sălbăticia, adică puterea, cercetarea necruțătoare, îndrăzneala de a spune lucrurilor pe numele lor cel mai adevărat și de a privi „fiarele" care se ascund sub cele mai variate nume ori cele mai neutre vocabule. Cultura este o expediție în jungla sălbatică și în beznă;
b) curățția, adică ordinea formală fără de care nu există artă și cunoaștere;

c) iarba și laptele – adică dulceața în lipsa căreia cultura oricât de rafinată se preface în venin și cucută.

Această citare a mea mă surprinde și sunt silit să recunosc că mă și bucură. Dar v-aș ruga să-mi precizați, fără a mă cita, dacă se poate, cum considerați raportul autor-operă?

Părerea mea este că opera artistului trebuie net deosebită de evenimentele vieții sale, de preferințele lui politice, ori de cusururile sale personale. Să luăm, bunăoară, cazul lui Poe, despre care Alexandru Paleologu îmi spunea: dacă deschizi o enciclopedie la numele Poe (Edgar Allan), ce găsești scris? Nu: mare bețiv american din veacul XIX, ci: mare poet american al acelui veac. Nu alcoolismul îl caracterizează pe Edgar Allan Poe în calitatea lui de creator, ci imensul lui talent poetic. Alcoolismul a fost un accident regretabil în viața omului, dar nu acesta îl definește în cadrul culturii universale și îl justifică în făptura lui făuritoare de frumuseți. Să fim deci bine înțeleși: ispita de a confunda omul și opera este de multe ori netrebnică și falacioasă.

Fiindcă veni vorba de amănunte biografice, v-ați referit la unul din viața lui Einstein asupra căruia aș dori lămuriri. Ați scris în volumul *Critică la persoana întâi* că a fost colegul tatălui dumneavoastră la Politehnica din Zürich. Ne mai puteți spune ceva în această privință?

Einstein era cu un an mai tânăr decât tatăl meu, însă tata avea drept coleg de cameră pe un italian, bun violonist. Einstein, violonist pasionat și el (așa a rămas până la sfârșitul vieții), venea foarte des la el pentru a cânta sau exersa cu Delpiano, colegul italian al tatei. Tata l-a cunoscut deci bine pe Einstein, despre care mi-a povestit că nu se prea omora cu învățătura, dar se dovedea foarte inteligent. Pe Delpiano, originar din Rimini (unde tata era poftit să-și petreacă toate vacanțele), am avut prilejul să-l cunosc și eu prin 1926, când l-am însoțit pe tata în Italia. Fostul student devenise un inginer de mare reputație, care tocmai isprăvise de construit marea

gară nouă din Milano. Țin minte că ne-a întâmpinat cu multă prietenie. Era volubil ca mai toți italienii, dar și temător a rosti, ca nu cumva să fie surprins, aspre vorbe despre Mussolini, pe care nu-l suferea, și despre fascism, socotit de el a fi un fel de operetă ridicolă.

De curând a apărut un volum al lui Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*. Eroul acestui jurnal este Constantin Noica, filozoful care își scrie operele în localitatea-stațiune situată deasupra Sibiului. Pe dumneavoastră constat că v-a atras și reținut o altă regiune, anume Țara Lăpușului. Îmi pare a distinge aici un fel de atracție pentru locuri la destul de mare distanță de capitală. Pot oare atribui acestui fapt o semnificație sau este o simplă coincidență?

Nu vreau să emit sentințe cu cafacter general, nu sunt îndreptățit a vorbi decât în numele meu. Totuși cred că plecarea din București pentru perioade creatoare a unor intelectuali nu poate fi ținută drept curat efect al hazardului. Mai degrabă aș pune faptul alături de existența numeroaselor reviste de bună calitate care apar astăzi în mai toate orașele noastre și a cenaclurilor din multe centre provinciale. Socotesc că avem de-a face cu un important fenomen pe care în lipsa unui termen mai adecvat l-aș numi demetropolizare. Sau poate că nu-i decât înfăptuirea vechiului deziderat al unei descentralizări culturale. E un fenomen pe care ar trebui să-l privim cu simpatie și să-l încurajăm. O fac și eu, pe cât pot și mă pricep, asaltând diversele reviste, în special transilvănene, cu texte de-ale mele.

Mai există un amănunt biografic asupra căruia doresc a fi lămurit. De ce ați spus că eșecul încercării lui Noica de a se stabili la Mogoșoaia și a întemeia acolo un fel de școală filozofică se datorează în bună parte dumneavoastră?

În 1964, când ne-am înapoiat în București, Noica mi-a făcut cinstea să-mi propună a veni să locuiesc cu el și să-i stau alături în strădania sa de-a crea un mic centru de sihăstrie

culturală. Așa mai încercase el a face înainte, la Andronache (unde-și alesese un „domiciliu cugetător") sau mai apoi la Câmpulung, unde domiciliul nu și-l alesese el. Gândul, după '64, i se purtase către Mogoșoaia. Și-l concretizase cerând arhitectului Constantin Joja să-i facă planul unei modeste clădiri în formă de culă oltenească. La catul cel mai de sus al turlei avea să-și aibă el camera de lucru. Mai jos urma să mi se rezerve și mie un spațiu locativ de hărnicie cărturărească. Noica izbutise a găsi fondurile necesare începerii lucrării. Proiectul acesta atât de îmbietor, și care ar fi trebuit să mă măgulească în cel mai înalt grad, mărturisesc că a stârnit în ființa mea doar un entuziasm de moment. Curând am început a mă arăta zăbavnic, leneș chiar, lipsit de suficient avânt. N-am bătut propriu-zis în retragere, dar nici nu am stăruit. Până la urmă s-au ivit și alte greutăți, și filozoful (cu mare părere de rău, cred) a renunțat la ideea sa, a cărei fază finală este actuala cămăruță de la Păltiniș.

> V-ați intitulat volumul din 1976 *Între viață și cărți*. Și constat că acum faceți o deosebire marcată, și la care păreți a ține mult, între operă și biografia scriitorului. Mi-ați citat semnificativa observație a lui Paleologu cu privire la Poe. Nu este aceasta o contradicție? Mie așa-mi pare a fi. Cum vă dezvinovățiți? Sau cum mă scoateți pe mine din dilemă?...

Ne aflăm într-un domeniu unde soluțiile nu pot fi categorice, iar afirmațiile se cuvine mereu a fi luate *cum grano salis*. Nu pot recunoaște că am săvârșit o confuzie gravă, deoarece prin cuvintele „între viață și cărți" am înțeles, ori mai bine zis am subînțeles (în nădejdea că și cititorul mă va înțelege și urmări), un fel de spațiu intermediar existent undeva pe la mijlocul drumului care duce de la viața propriu-zisă, brută, la artă și la forma cea mai vădită a fenomenului cultural, formă ce se numește carte. În câmpul acesta magnetic, delimitat nu de linii drepte sau de ziduri compacte, ci de forțe subtile (aidoma acelora între care poate lua ființă pe foarte scurt timp plasma, a patra formă a materiei), se ivește

și mixtura – ciudată, surprinzătoare, rebelă unei definiții precise –, în care are loc reacția viață-carte și țâșnește – nu întotdeauna și tot pentru scurt timp – o altă, parcă mai extraordinară formă a lumii psihofizice, căreia oamenii și criticii nu s-au priceput a-i găsi altă denumire decât aceea, destul de vagă și pretențioasă, de emoție artistică. Nu mă contrazic, prin urmare, ci mai curând mă complic. Și cum nu m-aș complica pe meleaguri unde totul nu-i decât incertitudine, contradicție, pâlpâire și orbecăire? Aibă forțele necunoscute ale universului milă de noi toți!

> Observ la dumneavoastră o vădită înclinare spre recenzarea și comentarea volumelor de poezie ale tinerilor autori contemporani. Oare mă-nșel? Iar dacă nu, de unde provine ea?

Nu vă înșelați deloc. Nu-mi ascund simpatia pentru poezia mai tuturor tinerilor de astăzi. E o simpatie rațională și întemeiată pe considerații concludente. Îmi place această poezie tânără, pentru că ea corespunde însușirilor ce am deprins a iubi și respecta de la Sergiu Al-George, de care v-am vorbit adineauri. Le știți: neteama, dragostea de libertate, sfruntarea josniciei și mărunțișurilor pornite să ne destrame sufletul și să ne transforme în ceea ce Bergson, atât de plastic, a definit drept „realul dedat după mecanic". Viața, când e insidioasă, rea și vrăjmașă, asta și vrea: să facă din noi marionete, manevrate de ațe și sfori, niște papagali, niște numere pentru circul chivernisirilor și bâlciul deșertăciunilor. Nu la toți poeții tineri, firește – nu la toți, desigur! –, găsesc această dragoste fierbinte, această atracție irezistibilă, această nevoie aproape fizică de libertate și acest sacru dezgust pentru fățărnicie. Dar la foarte mulți dintre ei, da! Și-și manifestă simțămintele, prin forța lucrurilor abstracte, în modalități poetice dintre cele mai meșteșugite, căci harul talentului le-a fost distribuit din belșug. Iată de ce este pentru mine o bucurie să pot recenza cărțile de versuri ale poeților noștri tineri ori relativ tineri.

Vă propun să ieșiți din abstracție și să-mi dați câteva nume.

Să ieșim, cum de nu. M-ați luat ca din oală, sunt silit să citez la întâmplare și numai câteva nume: Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Mircea Cărtărescu, Ileana Mălăncioiu, Nicolae Ionel, Alexandru Mușina, Mariana Marin, Ion Mureșan, Lidia Stăniloae, Grete Tartler, Ion Bogdan Lefter, Angela Marinescu, Viola Vancea, Ioana Diaconescu, Magdalena Ghica, Ana Blandiana, Dinu Flămând etc. etc. Să-mi fie permis a mă referi și la mari poeți decedați: unul acum câțiva ani (Daniel Turcea), unul la cutremur (A.E. Baconsky), altul recent (Nichita Stănescu), precum și la câțiva astăzi maturi: Geo Bogza...

I-ați consacrat o monografie...

...da, mică și mărturisitoare... Ștefan Aug. Doinaș, Ioan Alexandru, Sorin Mărculescu, Horia Zilieru, Marin Sorescu, Geo Dumitrescu, Cezar Ivănescu, Aurel Rău, Ioanichie Olteanu, Mircea Ivănescu, Leonid Dimov... Doamne, pe câți i-am uitat sau nu mai pot să vă oblig a mă asculta înșirându-i... Sper că ați înțeles cam în ce ape mă scald și unde îmi place să resimt că bate vântul.

Drept încheiere a micii noastre conversații, mai bine zis a ședерii noastre la taifas aici, în Țara Lăpușului, să-mi fie îngăduită și întrebarea de rigoare: la ce lucrați?

Iată culmea indiscreției! Nu voi răspunde acestei întrebări, nici că i-aș putea răspunde, dat fiind că nu sunt creator, ci critic. Lucrez, așadar, cu materialul clientului. Scriu numai dacă am despre ce scrie și numai în măsura în care sunt în stare să înțeleg și să iubesc sincer cartea...

Alberto Moravia spunea că orice carte citită este o putere în plus.

...pe care o citesc. De altfel, spunând că sunt critic, nu rostesc adevărul: nici critic nu sunt, sunt doar un diletant a cărui

prezență în viața noastră literară cred că se datorează, îndeosebi, faptului că vârsta n-a răpit scrisului meu decât puțin din entuziasmul lui juvenil.

15 ianuarie 1984

Suplimentul zilei

EMINESCU

Mi-am pus de mult întrebarea: dacă mi se va cere să scriu despre Eminescu, oare ce voi face? Să cutez a scrie? Nu va fi impertinență și abatere de la modestia cea mai elementară?

Iată însă că, până la rezolvarea teoretică a problemei, am scris și publicat câteva texte despre Eminescu: în *Viața românească*, în *Caiete critice*, în volumele *Escale în timp și spațiu* și *Prin alții spre sine*, în cuvântul înainte la *Eminescu – abisul ontologic* de Svetlana Paleologu-Matta. Am învățat și predat – euforic – multe poezii eminesciene la Jilava, Gherla și Dej.

Știu bine că am scris copilării și banalități; dar cu teamă, dragoste, credință și adânc respect. Așa încât s-ar putea ca păcatul de temeritate și poftă de fală să-mi fie iertat.

Îl iubesc pe Eminescu. Ziua de 15 ianuarie e pentru mine o zi sfântă; nu uit, când sunt în București, să depun și eu o floare la statuia din fața Ateneului, operă a sculptorului Gh. Anghel.

Cu ce drept îl iubesc pe Eminescu? Fără nici un drept. Prin declarație unilaterală de voință, pentru că

oricine are dreptul să iubească, oricât de nevolnic și neîndreptățit este. Pentru că, după cum spun englezii, o pisică poate privi un rege. Tot astfel, fără nici o justificare, iubesc în mod arbitrar și total poporul român și „fenomenul românesc".

Și apoi Eminescu, prin fermitatea și curăția caracterului, îmi este sprijin de nădejde în credința că poporului român îi este menit a se împărtăși în cultură și în viața spirituală de o soartă cu mult deasupra mediocrității, acea binecuvântată soartă în care au crezut Hasdeu, Pârvan, Blaga, Mircea Eliade și Constantin Noica.

Cât de fericit sunt că mi-ați dat prilejul să-mi mărturisesc dragostea pentru Eminescu și fenomenul românesc!

ZIUA ÎNTÂI

Firesc ar fi fost, iubite Ioan Pintea, să aștept cuminte (și îngrijorat) întrebarea dumneavoastră cea dintâi. Dar mă ia gura pe dinainte și vă comunic nezăbavnic bucuria mea de-a fi citit în grijuliu dichisita, frumos orânduita și lucida cărticică a lui Liviu Antonesei – *Semnele timpului* – aceste cuvinte: „Cultura este fundamental ludică deci. Și, în același timp, fundamental serioasă." Cred că bine a făcut autorul împărtășind părerile unor Huizinga și Roger Caillois cu privire la elementul ludic al culturii, dar având totodată grijă să menționeze și caracterul ei fundamental serios. Pe acesta din urmă am oarecum impresia că tălmăcitorii fenomenului cultural au tendința să-l treacă în umbră, stăruind zor-nevoie asupra celui ludic. Huizinga și Roger Caillois se bucură, cred, de o prea mare popularitate în rândurile unor critici entuziaști. Sunt momente în istorie, și poate că trăim într-unul din acestea, când pe lângă ludic trebuie să acordăm atenție și caracterului nu aș spune „serios", ci mai degrabă grav și ontologic al culturii. De altfel, dacă-i vorba de joc, apoi cultura e mai jucăușă decât toate jocurile, care-și au, fiecare, regula sa (*regula jocului*), în vreme ce cultura își formează întotdeauna cu de la sine putere și în deplină libertate, de fiecare dată, propriul ei joc, autogenerat, prea puțin dispus să asculte de vreo reglementare. Fiecare creație culturală e un act de libertate deplină, ireductibil la vreun tipar, la vreo legitate, la vreo dinainte statornicire. Dar, cerându-vă iertare, vă ascult...

Să rămânem tot sub impresia cărții prietenului meu Liviu Antonesei. De ce exact, nu pot lămuri, dar m-am ales cu senzația că *Semnele timpului* amintește oarecum cărțile de tinerețe ale lui Mircea Eliade, nu romanele sale, ci în special cărțile de însemnări, observații critice și aprehensiuni culturale, cum ar fi îndeosebi *Oceanografie*, *Șantier* și *Insula lui Euthanasius*. Nu-i vorba de egalizare valorică, ci de perceperea unei atmosfere, unei atitudini în fața vieții și a ceea ce, cu un cuvânt poate prea cuprinzător, sau poate nu îndeajuns de cuprinzător, numim cultură. Ca unul care ați trăit participatoriu epoca tinereții lui Mircea Eliade, cum vi se pare această senzație livrescă și juvenilă?

Să știți că respectuoasa analogie pe care o faceți nu mă surprinde și nu mă supără deloc. *Oceanografie* și celelalte sunt cărți excelente, a căror putere și chiar actualitate numărul anilor (vai, nu mic) nu le-a slăbit. E vorba de o sinceritate deplină, de o atenție susținută, de o vedere ageră, de o vrere de nepărtinire și, mai presus de orice, de minunata însușire a desprinderii, dintre intricațiile realității prezente, a tendințelor viitorului. Ce frumoase cărți au putut citi cei din generația mea datorită unor Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica! Mă depășeau multe, erau și lucruri pe care nu puteam sau nu voiam să le înțeleg, eram uneori și derutat, dar îndoială nu încape că mă fermecau și mă cucereau, și așa va fi fost pentru foarte mulți din epoca aceea bogată în talent și inteligență. Eliade și contemporanii săi aveau față de cultură și de toate aspectele ei (chiar și cele mai mărunte) o atitudine integratoare, pentru că în ea se cuprindeau capacitatea de a iubi, a admira, a lupta, a vorbi deschis, a disprețui fățăria și formulele prefabricate, a întâmpina viața cu acel contradictoriu sentiment al încântării și neliniștii care poate că stă, mai degrabă decât orice altceva, la temelia actului cultural.

Vorbiți de marea plăcere resimțită amintindu-vă de lecturile din Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica. Și totuși,

știu că într-o carte de debut intitulată *În genul... tinerilor* (1934) – adică tot la tinerețea dumneavoastră mă refer – n-ați șovăit a pastișa acerb și ironic, dacă nu mă înșel, pe autorii despre care acum vorbiți cu entuziasm.

Mai întâi că în vremea aceea scriitorii se supărau anevoie și primeau fără a se acri și posomorî până și criticile sau observațiile cele mai acerbe. Cu atât mai puțin i-ar fi putut supăra niște parodii care oricum țin de genul neîncrâncenării. A fost cartea mea un act de critică, dar înapoia criticii se aflau paradoxul și admirația...

Deci pot să cred că *În genul... tinerilor* a fost un fel de ediție premonitorie a exercițiilor de admirație cioraniene?

...pe care văd că ați ghicit-o. A fost din partea mea și un act de revoltă, sau mai bine zis de neconformism tineresc, un act de contestare, dacă nu obraznic în orice caz ludic, pentru ca să revenim la cuvântul de la care am pornit și care și în cazul meu își vădește polisemia.

În genul... tinerilor este „o carte de negăsit în bibliotecile din România" (spune Eugen Simion) dar poate este și obturată de ulteriorul imens succes al câtorva dintre principalii autori vizați de carte. Și mai trebuie să luăm în considerație că a fost întrecută cu mult, ca amploare și impact, de celebrul *Nu* al lui Eugen Ionescu. Nu s-ar putea totuși încerca un paralelism între cele două sfidări aruncate contemporanilor de Eugen Ionescu și N. Steinhardt?

Să fim serioși, să păstrăm proporțiile, să nu confundăm, fie și prin asemuire, un act de bravadă tinerească cu o carte care, deși pare și ea jocul unei minți protestatare și ipseiste, este de fapt o examinare critică adâncă și necruțătoare a unei întregi literaturi.

Înțelegem din toate acestea că omul este o ființă livrescă. Să rămânem, așadar, tot la cărți. Și anume la cărți recente. Menționați-mi, dacă vreți, câteva volume (romane, în special) în care cititorul poate afla cu precădere dezbateri de conștiință și repere morale. Vă pun această întrebare pentru că adineauri mi-ați spus că e bine să se accentueze din când în când aspectul „serios" al culturii.

Aș menționa *Clopotnița* lui Ion Druță, *Clopotul scufundat* al lui Livius Ciocârlie, *Marele Cântec* al lui Mihail Diaconescu, *Căderea în lume* a lui Constantin Țoiu, *Sala de așteptare* a lui Bedros Horasangian și, dintre cele nițel mai puțin recente, trei cărți pe care le-aș numi mitice: *Glorie* de Eugen Uricaru, *Sara* de Ștefan Agopian și *Fii binevenit, călătorule* de Ovidiu Moceanu. Dintre toate să mă opresc la *Căderea în lume* a lui Constantin Țoiu, pentru că în ea este evocată o problemă care ține tot de epoca tinereților mele. E vorba de reconsiderarea unei ideologii care a stârnit multă vâlvă în epocă și pe care, spre meritul și cinstea sa de scriitor conștient de răspunderea ce-i incumbă și de pactul pe care întotdeauna romancierul îl încheie cu Adevărul (vă rog să scrieți acest substantiv cu majusculă), autorul o înfățișează cititorilor de astăzi cu nepărtinire, renunțând

la cuvintele fioroase și calificativele abrupte, în general folosite în speță. Constantin Țoiu s-a priceput să evoce epoca interbelică și realitățile ei politice documentat, cu stăpânită tristețe, cu anxietate patriotică (*pensif à la Patrie*, ca și eroul *Galeriei cu viță sălbatică*) și cu voința de a înțelege, de a explica și a face lumină, voință caracteristică scriitorilor care nu sunt simpli făcători de cărți. Repudierea hotărâtă a unei ideologii nu presupune neapărat folosirea metodei caricaturale; mai rodnică se arată a fi calea sforțării de a înțelege dialectic și în adâncime condițiile obiective care au dat naștere unei mișcări politice și ideologice prea deseori cercetate fără simț discriminatoriu și fără depistarea cauzelor care au putut-o provoca. Pentru romancierul istoric sau narator, aducătoare de lumină e pilda lui Balzac, romancier istoric exemplar: a știut să-și păstreze mereu cumpătul și să pună în slujba reconstituirii adevărului (reconstituire relativă, desigur) nu atât impulsurile temperamentale, cât capacitatea analitică și deosebitoare a minții. *Distinguo*, îi plăcea lui Vladimir Streinu să spună. Iar Constantin Țoiu, examinând două faze deosebite ale unei aceleiași ideologii politice și dezvăluind multe din racilele care au stârnit-o, constată în deplin acord cu învățămintele istoriei că distanța de la cuvânt și idee (Grecii le cuprindeau într-un singur substantiv: Logos) la pământ și la concret e îndeobște (și platonician) parcursă (și respectându-se legea accelerației căderii corpurilor) sub formă de prăvălire. Cred că recenta carte a lui Constantin Țoiu cu titlul *Căderea în lume*, titlu care aduce aminte și de *Căderea în timp* a lui Emil Cioran și de *Căderea* (ori *Prăbușirea*) lui Albert Camus, constituie nu numai un foarte izbutit roman, ci și o excelentă lecție de purtare practică, având fundament moral pentru noi toți, cei căzuți, picați, aruncați, prinși, zăvorâți în spațiu și timp, spre a ne învăța să dobândim darul uitării și iertării și posibilitatea conviețuirii în această lume finită, a noastră, a tuturor, și să știm că nu suntem aritmetic împărțiți în buni și răi.

Dacă-i vorba de lecție practică de conviețuire, cum vedeți reacția principalilor corespondenți din *Epistolar* la articolul dumneavoastră, intitulat *Chatarii de la Păltiniș*, reprodus de altfel în acel volum? Cum vedeți, prin urmare, „scrisoarea" lui Andrei Pleșu și, pe de altă parte, cum ați reacționat la glaciala observație a lui Mircea Scarlat cum că „Pleșu și Liiceanu ar fi putut să aibă grijii mai bune la Heidelberg decât să-i preocupe ce scrie « un N. Steinhardt »"?

Îmi pare nespus de rău că textul meu sumar, publicat în revista *Familia*, a putut fi interpretat ca un act nu de ostilitate, dar în orice caz de distanțare și multă rezervă față de Constantin Noica și de ucenicii săi. Îl iubesc și îl respect pe Noica și niciodată nu mi-a trecut prin gând să vorbesc despre el altfel decât cu venerație, dragoste și recunoștință. Acestea însă nu m-au împiedicat să mă exprim liber (dar și cu respectul cuvenit) cu privire la volumul *Jurnalul de la Păltiniș* și să spun fățiș ce cred despre o regretabilă (cred) omisiune, și anume despre totala trecere sub tăcere (într-un volum consacrat celor ce l-au iubit și slujit pe Noica) a prietenilor care l-au iubit și slujit înainte de faza Păltinișului. S-a pierdut din vedere că au mai fost oameni care nu și-au precupețit timpul și bucuria de a trăi pentru cel în care credeau și pe care nu au fost dispuși să-l părăsească în clipe de cumpănă grea. Observația lui Mircea Scarlat nu m-a supărat deloc. Așa e cu scrisul: odată ce ai luat condeiul în mână sau ai apăsat pe clapele mașinii de scris și te-ai încredințat hârtiei sau tiparului, nu mai ești stăpân pe marfa ta. Ea devine obiect de cercetare și apreciere din partea oricui. Cu scrisul e la fel ca și cu producătorul care și-a adus produsele spre vânzare la piața alimentară. Dacă aduce roșii, unii le vor găsi necoapte, iar alții fleșcăite; dacă aduce brânză, ea va fi socotită de unii potroacă și de alții nesărată, și tot așa cu numeroase alte produse, toate supuse liberei critici a cumpărătorilor și a eventualilor consumatori. Nu numai că felul de exprimare al lui Mircea Scarlat nu m-a supărat, dar i-am

și dat dreptate: cu adevărat Liiceanu și Pleșu, aflători la Heidelberg, aveau altceva mult mai bun de făcut decât să se preocupe de părerile emise în articolașe ori scrisori particulare de alde Mariana Șora, subsemnatul, Al. Paleologu, Radu Bogdan și alții. Desigur că bibliotecile și sălile de cursuri sau conferințe din Heidelberg le puteau oferi altceva decât discutabilele și nevinovatele păreri ale unor vechi prieteni care-și comunicau unul altuia păreri personale în scris. Drept este însă să recunoaștem că nu numai Liiceanu și Pleșu s-au lăsat prea captivați de cele ce se ziceau acasă; fenomenul mi se pare general. Iată, bunăoară, cazul lui Rilke. E la Paris, e secretarul lui Rodin, intră în contact cu fascinanta cultură franceză și – ce face? – umple *Caietele lui Malte Laurids Brigge* cu nesfârșite referiri la legendele și povestirile neamului germanic. E la Paris, și gându-i zboară neîncetat la fantasmele duhurilor teutonice! Să nu fim deci supărați de slăbiciunea dovedită de Liiceanu și Pleșu, ea demonstrează că omul, fie el cât de cult și dornic a-și îmbogăți cunoștințele și a intra în legătură cu universalitățile, își poartă și el aidoma melcului casa strămoșească în suflet și-n cuget.

Observ că se publică anchete, se semnează texte (pro sau contra) sub semnături prestigioase – Eugen Simion, Ștefan Aug. Doinaș, Nicolae Manolescu, Andrei Pleșu, Alexandru Mușina, Ion Bogdan Lefter, Ovid. S. Crohmălniceanu etc. –, se tipăresc chiar numere întregi de revistă despre, hai să-i zic așa, axiologia unui concept: postmodernismul. Ce părere aveți privitor la acest *-ism*, la acest nou „timp de frondă și elan" ori „fază de senectute a modernismului", cum îl denumește Monica Spiridon? Ce presupuneri aveți despre nașterea, viața și moartea acestui concept?

Înainte de a răspunde acestei întrebări, cer voie să completez ce am spus mai sus cu privire la cultură și joc. Vârsta îmi este circumstanță atenuantă pentru faptul uitării. Aș dori să revin asupra ideii că nu putem considera cultura drept simplu joc și că nu putem considera pe Huizinga drept

călăuză sigură și absolută în această privință. Cultura, cred, stă dincolo de erudiție, talent, joc și formă; este în aceeași măsură, de nu poate și mai mult, gravitate, emoție, șoc și descoperire. Nimerit mi se pare a ne referi aici la Blaga, care a considerat arta și cultura drept mijloace specifice ale omului spre ocolirea cenzurii transcendente, adică drept căi de aflare, drept căi spre adevăr. Arta și cultura în concepția lui Blaga – concepție care nu mi se pare ușor de lepădat – apar, dobândesc o autoritate, un hieratism sau chiar o sacralitate prin aceea că ne dau posibilitatea (ori iluzia, nu zic ba, dar și iluzia aceasta nu-i o simplă bagatelă) să încercăm a descifra tainele din jurul nostru. Arta și cultura sunt totodată *trezire*, fascinație și feerie. Există o bucurie în cultură, un soi de copilărească mândrie care nu ține numai de joacă, ci și de satisfacția de a participa la splendorile și tainele cosmosului și zonelor sale interzise. Asupra acestui punct cred că există o perfectă concordanță între Blaga și ceea ce Teilhard de Chardin numea *punctul Omega* și menirea cosmică a ființei umane și a noosferei: adică înduhovnicirea întregului cosmos. Liviu Antonesei stăruie asupra neapăratei legături dintre cultură și libertate. Bine face! Fără libertate, cultura se transformă în bucherism, groapă, carceră, colivie, bandă rulantă și mașină de copiat acte.

Acum să răspund întrebării puse... Mai întâi e limpede că nu sunt profet și ca atare mă aflu în imposibilitatea de-a ursi acestui nou *-ism* un viitor. Foarte probabil este că întocmai ca toate celelalte *-isme* va avea un sfârșit și va părea și el într-o bună zi anacronic. Să-mi fie îngăduit a mă referi la o caricatură, sau mai bine zis la o ilustrație pe care am văzut-o, nu-i prea mult de atunci, într-o revistă americană. Se vedeau în poză un tânăr și o femeie mai în vârstă care era mama lui. Tânărul era ras proaspăt, tuns la șpiț, purta papion și haine impecabil croite și ochelari de model *pince-nez*. Mama era un soi de baldâră bogat sulemenită, îmbrăcată în țoale hippy, fleșcăită la față și cu trăsături ce

trădau oarecare intimitate cu procedeele psihedelice. Tânărul conform legendei ilustrației spunea: Vreau să mă fac casier de bancă! În vreme ce mama grăia: Nici gând, vei fi un hippy ca și tatăl tău! Scena era presupusă a se petrece în ultima decadă a veacului nostru. Așa se petrec lucrurile, îmi vine a crede, și cu genurile și cu modele literare, își au și ele dialectica lor implacabilă. Nu se putea ca după modernism să nu urmeze un antimodernism – așa după cum fiul unui părinte hippy se vrea sclivisit funcționar de bancă. Antimodernismului acestuia văd că i s-a găsit o denumire mai eufemistică și mai politicoasă. I se spune postmodernism.

> Radu Enescu, într-un text din revista *Familia*, a propus chiar termenul și mai alambicat și deferent de *transmodernism*...

Ce mai la deal, la vale, trebuie să constatăm cu mulțumire ori nostalgie că epoca jazzului hot, a suprarealismului și a expresionismului s-a încheiat. De vrem sau nu, produsele minții și gustului omenesc sunt și ele vremelnice și muritoare, întocmai ca acei care le-au făurit. Trebuie să vă mărturisesc că postmodernismul acesta se transformă pentru mine unul într-un soi de pățanie. Am fost în tinerețile mele un adversar al suprarealismului și în general al modernismului. Iată însă că acum mă descopăr, uimit, foarte legat de idolii pe care i-am ars cândva întocmai ca regele Clovis al francilor și pus în situația de a privi cu înduioșare vechii idoli ai depărtatelor mele tinereți. Îmi descopăr subit un fel de melancolie constatând că *-ismele* de altădată se pregătesc să piară atinse de senectute și de neîncetatul ritm dialectic pendulatoriu al istoriei. Ritmul acesta îmi aduce aminte de un vers al lui Baudelaire: „Formele orașului se schimbă, vai, mai repede decât inima muritorilor"... Ce este sau ce va fi postmodernismul rămâne de văzut. Să sperăm că va fi altceva decât perpetuarea structuralismului, că nu ne va înfunda și mai abitir în tipicurile și întunecimile acestuia. Deo-

camdată postmodernismul nu-i decât o negație și un vas care așteaptă să fie umplut.

> Scrie Gerald Grafft: „Postmodernismul dovedește că mereu coșmarul istoriei (așa cum a definit modernismul istoria) a întrecut modernismul însuși. Căci dacă istoria este văzută ca un flux neinteligibil de fenomene, lipsit de înțeles și fără o structură inerentă, atunci nici o exercitare a imaginației formative, ordonatoare, nu poate fi altceva decât o fugă necinstită din fața adevărului."

Ce vrea să zică acest citat? Dacă istoria n-are nici un sens, de bună seamă că și diferitele forme ale culturii își succedă una alteia într-un soi de dans macabru, de *Mefisto vals* al lui Chopin, de horă a nebunilor care ne duce cu gândul la șirul orbilor din tabloul lui Pieter Brueghel cel Bătrân. Dar mă tem că fraza lui Grafft ne mână spre tărâmurile cele mai abstracte ale filozofici și pe locurile cele mai primejdioase ale metafizicii. Am și eu, ca tot omul, convingerile mele privitoare la problemele finale ale istoriei singurei ființe gânditoare din univers, dar o elementară pudicitate mă împiedică să le rostesc *ex abrupto*, în cursul unei convorbiri cum e a noastră, literară, adică ușuratică...

> Iar ne apropiem de ludic...

Curat ludic! Dar să mergem mai departe... Cu ce mă mai iscodiți? Cu întrebări mai blânde, mai pământești, nădăjduiesc?

> Iată ceva într-adevăr pământesc. În martie 1910 André Gide îi scria lui Barrès: „De ce nu înțelegeți că avem nevoie nu de confort (și vreau să spun de confort spiritual), ci de eroism?" Spuneați într-un text intitulat *Eroism și noblețe*: „Curajul rămâne calitatea de frunte a omului și condiția păstrării independenței sale." Cred că o operă perenă trebuie să aibă curaj estetic, dar și curaj etic. Nu pot fi despărțite unul de celălalt. Deci: unul și același e curajul când spargi prin tehnică o scriitură și o atitudine estetică, o lâncezită, leneșă, contrafăcută și pretinsă literatură, și la fel când subiectul, tema, narațiunea în sine sunt încărcate de adevăr, de îndrăzneală, de nereținută putere modelatoare, descoperitoare.

Despre curaj am vorbit de nenumărate ori. Îmi este teamă să nu ajung a fi considerat un bătrân pisălog. Să-mi fie deci îngăduit a mă limita să declar că subscriu întru totul celor scrise de Gide lui Barrès și celor ce ați afirmat. E destul.

Suplimentul zilei

DESPRE VASILE DE LA POIANA MĂRULUI

Drept supliment al zilei noastre, propun o referire la Vasile de la Poiana Mărului. Dulce și plăcută referire! Ne poartă pe tărâmuri ale dulcții de a trăi, ale meditației și ale negrabei. Fericit gânditor, fericit trăitor, pe care nu-l mâna din spate un Cronos dușman, purtător de bici și propovăduitor de folosire a tuturor nanosecundelor care alcătuiesc viața omului. Vasile de la Poiana Mărului, care ne învață că în inima omului se află centrul vieții sale și somatice, și psihice, și duhovnicești. Fericit Vasile, care ne povățuiește cu statornică și fermă blândețe să vedem nu numai cu ochii noștri cei vizibili, ci și (mai ales, poate) cu ochii cugetători ai inimii. Fericit Vasile, care ne îndrumă spre neîntrecuta de nici o altă virtute *dreaptă socotință* și care ne dă încredere în putința noastră, așa slabi, contradictorii și iremediabil supuși dialecticii cum suntem, de a ști totuși unde se află binele și unde se află răul, încotro se cuvine să mergem și ce se cuvine, cu orice preț, fie el cât de mare, să ocolim.

Volumele pe care le-ați publicat – destul de târziu în viață, *rather late in the day*, cum spun englezii pe care știu că-i simpatizați mai mult decât pe francezi – au fost primite de critica noastră literară în mod favorabil. Care aprecieri vi s-au părut cele mai pertinente sau, pentru a vorbi mai omenește, care v-au mers mai drept la inimă? Mie aceasta din Lucian Raicu mi se pare emblematică: „Omul-viu N. Steinhardt se confundă în întregime cu textul propus privirii și se poate spune în liniște și fără de nici un exces, la propriu, și nu la figurat... îl corporalizează, conferindu-i vitalitatea, vivacitatea, culoarea și chiar « gesticulația » ce-l caracterizează. Omul-text de o extraordinară însuflețire a inteligenței palpită în fiecare frază și în fiecare întorsătură de frază: *umanitatea* și *calitatea intelectuală* a prezenței lui N. Steinhardt se percep împreună, ca și cum n-ar fi vorba, ca la atâția alții, de realități distincte, de virtuți (totuși) diferite, de valori deosebite"...

Să vă răspund pe șleau. M-a uimit și mi s-a părut fantastică, de nu demențială, așezarea de către Ovid S. Crohmălniceanu a numelui meu în apropierea numelui unuia dintre autorii mei favoriți, G.K. Chesterton. Elogiu mai cutremurător nu mi se putea face și, cu toate că mi s-a părut că ține de domeniul fantasmelor, m-a covârșit. Mare cinste mi-a făcut și Eugen Simion trecându-mă în rândul *Scriitorilor români* în al treilea volum al sintezei sale intitulate astfel. Mai mare și mai surprinzătoare cinste pentru mine nici că se putea! Alexandru George, în *Viața românească*, după apariția cărții mele „de debut", *Între viață și cărți*, i-a consacrat, printre primii, o foarte îngăduitoare și onorabilă notă, unde

spre bucuria mea s-a oprit asupra felului cum am interpretat importanta și profund semnificativa, după mine, nuvelă a lui Ioan Alexandru Brătescu-Voinești *Călătorului îi șade bine cu drumul*. Gheorghe Grigurcu mi-a încălzit și el sufletul și m-a ispitit cu păcatul teribil al trufiei numindu-mă „samurai al criticii românești".

Gheorghe Grigurcu vă numea și „un *gourmet* în imperiul operelor literare", netemându-se a vă considera un demn urmaș al înaintașilor: Al. Odobescu, Garabet Ibrăileanu, Paul Zarifopol...

Cât despre Valeriu Cristea, un critic atent și sever, n-a precupețit a-și intitula volumul *Fereastra criticului* cu gândul la un mic text al meu, publicat mai întâi în *Viața românească*, denumit *Parisul viselor*. Multe bune cuvinte a găsit de cuviință Valeriu Cristea să folosească în capitolul consacrat mie în cartea sa. Apoi Lucian Raicu, pe care bine ați făcut că l-ați citat. Geo Bogza nu a scris despre mine, dar

mi-a spus cuvinte care m-au emoționat mult, mi-a mărturisit anume că pastișa mea din *În genul tinerilor...* (o pastișă destul de violentă a *Poemului* său *invectivă*) i-a bucurat tinerețile, iar broșura mea *Geo Bogza. Un poet al Efectelor, Exaltării, Grandiosului, Solemnității, Exuberanței și Patetismului* i-a luminat căruntețile. Se poate formulare mai producătoare de euforie pentru cel în cauză? Pe Geo Bogza la tinerețe îl combătusem, chiar tunasem și fulgerasem împotriva sa, de cealaltă parte a baricadei cum mă aflam. Viața mai apoi mi l-a dezvăluit ca pe un om de treabă și de inimă, curat și sincer, iar volumul *Orion*, spre amurgire, m-a convins că ne aflăm acum, într-un târziu, pe poziții apropiate. Sunt mulțumit de mine că am publicat volumașul *Geo Bogza...*, dedicat unui scriitor de care totuși multe mă despart. E un soi de omagiu cavaleresc pe care m-am învrednicit să-l aduc unui fost adversar, din care năstrușnicul Timp și nu mai puțin creatoarea de surprize Istorie au făcut pentru mine un aliat. După cum vedeți, nu mi-au lipsit bucuriile și pot spune chiar că pentru un amator ca mine, un diletant al scrisului, multe aprecieri critice ale cărților mele au fost prilej de uimire. Nu-mi venea a crede că citesc aievea cuvinte atât de bune și mă speriam, desigur, pentru că simțeam că trebuie acum să mă străduiesc a face aidoma bogătașului portretizat de Picasso. Îi plătise pictorului un milion de franci ca să-i facă portretul. Suma i se păruse ispititoare lui Picasso, dar treaba nu-i plăcea. A tras pe pânză câteva figuri geometrice și câteva linii drepte, a aruncat asupră-le câteva culori violente și i-a spus omului în cauză: „Iată-ți portretul!" Acela, descumpănit, se uita ca vițelul la poarta nouă. „Și-acum, i-a poruncit Picasso cu glas răstit, fă ce știi ca să-i semeni."

Știu că ați avut drept dascăli câțiva dintre oamenii noștri de seamă. Vreți să-mi vorbiți despre unii dintre ei?

S-a scris mult despre Iorga, Vianu, Călinescu, Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți și alți profesori ai Facultății de litere

și filozofie. Despre cei de la Facultatea de drept mult mai puțin. Au fost totuși și printre aceștia oameni minunați. Și unii dintre ei ne-au și lăsat în domeniul lor de specialitate – domeniu limitat, prin forța lucrurilor – lucrări remarcabile, cum ar fi *Contenciosul administrativ* al lui Constantin Rarincescu, un studiu de sinteză, aproape desăvârșit, sau *Cursul de procedură civilă* (consacrat formelor juridice) al juristului-scriitor Eugen Herovanu...

Dar pentru că m-ați întrebat despre dascăli, despre dascălii din vremea tinereților mele, aș vrea să vă vorbesc mai pe larg despre unul dintre cei mai contestați, de nu și huliți. Vreau să vi-l evoc numai ca profesor și ca vorbitor, lăsând cu totul la o parte implicațiile politice legate de numele său. Să vă spun, așadar, ce simțea un oarecare auditor, un nedinainte sedus, nedinainte prevenit, auzindu-l pe Nae Ionescu (deoarece, ați ghicit poate, de el e vorba). Simțea ceva foarte ciudat și foarte exaltant: că nimic nu este mai însemnat în lumea aceasta și în viața oamenilor, chiar și a celor mai de rând și mai nesofisticați, decât năravul culturii. Nu era un orator de talia lui Iorga, Goga, Titulescu, Duca, Istrate Micescu (i-am ascultat delectat pe toți). Dar pe toți îi întrecea, pe toți îi lăsa cu multe lungimi în urmă prin darul acesta incomparabil de a transmite, a dovedi absoluta convingere că nimic nu este mai de actualitate, mai util, mai stringent, mai pasionant, mai bogat în consecințe programatice decât cultura și chipul ei paroxistic: filozofia. Nimeni, ca el, nu trăia cu atâta intensitate și foc problemele, dilemele, implicațiile, capcanele, chemările culturii. Cum adică? mă veți întreba. Într-o facultate unde predau Iorga, Gusti, Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Constantin C. Giurescu, S. Mehedinți, numai el – sau, în orice caz, mai ales el – promova senzația cordialității *cu* și dependenței *de* cultură? Da, vă răspund. Da, cutez a spune. Numai el, ori mai ales el. Nu pentru că știa mai mult ori pentru că vorbea mai frumos, ci pentru că era mai dramatic. Cultura pentru Nae Ionescu

era o treabă pe viață și pe moarte, urgentă, capitală, decisivă și *practică*, de toate zilele! Devenea, pentru cei care-l ascultau pe dascăl, un soi de opțiune definitivă între bine și rău, între inepție și discernământ, o aventură, un risc. Chiar și ceilalți, oricât de știutori, de competenți și meșteri în ale expunerii, erau, în comparație cu el, reci și abstracți. Chiar și Iorga se dovedea că e mai ales artist și mare povestitor. Nici umbră de academism și de profesorat scorțos (ori și bonom) la Nae Ionescu. Nici urmă de rigoare pedagogică, de politețe doctorală, de imperturbabilitate magisterică. Ci numai flacără și patimă, îngrijorare, nemilostenie, tehnică detectoare. Era crud și usturător cu sine, cu auditoriul, cu doctrinele. Atunci pe loc, în anii '30, nu mi-am dat seama. Abia mai târziu, mult mai târziu, după moartea sa, pe la sfârșitul celui de-al șaptelea deceniu al veacului, am putut lua aminte la ce reprezenta un ceas petrecut în raza de acțiune a privirii și glasului profesorului Nae Ionescu, abia atunci noua terminologie sociologică și regizorală mi-a venit în ajutor spre a mă lămuri: un curs al lui Nae Ionescu era un *happening*. Ca și genul acesta de teatru cu totul deosebit al trecutului, cursul profesorului cobora de la catedră în sală, de nu și în stradă, în viață și în cugetul nescolăresc al ascultătorilor. *Happeningul* părăsește scena și se amestecă în traiul concret al spectatorilor, deveniți și ei acum actori. Nu se mai știe ce este ficțiune și ce este veridicitate. Lecția predată înceta și ea a fi sistematizare și explicație, sărea peste bănci, te lua de braț, te zgâlțâia, te apostrofa. Scăpare pentru auditor nu încăpea: Kant, Hegel, Descartes, Schelling, Husserl încetau a fi niște doctrinari „interesanți", aserțiunile lor se prefăceau în puncte de răscruce și margine de hăuri: n-aveai încotro, trebuia să alegi, să apuci pe un singur drum. Mai bine decât oricine, Nae Ionescu a priceput, înainte ca existențialismul să fi devenit o modă și o doctrină cvasioficială, că suntem cu toții osândiți la libertate și la alegere, că în filozofie insul și duhul se iau la trântă pe răpunere, că

disciplina aceasta zisă teoretică îți stă nu mai puțin aproape decât îngerul păzitor, ori diavolul ispititor, că din pluralitățile ei nu poți ieși decât printr-un act de curaj bătând mai curând spre temeritate. Pentru labirintul reflexiv nu există un fir al Ariadnei. Trebuie să răzbați de unul singur, singur cu tine și cu ființa ta, tot atât de necunoscută ție ca și celor din jurul tău. Lampadofor nu ți se dă altul decât pe tine însuți. Nae Ionescu n-a predat Logica sau Metafizica, a predat Cultura ca antirefugiu, antichietudine, antiizolare, ca stare de tensiune. Nu te lua de mână, nu te silea, nu-ți rezolva problema; aidoma lui Gide (îi semăna, îi semăna în ciuda aparențelor contrare), te lăsa liber, nu te povățuia decât pentru a te constrânge să înțelegi că nu-i de șagă și de amânare, că Facultatea de filozofie e unul din locurile cele mai fierbinți și mai primejdioase din lume, unde făptura dăruită cu minte și putere de judecată (*Urteilskraft*) nu vine să ia notițe și să buchisească un număr oarecare de volume groase, ci să-și limpezească gândirea și să se trezească din somnolență. El deci nu preda un sistem, ci o libertate. Tot așa cred că s-a întâmplat cu Alexandru Paleologu ca elev al lui Noica. Știu că unii au fost scandalizați de titlul unui text al lui Paleologu, intitulat *Despărțirea de Noica*, republicat în volumul *Ipoteze de lucru*. N-au dreptate! Pentru că Noica în exilul interior de la Câmpulung nu l-a învățat pe Alexandru Paleologu numai germana, greaca și filozofia, ci și dreptul (de nu și datoria) de a-și făuri un mod propriu de gândire.

Nae Ionescu te certa, te înșfăca, te cucerea, îți punea cultura la îndemână ca pe o prăjitură minunată, ca pe un venin, ca pe un filtru al lui Merlin vrăjitorul, ca pe o spadă cu două tăișuri, ca pe un vârtej. Un lucru este sigur și de aceea a fost Nae Ionescu un profesor-unicat: nu te lăsa apatic și indiferent. Plecai, elev ori simplu auditor, altul decât la intrare, ca și Ménalque al lui Gide, ca și Nathanaël; aveai impresia că și pe tine te zărise, nu sub smochin, nu, ci acolo, în bancă,

perplex, ahtiat, frământat și tu, plin de nădejde și aprehensiuni, *rănit*, irevocabil rănit, ca și eroul lui Wagner, specie de mărunt rege pescar, de biet om prins de cleștii angoasei, îmbătat de libertatea ție inexorabil hărăzită. Nae Ionescu avea să evolueze ori mai curând să cocheteze cu doctrine fataliste încrezătoare în predestinări psihobiologice, însă proprie caracterului său, agerimii sale cerebrale era libertatea spiritului – și deci, a opțiunilor – și eu așa l-am audiat, ca pe un povățuitor de neatârnare și un avocat al învățăturii că adevărului îi prinde bine libertatea. Avea firește și dânsul, ca orice pedagog și orice orator, axiomele, metaforele și metonimiile lui preferate, proporția personală dintre limbajul științific și limbajul iconic, stilul său propovăduitor, poate și fixațiile lui, mereu aureolate și atenuate de strălucitoarea-i deșteptăciune, de verva-i captivantă. Și nicicând agresive sau expuse cu ostentație. Prea subtil și prea isteț pentru a practica o maieutică așa rudimentară, a lăsat cu precădere exemplul unui foarte erudit, iritant și cuceritor dascăl de neliniște și al unui profet al ideii că nu cultura este un produs al vieții, ci – totdeauna – viața e o consecință și o componentă a unei modalități culturale. Amintirea mă îndeamnă să văd în prelegerile lui universitare mai curând niște convorbiri ale sale cu auditorii. Se producea un fluid pe care nu cred că-l pot numi mai bine, nu fără niță teatralitate, niță nostalgie în cuget și niță incertitudine în ascunzișurile sinei, decât *patos cultural gresat pe țesut viu*.

Îndoială nu încape că stilul pedagogic și cogitativ al profesorului s-a transmis cu putere la cei mai importanți dintre elevii săi: mă gândesc la Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Petre Țuțea.

Deși nu dispunea de o catedră universitară, un rol pedagogic incontestabil și o influență hotărâtoare a exercitat Mircea Vulcănescu, pe care nu șovăi să-l consider, deși nu a fost filozof ori lingvist, ca pe un mare dascăl influent în aceste

două domenii. Oarecum din umbră, Vulcănescu a fost un personaj de seamă și o minte cuprinzătoare, un înaintemergător care a formulat pe scurt multe din ideile cărora ciracii săi aveau să le dea o strălucită popularitate.

Îmi cer iertare dacă adaug acum numele a doi profesori ai Facultății de drept pe care am uitat să-i menționez adineauri: pe romanistul Constantin Stoicescu, la care m-am referit într-o recenzie făcută unei poezii a Gretei Tartler, și pe George Plastara, jurist eminent a cărui teză de doctorat i-a uimit pe necruțătorii dascăli de la Paris, pe care însă din nefericire viața, în cele din urmă, așa cum se pricepe să facă, prea bine uneori, l-a învins. Și pentru că veni vorba de teze la Paris...

> Mă iertați că vă întrerup... Ați făcut un portret total profesorului Nae Ionescu. Și i-ați adus un elogiu (de ce să nu o spun) pe care eu îl alătur elogiului făcut aceluiași profesor de Mircea Eliade în *Încercarea labirintului* și în *Amintiri* ori de Constantin Noica în *Jurnalul de la Păltiniș*. Dar v-am întrerupt pentru că ceea ce-mi spuneți îmi amintește de volumul de eseuri al lui Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, unde figurează și fraza, parcă profetică, întrucât e referitoare la Eliade, Ionescu, Cioran și ceilalți: „și poporul nostru a dăruit culturii europene câteva nume cu valoare de circulație"...

Dacă e vorba de teze și antiteze, să nu-l uităm nici pe Heliade cu al său *Echilibru între antiteze*... Și să nu uităm nici „Tezele și antitezele" de la Paris ale compatrioților Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Dar să-mi reiau firul gândurilor. Voiam să mai vorbesc de personaje culturale ținute multă vreme sub obroc. Mă bucură mult că numele lui Mihai Șora (autorul unei tare frumoase și emoționante teze pariziene intitulate *Dialogul interior*) și al lui Vasile Băncilă, profesor de liceu, excelent comentator al fenomenelor culturale și excelent eseist, autorul unui studiu, pe care-l consider cel mai pătrunzător, despre Blaga, sunt din nou în plină circulație. (Cititorii români pot acuma lua cunoștință de *Sarea*

pământului și *A fi, a face, a avea* de Mihai Șora, ca și de *Portrete și semnificații* de Vasile Băncilă, constatând că au de-a face cu doi gânditori români de clasă cu totul superioară.)

> Trei dedicații pe care am să le reproduc mă îndreptățesc să vă pun o întrebare cu privire la atașamentul pe care și-l poartă unii altora cei din generația dumneavoastră. Mircea Eliade, pe pagina de gardă a volumului *Pe strada Mântuleasa*, vă scrie: „Domnului Nicu Steinhardt, cărțulia pe care o va înțelege mai bine decât cel care a scris-o. Omagiul cordial al autorului. Mircea Eliade, Paris, sept. 1973." Tot Eliade vă scrie în 1977, pe prima pagină a cărții *Occultism, Witchraft and Cultural Fashions*: „Lui Neculai Steinhardt, câteva hârtii și hârtiuțe dintr-un sac fără fund – cu mulțumiri pentru exegeza prozelor fantastice și rările de bine ale bătrânului său cititor (încă de prin 1934...). Mircea Eliade, Chicago, iunie 1977", iar Eugen Ionescu, în 1988, vă trimite *La quête intermittente* cu următoarele rânduri: „Pour Nicu Steinhardt această carte de întrebări fără răspunsuri la mintea omului, Eugen Ionescu." Mai știu că în 198 ați locuit câteva luni în apartamentul lui Mircea Eliade din Paris, în Place Charles Dullin nr. 4, și că tot atunci i-ați întâlnit pe Emil Cioran, Eugen Ionescu și Horia Stamatu. Pe Alexandru Ciorănescu, aflat în Insulele Canare, nu l-ați putut vedea, dar știu că purtați o corespondență susținută cu el. Nu constituie acestea o dovadă că toți cei din generația dumneavoastră nu se țin unii pe alții chiar dacă spațiul și ceea ce Eliade numea „absurdul și teroarea istoriei" i-au zburătăcit?

Când în 1979 am putut în sfârșit pleca și eu în străinătate, am cunoscut emoția și bucuria unei primiri mai mult decât prietenoase din partea câtorva dintre fruntașii generației mele. Și Eliade, și Eugen Ionescu, și Cioran m-au întâmpinat cu o extraordinară bunăvoință și cu o căldură pe care nici nu îndrăznisem să o nădăjduiesc. V-am mai spus că relațiile în lumea intelectuală interbelică erau osebit de cordiale și că supărările și irascibilitatea aproape că nu existau. Aș

minți dacă aș spune că n-au existat adversități și polemici, dar toate se petreceau într-un soi de – aș spune – clopot al neasprimii, al neîncrâncenării, al nesusceptibilității exagerate. Existau, deasupra deosebirilor și diferențelor orientărilor, o comuniune, un soi de suflu, de voită și nevoită solidaritate, pe care le-am regăsit transpuse pe planuri mai mari și în *Pe strada Mântuleasa*. Acum, nu încape îndoială că am evoluat cu toții și îndrăznesc a crede că spre bine. Suferințele surghiunului pentru unii, experiența situațiilor-limită și a privațiunii de libertate pentru alții ne-au înțelepțit, ne-au apropiat unul de altul în ciuda vechilor despărțiri, ne-au deschis mai larg ochii, au domolit asperitățile, au vindecat exagerările și au desființat fanatismele. Experiența vieții, hotărât lucru, – și nu s-ar putea spune că generația trăiristă n-a avut parte de experiențe dure ale vieții – i-a fost spre folos. Ne-a umanizat, dacă pot spune astfel, și repet, ne-a înțelepțit, ceea ce nu-i puțin lucru. Istoria desigur poate fi luată drept absurdă și teroristă, dar nouă, celor loviți de ea cu varga și cu toiagul, ne-a fost de folos pedagogic. Nu ne-a învățat ca pe Cioran scepticismul absolut și dezabuzarea fără leac, dar oricum ne-a imprimat tuturora un sentiment destul de acut al relativității lucrurilor. În *La quête intermittente* găsesc aceste rânduri: „Nimeni nu-i atât de rău pe cât am fi porniți să credem. Viața, moartea nu sunt poate necruțătoare. Amestecul acesta de bun și răutăcios, amestecul acesta de bine și de rău: sau ce credem noi că este bun, răutăcios... căci ne este oare dat să calificăm lucrurile și făpturile? Nu știm ce-i bun și ce-i rău, ce se cuvine, ce nu se cuvine, îmi convine, nu-mi convine, îmi place, nu-mi place. Rămășițe de imagini, iată ce-s amintirile mele; ca niște fotografii rupte pe care nu ajungem să le lipim la loc și să reconstituim figurile. Cimilitură." Am încercat la Paris și nu încetez a încerca bucuria aceasta pe care o consider nobilă și salvatoare: a fidelității legate de alte două simțăminte

care mi se par profund omenești: iertarea și uitarea, opuse sălbaticelor, vulgarelor, infamelor: ranchiuna și ținerea de minte a răului.

Suplimentul zilei

DESPRE BUNĂTATEA SUFLETEASCĂ

Degeaba le-am avea pe toate: inteligența, cultura, istețimea, supracultura, doctoratele, supradoctoratele (ca profesorul din *Lecția* lui Eugen Ionescu), dacă suntem răi, haini, mojici și vulgari, proști și nerozi, doi bani nu facem, se duc pe apa sâmbetei și inteligența, și erudiția, și supradoctoratele, și toate congresele internaționale la care luăm parte, și toate bursele pentru studii pe care le câștigăm prin concursuri severe. Nimic nu poate înlocui și suplini nițică bunătate sufletească, nițică bunăvoință, toleranță, înțelegere. Nițică susținută bună-cuviință. Bunătatea sufletească nu-i o virtute subtilă și rafinată, e un atribut de bază al ființei omenești și totodată un atribut al culturii. Bunătatea este alt nume al definiției date de Aristotel omului: ființă socială. Fără bunătate nu putem conviețui decât în condiții de groază și justificând amarnica afirmație a lui Sartre: ceilalți, iată iadul! Există un altruism elementar exprimat prin bunătate care este o axiomă a vieții obștești. Berdiaev spunea: pâinea pentru mine este o problemă materială (subînțeles egoistă, vulgară), dar pâinea aproapelui meu, continua Berdiaev, este pentru mine o datorie spirituală. Reiese de aici în mod

vădit că nimic nu poate suplini întru totul bunătatea. Știm că de-am vorbi toate limbile și toate dialectele pământului și de-am fi capabili să clasificăm conform cu clasificarea zecimală toate volumele tipărite în toate limbile pământului, de la Gutenberg și până astăzi, și de am fi tobă de carte și de erudiție, și de am cunoaște întrebuințarea tuturor termenilor specifici tuturor științelor și tehnicilor, tot nu ne putem numi oameni culți dacă suntem niște pizmăreți, niște bădărani și niște răi la suflet. Că ne-o place sau nu, cultura nu este numai acumulare de cunoștințe, ci o subțirime a caracterului și capacitatea de a nu considera bunătatea drept o simplă virtute desuetă și sentimentală. Să nu săvârșim regretabila eroare de a lua drept scriitori pe simplii făcători de cărți și drept oameni de cultură pe simplii memorizatori de informații.

Ați fost mereu ispitit de călătorie, mereu v-a îmbiat „pelerinajul, căutarea, voiajul monden sau simpla hoinăreală" (ca s-o citez din nou pe Monica Spiridon, cu un text despre *Escale în spațiu și timp* publicat în revista *Ramuri*.) Eseurile dumneavoastră fac dese referiri la călătorii și călători de tot felul. Un text despre un personaj al spațiului elvețian, pe care l-ați publicat recent în *Secolul XX*, îmi propune parcă și mai acut o întrebare despre călătorie (mai ales despre călătoria ca itinerar spiritual, ca „escală în spațiu și timp"). Deci: ce înseamnă călătoria pentru N. Steinhardt (cuprinsă în cele patru înfățișări bănuite de Monica Spiridon), ce înseamnă peregrinarea, pelerinajul, forma aceasta de excurs(ie) intelectual(ă), cultural(ă), față de, să-i zicem, propriu-zisa stare pe loc, obișnuita sedentară întoarcere în sine, altfel numită și călătorie interioară, ori călătoria în jurul camerei proprii, de care a vorbit Xavier de Maistre?

A fost o vreme fericită când educația omului presupunea doi timpi: al uceniciei și al călătoriei. Despre ea a scris Goethe cele două volume consacrate formării personalității sale: *Anii de ucenicie* și *Anii de călătorie ai lui Wilhelm Meister*. Sunt convins că o educație adevărată implică nu numai învățătura, ci și călătoria. Desigur că în practică pentru foarte mulți oameni educația se reduce numai la învățătură. Păcat! Sunt convins că anii de călătorie completează în mod minunat orice educație și că lărgesc orizonturile spiritului și întreaga ființă cel puțin tot atât de mult ca și studiile cele mai aplicate și mai susținute. Adevărul pentru mine este că nimic – nici măcar anii de cea mai asiduă „toceală" –, nu poate

înlocui contactul direct cu alte lumi decât lumea casnică. Da, călătoriile primenesc, aţâţă, dezvăluie, înțelepțesc și creează o stare de spirit deschisă și receptivă ce nu ne poate fi decât de cea mai mare priință. Acum, firește: ca orice altceva în lume, călătoria își are cerințele, legile și ispitele ei. Trebuie să știi să înveți și trebuie să știi să și călătorești...

Deci o știință, o gramatică a călătoriei?...

N-aș vrea să par didactic, dar se cer oarecari măsuri de precauțiune împotriva irosirii timpului, împotriva oboselii și a unei prea accentuate frici de noutate. Am citit cândva o nuvelă a unui scriitor american: era vorba într-însa de un *babbitt* de dincolo de ocean care vine cu soția la Paris. Ea bate muzeele, expozițiile, monumentele, dar acestea toate îl plictisesc pe el. Și în ce își află consolarea și refugiul? Se duce în fiecare zi la sediul unei bănci americane din Paris și-și petrece acolo timpul în sala cea mare a băncii, privindu-și compatrioții veniți acolo cu treburi, regăsindu-și unii cunoscuți și delectându-se în restabilirea contactului cu mediul

său originar. Degeaba a venit la Paris! Călătoria nu-i menită să ne dezguste, să ne rupă de patrie, dar nu-i făcută nici pentru ca inevitabila prezență în sufletul și cugetul nostru a lumii natale să ne împiedice a ști să înfruntăm peisaje behavioristice și spirituale cu totul altele decât cele cunoscute. Călătoria presupune un soi de traumatism, de șocuri, de revelații, chiar de indignări, de supărări, nu-s rele, rostul ei principal fiind să ne trezească din stagnare și obișnuielnicie, din inerție și program. Călătoria adică, scurt spus, e o aventură.

Chesterton, ce-i drept, susține că Aventura este foarte accesibilă locuitorului unui mare oraș modern. Da. Însă presupune *o capacitate aventuroasă* pe care cei mai mulți oameni nu o au și chiar în textul lui Chesterton există o agenție specializată în furnizarea de aventuri urbane, ceea ce înseamnă că pentru majoritatea oamenilor e nevoie, spre lărgirea și desăvârșirea educației, de călătorii propriu-zise, de o ieșire din decorul inițial.

> De la Badea Cârțan, de la Dinicu Golescu și până azi se vede că românii au cunoscut această „ieșire din decorul inițial"...

De ce de la Badea Cârțan și Dinicu Golescu încoace? Ei au avut un ilustru înaintaș care a cuprins în calitate de călător spații incomparabil mai vaste. Mă refer desigur la extraordinarul Nicolae Milescu, figura pe care orice civilizație și orice cultură ar fi mândră s-o poată revendica. Milescu a fost un foarte mare cărturar, cum puțini erau în Europa vremii sale, a fost un teolog de seamă și – în sensul cel mai profund și mai fascinant al cuvântului – un Aventurier fără pereche. Avem în Milescu un personaj de anvergură cu totul neobișnuită, totodată pitoresc și erudit. Relatarea călătoriei în China, jurnalul său de călătorie, nu dovedește mai puțină acuratețe, istețime și pătrundere decât, să zicem, relatările unor André Gide, Panait Istrati sau Georges Duhamel. Milescu a fost tradus, tipărit și difuzat la noi în ultimii ani, dar mie îmi vine a crede că nu s-a făcut destul pentru el. Trebuie

să fie popularizat mai mult. Trebuie să devină pentru literatura noastră și pentru puterea noastră imaginativă, în galeria Ființelor îmbietoare, cel puțin tot atât de popular ca eroii lui Jules Verne.

> Văd că am luat și ați luat în serios călătoria. De aceea, cred, îmi amintesc bucuros de o rostire din Constantin Noica: „Mai e și ceva de învățat, nu numai de văzut, pe lumea asta." Spuneți-mi cum concepeți raportul dintre călătorie și drumeție, care neîndoielnic e cu totul altceva? Ori vi se pare că aparțin amândouă aceleiași categorii spirituale?

Nu le asemăn. Au afinități, dar au personalități, ca să zic așa, bine distincte. Drumeția nu-i o ieșire din Cadrul Originar. Drumeția este doar informativă și pitorească, e distractivă. Drumeția ne este prilej de multă, foarte felurită și agreabilă învățătură. Dar nu e șoc. În vreme ce călătoria e un act grav, e un examen de maturitate. E o luare la cunoștință directă a teoriei relativității generalizate. Ea ne învață că se poate altfel decât știm noi, că felul în care problemele sunt soluționate la noi acasă nu este singurul cu putință. Asta ne scoate din îngustime. Ceea ce nu înseamnă că învățăm, călătorind, să disprețuim ceea ce știm și ceea ce am văzut acasă. Dimpotrivă, într-un anume fel ne întărește în dragostea noastră. Dar ne deschide mințile, ne dezvăluie imensitatea numărului posibil de soluții și în modul acesta ne *aerisește,* ne scoate din puținătate și margini. Drumeția se desfășoară la nivelul excelentelor broșuri și cărți ale profesorului Ion Simionescu, din care putem să aflăm nenumărate, interesante, folositoare și frumoase lucruri despre fauna, flora, munții, apele și toate celelalte elemente constitutive ale peisajului nostru, ale porțiunii noastre de univers. Dar nu suntem rupți de pe tărâmuri familiare. Nici chiar drumeți atât de dezinvolți ca Geo Bogza, Calistrat Hogaș ori Mihail Sadoveanu nu pot reuși, oricât de captivanți ar fi, să ne scoată propriu-zis din bârlogul nostru cel mai împodobit ori mai măreț. Pe când călătoria e discontinuitate,

e contact cu noul, cu neașteptatul, cu abruptul, cu neeuclidianul. Am avut prilejul să-l cunosc pe Remus Ilie, un profesor secundar care știa de toate și care cutreierase țara în lung și în lat, organizând pentru școlarii săi excursii pe care aceștia nu le-au putut uita. Știa totul și le explica totul. Era geograf, botanist, zoolog, geolog, mineralog, se pricepea de minune în cele ale pescuitului și ale vânatului, era etnograf, folclorist... ce nu era?! Era un reprezentant neîntrecut al drumeției. Da, folositor, interesant, pitoresc, totuși nu dincolo de pragul de sus al drumeției. Drumeția e doar încântătoare, tonifiantă și instructivă. Călătoria ne trece dincolo. Să vă citez aceste cuvinte ale lui Jean Guitton: „Descoperim, în sfârșit, existența celorlalți, pentru că ceilalți încetează de a fi niște fantome spre a deveni niște semeni ai noștri."

Să cred că Jean Guitton îi dă o replică (și) lui Sartre?

Nu. Cred că e vorba de perspective diferite. La Sartre viziunea e deznădăjduită și demonică; ceilalți ne sunt prin definiție elemente perturbatoare, ne sunt vrăjmași și, prin însăși existența lor – coexistentă cu a noastră –, unelte de chinuire. Guitton voia să scoată în evidență cu totul altceva, un altceva care se potrivește de minune cu felul în care concep eu călătoriile: ca mijloc de a constata pluralitatea modului de existență, relativitatea axiomelor și dobândirea, tocmai prin această luare la cunoștință, a relativității scării axiologice, a solidarității oamenilor. Călătoria ne învață că sunt diverși, dar solidari cu noi, că străinul a cărui scară de valori și ale cărui puncte cardinale sunt altele decât ale noastre este totuși *aproapele nostru,* vecinul nostru (cum spun englezii), semenul nostru, adică, în înțelesul cel mai ontologic și mai teribil al termenului. Drumeția te scoate din cameră, te scutură de praf, te zbicește, te înviorează, dar nu te scoate din sinea ta, din ecologia familiară, pe când călătoria, dacă e făcută de cine știe să vadă, să înregistreze, să perceapă și să simtă, este cutremur, schimbare de perspectivă și, la drept vorbind,

periplu galactic. Să nu ne temem că ea poate deveni pretext al unei dezrădăcinări. Pericolul acesta există numai pentru cei slabi de înger, cei fără temelie lăuntrică, cei versatili și ușuratici. Pentru ceilalți contactul cu alte „universuri" nu este decât îmbogățire, izvor de mai multă îngăduință și de înțelegere a nesfârșitei exuberanțe a creației.

Tot dintr-o călătorie (de data asta în nordul Moldovei) s-a inspirat filozoful Constantin Noica pentru a scrie câteva poeme dintre care trei au fost publicate de Gabriel Liiceanu în *Viața românească*. Poemele acestea, împreună cu un alt text publicat tot de *Viața românească*, „Scrisoare către un filozof din Occident", ni-l dezvăluie pe Noica stăpânit nu de repulsie, dar în orice caz de o atitudine rezervată față de Occident. Îi împărtășiți punctul de vedere, mai bine zis acest ultim punct de vedere care unora li s-a părut absolut insolit?

Cred că știți că sunt un partizan al libertății. Tot omul e liber să creadă ce vrea și tot gânditorul are deplinul și sfântul drept de a prefera, a respinge și a-și exprima aceste preferințe și aceste neconcordanțe cu alte sisteme și perspective. Îl iubesc și-l respect din toată inima pe Noica, am tot spus, dar asta nu înseamnă că sunt ținut să și aprob mecanic tot ce a spus ori că nu am și eu dreptul la preferințe, idiosincrazii și convingeri personale. În scrisoarea sa Noica vorbește cu dispreț (nu mă tem de cuvinte) despre paraliticul președinte al Statelor Unite. E vorba de răposatul Roosevelt. Dar Noica pare să fi uitat că Roosevelt tot paralitic era în urma poliomielitei sale și în 1932, când a fost ales pentru prima dată președinte și când a adus mari și incontestabile servicii țării sale prin așa-numitul *New Deal* și când a promovat desființarea nenorocitei legi a prohibiției. Deci nu paralizia a fost cauza politicii urmate de el în 1943–1945, ci, fără îndoială, o vădită și puternică slăbire a facultăților sale mintale. V-am mai spus-o și ieri, sau alaltăieri, că admirația pentru un filozof și un scriitor nu implică deloc ascultarea oarbă a sa și subscrierea necondiționată la toate părerile sale. Părerea că

nu ai voie să te deosebeşti în unele puncte de omul pe care îl respecţi şi îl admiri e o dovadă de spirit nătâng şi servil, de mentalitate slugarnică; o asemenea mentalitate nu are ce căuta pe meleagurile libere şi voioase ale gândirii, unde, într-o fericită independenţă, spiritele conviețuiesc fără a şti de subordonare şi totalitarism. Nu sunt nici eu un admirator fără rezerve al Occidentului, îmi repugnă şi mie stupidul „angelism" de care dă dovadă astăzi şi nu sunt incapabil de a vedea multe din racilele sale. Asta nu mă împiedică să nu fiu întru totul de acord cu scrisoarea sau poemele de care vorbiţi. Nu, nu sunt de acord. Şi ultima dată când am fost la Păltiniş i-am comunicat răposatului meu mult iubit şi mult respectat prieten că mă deosebesc de el în privinţa aceasta. M-a ascultat zâmbind uşor şi ferindu-se a-mi impune punctul său de vedere. Ne-am îmbrăţişat la despărţire şi, har cerului, ne-am luat (va fi fost pentru ultima dată) rămas-bun unul de la altul cu cea mai deplină afecţiune. Sunt sigur că nu a luat în nume de rău că i-am grăit sincer, că mult mai degrabă l-ar fi jignit şi indispus o fătarnică tăcere de circumstanţă şi de politeţe. Sunt convins că ar fi aprobat un vers scris de Ioan Pintea care glăsuieşte *vinovate sunt numai limbile nevorbitoare,* neplăcându-i din cale-afară de mult – spre a vă cita din nou – *urechile înfundate cu câlţi şi cataligele deasupra marilor inundaţii.*

> Revenim la călătorii. Ce au însemnat călătoriile pentru dumneavoastră... Gândiţi-vă la versul lui Eminescu (ştim că şi Noica se gândea adesea la el): „Numai omu-i călător, /Pe pământ rătăcitor"...

Mai întâi să precizăm puţin acest antioccidentalism al lui Noica. Să nu uităm că şi-a făcut studiile în străinătate, respectiv în Germania, că vorbea la perfecţie principalele limbi occidentale şi că prima lui soţie a fost o englezoaică. Noica, gândesc eu, a fost un observator critic al concepţiilor şi stărilor de lucruri din Occident. Nu un adversar duşmănos,

înrăit şi acru al lor. Observator critic avea desigur dreptul să fie. Repet că asta nu înseamnă câtuşi de puţin xenofobie sau zăvorâre de bunăvoie într-un spaţiu ermetic închis. Ferit-a sfântul! Noica a fost un om slobod şi nu cred câtuşi de puţin că va fi avut o predilecţie exclusivistă pentru satul tracic. Şi fiindcă veni vorba de Eminescu, şi el a fost un hoinar şi un călător. Românul, cred, e înzestrat cu darul setei de a cunoaşte lucruri şi locuri... fără a se pierde pe sine...

> Ce părere aveţi de fenomenul *transhumanţei,* specific civilizaţiei pastorale, care stă la baza civilizaţiei noastre?... Nu ţine transhumanţa tot de categoria călătoriilor?

Îmi vine a crede că pentru Eminescu viaţa pastorală a însemnat pe scara valorilor civilizatorii mai mult decât activitatea agricolă. Multe din însuşirile cele mai frumoase şi mai nobile, mult din blândeţea, toleranţa şi dragostea de libertate specifice neamului nostru par a se datora mai curând trecutului său pastoral decât antecedentelor şi prezentului său în bună parte agricol. Recunosc că aceasta este o teorie a mea, bazată însă pe texte eminesciene pe care în momentul de faţă nu le am la îndemână, dar că aceasta a fost viziunea lui Eminescu, el însuşi în prima parte a scurtei sale vieţi un neastâmpărat al spaţiului, îndoială nu încape. Am putut observa în copilăria mea, în Pantelimonul meu natal din margine de Bucureşti, câteva din însuşirile spiritului pastoral: o nesupărare pe viaţă, un dor de ducă la oameni altminteri foarte sedentari, o toleranţă ca la oameni care ar fi călătorit mult, ar fi văzut multe şi s-ar fi obişnuit să audă, fără să se mire prea mult, şi vrute şi nevrute, şi bune şi rele şi, cum spun francezii, şi verzi şi necoapte. Se călătoreşte mult în ultimul timp pe tot întinsul globului, şi românii ca Milescu (englezii îi spun foarte nostim şi eufonic *Spathari*), Dimitrie Cantemir, paşoptiştii în exil, Tican-Romano, generalul Băgulescu şi atâţia alţii nu mai sunt o excepţie. Se merge astăzi în Japonia, în China, în America de Sud, în Zambia aşa cum

se mergea pe vremuri la Zaizon și la Vâlcele. Dar nu știu dacă aceste deplasări pe mii de kilometri – sau toate aceste înconjurări ale pământului în 24 de ore – înseamnă cu adevărat, în toată puterea zguduitoare a cuvântului, *călătorii*. Călătoria presupune, oricât de bine i-ar ședea călătorului cu drumul, și popasuri, aterizări, coborâri din tren sau avion, adăstări atente, spre a putea explora în tihnă ori măcar în oarecare tihnă locuri străine. Radu Enescu (și, dacă nu mă înșel, Andrei Pleșu) au observat pe bună dreptate că excursioniștii de astăzi, adevărați fanatici ai *Baedeker*-ului, mai mult țin să poată spune „am fost și eu acolo" decât să fi avut răbdarea și curiozitatea să se oprească și să *guste* farmecul și specificitatea unui anume oraș, unui anume loc, unui anume monument. Călătoria în epoca turismului dezlănțuit devine un fel de cursă cu timpul, o goană. Un nesaț. În condițiile acestea cum să mai observi, să diferențiezi, să înveți a vedea ce încă nu știi? Cu alte cuvinte, cum să-ți îmbogățești nu atât carnetul cu nume de locuri vizitate, cât mai ales mintea, cugetul și inima cu impresii și experiențe de trăire printre alți parametri decât cei de unde ai plecat?

> Traducerile nu sunt și ele un fel de călătorii, nu implică și ele trecerea (altfel spus, călătoria) dintr-un mod de a gândi și de a se exprima în alt mod de gândire și exprimare? Nu este orice traducere o translație dintr-o tonalitate într-alta? Și deci nu presupune pentru traducător capacitatea de a-și însuși „spiritul" altui teritoriu spiritual tot atât de bine pe cât e de stăpân pe duhul propriului său grai și de cunoscător al sensibilității poporului său?

Într-adevăr, traducerea e un act de curaj, o transhumanță, și ea. Însușirea de a te mișca la fel de liber într-un spațiu străin ca într-al tău. Dificultățile mi se par a fi nu atât de ordin lingvistic cât spiritual. E vorba pentru traducător să găsească în limba sa acele cuvinte și acea sintaxă care nu se mulțumesc *să traducă*, ci sunt în stare, pornind de la idei, noțiuni și stări de spirit, să izbutească a descoperi acele cuvinte, sintagme

și orânduiri sintactice mai apropiate și mai potrivite exprimării ideilor și noțiunilor înseși. Traducătorul trebuie să efectueze o dublă operație: să treacă de la textul original la ideile pe care le exprimă și apoi, odată aflate aceste idei și noțiuni, să le exprime în limba sa. E un du-te-vino. E un drum platonician: de la cuvântul străin la noțiunea arhetipală (la idee) – prima fază – și apoi de la noțiune la cuvântul cel mai fidel acesteia în limba proprie. Am tradus și eu, și am putut lua direct cunoștință – și nu fără a încerca spaima – de toate piedicile, capcanele și greutățile lucrării. L-am tradus bunăoară pe Kipling, treabă înfiorător de grea. S-ar zice că scriitorul acesta a urmărit mai presus de orice să-l deruteze pe cititor, să se facă cât mai greu înțeles, îi place să se joace, să așeze cât mai multe curse și să organizeze cât mai multe ambuscade stilistice și gramaticale în calea cititorului. Mai ușor, mult mai ușor mi-a fost să traduc istorici ca Robert Graves sau Gaston Boissier, autori de cărți totodată fermecătoare, erudite și bogate în învățătură morală. Cu durere am constatat, atenția fiindu-mi atrasă de la fel de întristatul meu prieten Alexandru Paleologu, că numele lui Gaston Boissier, întocmai ca al multor scriitori și gânditori francezi care au făcut deliciile tinereților noastre, a fost scos din ultima ediție a *Micului Larousse*. Eliminările acestea înseamnă pentru noi un soi de radiere, de prăvălire în neant și-n iezerul de foc al uitării desăvârșite, în negura hăului fără fund a unor ființe încă vii în mintea și sensibilitatea noastră. Parc-am muri și noi odată cu cei neîndurător scoși din *Micul Larousse*. Fiindcă vorbeam adineauri de un autor greu de tradus cum e Kipling, cum de nu l-am menționa la capitolul acesta și pe adevărat intraductibilul și spăimântătorul Heidegger? Că Heidegger, practic, nu poate fi tradus, o dovedește faptul că în toate tălmăcirile operei sale în alte limbi a fost neapărat nevoie să se treacă în paranteză, în cele mai multe cazuri, și originalul german. Nu-i aceasta dovada peremptorie a imposibilității unei traduceri cursive și coerente

a filozofului german? Încercări dintre cele mai lăudabile și mai meritorii s-au făcut la noi de către Gabriel Liiceanu, Thomas Kleininger, Dorin Tilinca și Mircea Arman. Și ei mărturisesc, deși strădania lor a fost neprecupețită, că textul heideggerian nu e mai puțin dificil de tradus decât poezia. Adevărul pentru mine, cum v-am spus și ieri în drum spre Lighet, este că Heidegger nu a fost numai un entuziast admirator al poeților (Hölderlin, Trakl, Rilke), ci a fost el însuși poet (după cum și Noica a fost nu numai filozof, ci și un desăvârșit poet al limbii române). Heidegger și-a creat o limbă proprie, o germană personală, și-a construit un vocabular propriu, metagerman, care este extrem de greu accesibil și extrem de greu traductibil. Un limbaj subtil, n-aș spune complicat, dar, oricum, foarte isteț și într-un anume sens neîndurător. Nu te poți apropia de textul heideggerian cu una, cu două și bazându-te numai pe faptul că limba germană îți este bine cunoscută. Cu atâta lucru n-ai făcut nimic. Și nici cu faptul că jargonul filozofic internațional îți stă la îndemână. Se cere să înveți un grai inedit, un aliaj poetico-filozofico-lingvistic nou, al lui Heidegger și numai al lui, invenția și proprietatea lui, purtând indelebila pecete a geniului său.

Un splendid exemplu de traducere izbutită și conformă, cred, principiului pe care l-am stabilit (al dublului drum ce trebuie parcurs de la textul original la ideea arhetipală și apoi de la aceasta la graiul în care se face traducerea) ni-l oferă în românește traducerea de către Coșbuc a *Divinei Comedii* (mai ales în ediția Ramiro Ortiz)... E o traducere slobodă, nechinuită, pașnică, aș spune, necontorsionată, neemasculată de obstacole gramaticale și erudite, vie, simplă și sinceră. Tot de un român a mai fost tradusă capodopera lui Dante în limba franceză, în același mod liberat de cocoașe istoriciste și excese cărturărești, tot în același grațios mod povestitor. Alexandru Ciorănescu, fostul meu coleg de clasă, astăzi profesor la Universitatea din Santa Cruz de Tenerife, a izbutit

să le dăruiască francezilor o versiune fidelă, dar și întru totul accesibilă și curgătoare, a lui Dante. E o mândrie pentru noi această mare reușită a unui român.

> În sfârșit, să vă mai pun astăzi o ultimă întrebare: călătoria, jocul, traducerea, scrisul însuși nu pot intra deopotrivă în categoria sărbătorescului, ori poate și a carnavalescului? Lui Huizinga și lui Bahtin nu li se poate oare găsi un teren de aplicare foarte vast?

Sărbătorescul a făcut la noi obiectul unor cercetări foarte pertinente din partea lui Paul P. Drogeanu în volumul lui destul de recent *Practica fericirii*. Nu-i numai o carte foarte erudită și „pusă la punct" cu aproape tot ce s-a scris despre acest subiect, e și o carte foarte frumoasă și cuceritoare. Sărbătorescul își află locul printre entitățile permanente ale speciei noastre. Cu groază îmi imaginez un sistem de furnicar, de dârză utopie în care nenorocitul om – sub pretext de eficiență și productivitate – va fi lipsit de minunatul său drept de a se bucura, a se odihni și a sărbători. Sărbătoarea e, firește, un act gratuit. Un răgaz, adică o pierdere de valori practice, dar e și un izvor neapărat necesar al acumulării de energie și un prilej de destindere pe care natura ne învață că este bine să-l acordăm și pământului (prin asolament și an jubiliar), și uneltelor și mașinilor, care și ele trebuie folosite cu temperanță și sunt supuse uzurii. Să nu devină duminica, precum bine spuneți, „sclavă și luni". Cu atât mai mult sunt sărbătorile o necesitate a speciei noastre ahtiate de fericire și îndreptățite a cunoaște nu numai momentul însămânțării, ci și al secerișului, nu numai producția, ci și consumul, nu numai eficiența, ci și gratuitatea, nu numai operativitatea, ci și jertfa. Drogeanu a proclamat și dovedit documentat dreptul omului la bucurie și fericire. Bravo lui!

din educație și din anii de învățământ. Cuvântul german *Wanderung* exprimă mai degrabă hoinăreala sau rătăcirea (în sensul în care și Eminescu spune „pământ rătăcitor"). Wotan în mitologia germană ne este înfățișat în peregrinările sale pe pământ ca un *Wanderer,* adică un călător. Putem, așadar, deduce că, vreme îndelungată, oamenii au considerat călătoria nu ca un lux ori ca o fantezie, ci ca făcând parte integrantă dintr-o educație bine orânduită a insului. Neieșirea în lume era considerată ca o lipsă gravă, ca un soi de infirmitate, ca dovadă de neîmplinire.

Dar să revenim la întrebarea pe care mi-ați pus-o. După câte știu traducerea mea nu a văzut lumina tiparului. Editura de la Chevetogne mi-a publicat însă un volumaș intitulat *Vies des moines de Moldavie* (1986), care cuprinde câteva texte ale ieromonahului Ioanichie Bălan. Fiindcă veni vorba de traduceri în limbi străine, hai să vă fac și câteva mărturisiri. Am publicat în tinerețile mele, în colaborare cu un prieten (om de mare inteligență, azi stabilit în străinătate), o carte în limba franceză, tipărită la Paris, și o broșură în limba franceză, tipărită la București. De curând, am scris o prefață la cartea Svetlanei Paleologu-Matta *Eminescu și abisul ontologic.* Cartea a fost tipărită în Danemarca, în 1988. Autoarea e conferențiară de limba și literatura română la Universitatea din Zürich. Cartea e scrisă în românește și prefața, firește, așijderea. Tot în legătură cu străinătatea să vă mai spun că, la cererea redactorului Alexandru Mirodan, am colaborat cu un scurt text autobiografic la *Dicționarul scriitorilor evrei de limba română,* tipărit în Israel. Colaborarea asta este cu dandana. Când Mirodan, care activase în România ca ziarist și dramaturg, mi-a scris de la Tel Aviv cerându-mi colaborarea, i-am arătat că nu știu dacă sunt calificat să figurez în dicționar, deoarece socotesc că nu se poate vorbi de scriitori evrei de limba română. Limba este factorul determinant, și nu se poate vorbi de Adalbert von Chamisso ca de un scriitor francez de limba germană. Chamisso e, fără

îndoială, un poet german. Răspunsul meu negativ se întemeia și pe considerente de ordin personal. Mirodan însă a stăruit, mi-a spus că nu există piedici și mi-a făgăduit că-mi va publica textul integral. I-am trimis deci o notă autobiografică în care am făcut și unele observații de ordin general cu privire la atitudinea pe care s-ar cuveni să o aibă evreii plecați din România față de fosta lor patrie, singura țară aflată sub influența germană în timpul celui de-al doilea război mondial, în care evreilor nu li s-a aplicat programul de exterminare conceput de Hitler și de oamenii săi. Mărinimiei acesteia a poporului român socotesc că trebuie să i se răspundă cu simțăminte de atașament și gratitudine. Al. Mirodan, ce e drept, mi-a publicat răspunsul integral, dar i-a adaos câteva rânduri ale sale, un fel de notă explicativă, în care îl cita pe Theodor Sperantia și o epigramă a acestuia, unde e vorba de un Itic care și-a schimbat numele în Stan, dar a rămas tot jidan. Mi-a făcut-o! mi-am spus. Și i-am trimis și eu o nouă scrisoare în care i-am spus că, deși nu am talentul lui

Theodor Sperantia, îmi permit să-i adresez și eu o epigramă. Să v-o spun? Iat-o:

N-o fi jidanul botezat
Chiar un român adevărat,
Dar nici transfugul comunist
Nu-i autentic sionist.

Dar Mirodan nu mi-a mai răspuns!

I-ați făcut-o și dumneavoastră! Dar schimbul acesta de epigrame îmi amintește schimbul de epigrame dintre Constantin Noica și Păstorel.

Fiindcă veni vorba de Păstorel și de epigrame, știți ce a declarat el în fața completului de judecată, când printre alte acuze i s-a adus și aceea că face epigrame care pot fi cuprinse în delictul de agitație? A spus: eu fac epigrame cum face găina ouă!

Notele dumneavoastră necronologice de călătorie (din care am citat adineauri) sunt însemnări care țin, vreți, nu vreți, de genul jurnalului. Spuneți-mi, obișnuiți să țineți un jurnal, ați recurs și altădată la însemnări, la ceea ce se cheamă literatură de frontieră? Nu vreți să-mi spuneți câte ceva despre marile jurnale: Gide, Julien Green, Stendhal, frații Goncourt, Amiel, Rebreanu, Camil Petrescu, Radu Petrescu etc. etc.? Credeți în jurnal ca literatură?

Din chiar înșirarea de nume ce-ați făcut rezultă cu prisosință că jurnalul face parte din literatură. E inutil să insist. Și mie, ca oricui altcineva, bănuiesc, îmi place mult să citesc *jurnale*. Nu l-ați menționat pe Eliade; și *Jurnalul* său e extrem de interesant. Răposatul meu mare prieten, Sergiu Al-George, se delecta citindu-l și-l considera un izvor important de reflecții asupra filozofiei și indianisticii. Sergiu Al-George îl așeza pe Eliade foarte aproape de Novalis. Nu-l iubesc foarte mult pe Gide, dar *Jurnalul* său mi se pare, neîndoielnic, o lucrare de cea mai bună calitate. Mai e și micul

jurnal al *Calpuzanilor*, un lucru cu totul remarcabil. Mă întrebați dacă am scris și eu un jurnal. Vă răspund afirmativ. L-am intitulat *Jurnalul fericirii* și se referă mai ales la perioada anilor 1958–1964. Deși intitulat *Jurnalul fericirii*, mi-a fost pricină de necazuri și astăzi nu se mai află în posesiunea mea. Întrebarea aceasta cu privire la „jurnale" mă face să mă întreb dacă în general, în cele ce am spus în decursul acestor convorbiri ale noastre, nu mă refer din cale afară de mult la mine și nu sporovăiesc peste măsură despre ființa mea... Mărturisirile acestea toate nu sunt obositoare și nu dovedesc infatuare?

Nu. Cu siguranță nu! Eu cred că acesta-i scopul convorbirilor noastre: mărturisirea cât mai sinceră și cât mai exactă.

Ei, dacă-i vorba de mărturisiri complete, nu putem face lucru mai cinstit decât să ne referim la mărturisirile lui Eliade și ale lui Eugen Ionescu. În *Încercarea labirintului*, în *Făgăduința echinoxului* și în *Recolta solstițiului* (primele două mi-au fost trimise de Eliade însuși, ultima de văduva sa, doamna Christinel), sinceritatea lui Eliade este absolută. Nobilă o consider și fidelitatea sa față de fostul său maestru și dascăl, Nae Ionescu. Dar culmea sincerității o atinge Eugen Ionescu în *La quête intermittente*, apărută la Gallimard în 1987. Fericitul Augustin și J.-J. Rousseau sunt lăsați mult în urmă.

În cartea aceasta extraordinară și uluitoare, Ionescu se dezvăluie cititorului cu o lipsă de reticență și pudoare cum cred că nu s-a mai făcut vreodată de un scriitor. Ionescu ne ține la curent cu îngrijorările sale bănești, cu îngrijorările-i despre situația financiară a fiicei sale mult iubite după ce el va fi murit, ne dezvăluie toate metehnele, cusururile, slăbiciunile, turpitudinile, viciile pe care din belșug, cu râvnă de penitent, și le recunoaște ori și le atribuie. Secrete nu mai există, nici cele de obicei ținute sub obroc, chiar de cei mai intransigenți practicanți ai mărturisirii. Despre tranzitul său

digestiv aflăm tot ce se poate afla. De asemeni despre insomniile lui, despre fricile lui, despre angoasele lui (mai ales când e vorba de moarte). Spaima de moarte o declară a fi continuă și teribilă. Ionescu ni se destăinuie și în ipostaza sa de căutător al unei soluții în acest haos absurd al lumii, o lume în care – de vreme ce există la furnici elemente hărăzite cu mandibule speciale, jucând rol de armă – legea generală pare a fi războiul și agresivitatea. În cele din urmă, pe ultima pagină a formidabilei cărți, Ionescu pare a fi ajuns la un liman, la limanul luminii. Își nuanțează convertirea cu un „sper", pe care cred că nu trebuie să-l interpretăm altminteri decât ca identic cu celebra frază pascaliană: „Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit." (Există și o versiune imaginată de o minte modernă a frazei acesteia a lui Pascal. Să nu pierd prilejul să v-o comunic: Nu l-aș căuta dacă nu m-ar fi găsit El.)

Să-mi fie permis să uit și eu, să fac și eu deci reveniri. La rubrica „Jurnale" am uitat să menționez o carte importantă pentru noi: *Jurnalul de la Păltiniș*.

Și eu am uitat! Acum, pentru că am vorbit de mărturisiri integrale, să-l menționez pe Cioran. Cioran a fost vreme foarte îndelungată un timid, un smerit, un ascuns. Refuza să dea interviuri, să lase să i se publice, să primească premii, să țină conferințe, să i se facă, în orice fel ar fi, reclamă ori publicitate. A trăit pitit în vizuina sa de la etajul VII ori VI din fața Teatrului Odéon. Iată însă că de la un timp încoace acest mare Singuratic, Sfios și Discret s-a schimbat cu totul. Nu știu ce demon îl îndeamnă să dea acuma interviuri cu duiumul, să conferențieze, să vorbească la radio, să apară la TV, să-și publice biografia, să se lase fotografiat, să facă declarații...

Iată-l deci pe Cioran în postură aristotelică și numărându-se printre „mărturisitori"...

Dar ideile nu și le-a schimbat, iar stilul a rămas la fel de adamantin și strălucitor.

Cioran și Eliade nu sunt platonicieni (în sensul izgonirii poeților și artiștilor din cetate). Noica, în schimb, e foarte sever cu artele. Am putea spune că le este chiar ostil. Nu-i așa?

Noica, spre a nu măslui adevărul, nu se dă deloc în vânt după ceea ce noi numim artă și literatură...

Deși a scris și el poezie... A debutat, dacă nu mă înșel, cu poezie în revista *Vlăstarul*.

...dar a fost în principal un *homo philosophicus*. Filozofia a fost pentru el singura disciplină cu adevărat interesantă, a filozofa i s-a părut a fi menirea lui exclusivă și istoria filozofiei a considerat-o ca adevărata istorie a omenirii. Cu toate acestea Noica a fost, de va fi voit ori nu, de o fi știut ori ba, un mare artist el însuși, un mare scriitor, un mare prozator român, de nu chiar un mare poet român. L-am auzit pe unul dintre poeții noștri de seamă, căruia nu-i plăcea să distribuie complimente confraților, spunând că Noica se numără printre marii noștri poeți. Într-atâta era Noica de exclusivist, într-atât erau pentru el filozofia și gândirea singurele vrednice de atenție, încât toate celelalte chemări ale spiritului i se păreau forme ale vremelniciei și deșertăciunii.

Să vă povestesc o scenetă. În casa unui prieten comun, fost elev al liceului „Spiru Haret" și el, Ion Barbu (la liceul „Spiru Haret" predase matematica cu numele lui adevărat – Barbilian) se pornise a face un elogiu ditirambic al câinelui, animal pe care Barbu îl adora. Cuvintelor entuziaste ale lui Barbu li se alăturaseră cu epitete supraadmirative mai toți cei prezenți. Doar Noica păstra o tăcere severă și părea dus cu gândul pe cu totul alte meleaguri. Apostrofat în cele din urmă de Barbu, pe care tăcerea aceasta „asurzitoare" ori fatidică, ori plină de subînțelesuri, ori osânditoare, ori disprețuitoare, îl supărase grozav, Noica, văzând că n-are încotro, a consimțit să iasă din tăcere și a rostit laconic: „Nu am dimensiunea câinelui." S-a râs cu multă poftă.

Și la Goethe Noica admira mai ales gânditorul, nu artistul, deși era îndrăgostit de *Faust*, deși cita întruna din *Faust*, pe care cred că-l știa aproape pe dinafară. Există la Goethe o tendință, pe care nu știu dacă Noica nu a împărtășit-o. Mă gândesc la presupunerea lui Goethe că s-ar putea ca natura să aibă drept scop nu trecerea de la instinct (câinele ori alt animal) la inteligență, ci poate cu totul altfel, și anume de la inteligență la instinct. Forma superioară de organizare socială ar fi cea a viețuitoarelor necuvântătoare cu viață obștească, cum ar fi furnicile, albinele, termitele, castorii ș.a.m.d. Gândul acesta schițat de Goethe mărturisesc că mă înfioară, așa cum l-a înfiorat pe Eminescu perspectiva furnicarului. Tare mă tem (și i-am spus-o și lui Noica de mai multe ori, dar a râs de mine) că și Platon concepe societatea tot ca un fel de organizare automată și totalitară. Că așa stau lucrurile, avem dovadă eșecul de aplicare a teoriilor platoniciene în Sicilia, unde tiranul Dionisiu, după ce l-a invitat pe filozof să vină să organizeze statul, l-a poftit după nu prea mult timp să plece. Așa încât cred că Noica a râs de florile mărului. Ca orice utopie, și utopia platoniciană făurește obștea instinctuală, castele, ereditatea funcțiunilor, distribuirea centralizată a îndeletnicirilor, adică tot o societate potrivnică liberei circulații a bunurilor, a valorilor și a ideilor. Sper că mă înșel și că eroarea mea se datorează incapacității mele de a-l citi așa cum trebuie pe Platon.

> Haideți să-i lăsăm pe Platon și pe Goethe... Spuneți-mi ce părere aveți dumneavoastră personal despre problema aceasta a interferenței artelor? Considerați artele nevrednice de a sta în vecinătatea gândirii, a filozofării?...

Păi văd că tot în zodia lui Platon ne aflăm...

> Le socotiți ca elemente perturbatoare ale spiritului omenesc, ale strădaniilor sale către adevăr? Din câte am citit în cărțile

> dumneavoastră, cred că nu împărtășiți părerea lui Noica, discipolul lui... Platon.

Nu izbutesc să consider arta ca o activitate primejdioasă ori demonică. Am cunoscut oameni de bună-credință, cu preocupări morale, cu dragoste pentru cugetare și foarte serios îngrijorați de menirea omului, care priveau arta cu multă suspiciune, mergând până la a o califica drept mijloc de perdiție. Concepția aceasta jansenistă și fundamentalistă mi se pare a fi dovadă de fanatism și de logică falsă. Orice operă de artă autentică stă sub semnul unui duh iubitor de oameni. Orice operă de artă autentică e un imn de slavă a creației. Departe de a porni de la demonism, arta e un mijloc de înălțare a sufletului și un izvor de bucurie curată și nobilă. Pentru nimic în lume nu pot adera la doctrina care privește arta cu dispreț, cu bănuieli tenebroase și de pe poziții de polițism cultural.

> Să considerăm toată această problemă a interferenței artelor cu filozofia, cu gândirea, drept o față a mai vastei probleme a răului în lume? V-ați pus și dumneavoastră problema aceasta a răului universal? L-ați citit asiduu pe Dostoievski. Știți cât de mult l-a preocupat și tulburat existența răului, prezența suferinței în lume, suferința nevinovaților (a copiilor, a cailor biciuiți peste ochi)...

Merg pe urmele lui Dostoievski. Cred că atâta vreme cât ne mărginim a socoti răul drept o problemă nu vom ieși la liman, nu vom găsi un răspuns cât de cât satisfăcător. Răul nu trebuie considerat ca o problemă, în felul acesta în veac nu vom afla răspuns. Răul e altceva. Un mister. N-avem încotro: ne oprim în fața răului ca în fața unui mister, a unei uși ferecate, a unui zid de nepătruns. Tot așa cred despre sânge, din care una dintre doctrinele veacului nostru a făcut un mit, mitul esențial al veacului al XX-lea: cred că sângele nu-i un mit, ci tot un mister. Nu putem trece peste „noțiunea de sânge" dând din umeri și zâmbind ironic și osânditor. Sângele e forma concretă a suflului vital, alături de bătăile

inimii. A-și „vărsa sângele" e supremul sacrificiu pe care-l poate face omul. Ne înșelăm însă, batjocorindu-l, dacă luăm sângele drept o formă a fatalității și o simplă putere fiziologică. Sângele e și el un mister. Nu știu de ce, iubite Ioan Pintea, deloc nu știu de ce, poate că mintea îmi rătăcește, dar parcă simt nevoia să vă citez în momentul acesta, fără prea mare legătură cu cele despre care vorbim, două versuri de-ale lui Baudelaire. Iată-le:

Ah, Seigneur, donnez-moi la force et le courage
De contempler mon cœur et mon corps sans dégoût!

Știți că versurile acestea mie mi se par aplicabile lui Eugen Ionescu și mai ales ultimei sale cărți de care ați vorbit? Oare nu-și contemplă Ionescu mintea și trupul fără de rușine și cu deplin curaj?

Să știți că aveți dreptate! Nu-mi trecu prin gând să fac apropierea aceasta logică și dreaptă. Ce minunat lucru e sinceritatea, cu o condiție însă, pe care am mai menționat-o eu în repetate rânduri în scris. În morală se cade să nu predomine sinceritatea, ci respectul pentru regula morală. De aceea mi s-a părut André Gide cu adevărat un imoralist – pentru că a crezut că în morală ajunge să fii sincer. Dar, cât privește persoana noastră, lecția cea bună ne-o dau Eliade și Ionescu, Ionescu fiind acela care aici merge până la capăt, *la capătul nopții.*

Suplimentul zilei

UN HAIKU: RAMURA ÎNFLORITĂ

Convorbirea noastră de astăzi, parcă mai scurtă ca în celelalte zile, nu cred că o putem încheia mai potrivit decât printr-un haiku în proză. Nu făcut de mine. Iar dacă îl știți, să mă iertați că îl repet. E de o frumusețe sfâșietoare și de o simplicitate fără pereche.

Un filozof japonez se plimba cândva într-o pădure. Și, precum îi stă bine oricărui filozof, gândea. Tot mergând și gândind el, îi atrage atenția o creangă de copac lipsită de orice podoabă. Se oprește în fața ei și spune: vorbește-mi despre Dumnezeu! Și atunci creanga pe loc înflorește.

Mi-ați vorbit, nu demult, despre sihăstria culturală, cărturărească. V-au marcat acești doi termeni existența în multe locuri și în diferite momente. Ați fost, nu o dată, singur cu dumneavoastră și în dialog numai cu sinele. Pentru sihăstrie cărturărească avem desigur nevoie de timp, de *întretimp* și loc prielnic, dar întrebarea pe care vreau să v-o pun astăzi e legată de un *loc anume* și de un *timp actual*. Ce înseamnă pentru dumneavoastră retragerea la Rohia, cum de ați ajuns aici? – atât de departe de București, în Maramureșul acesta pe care un călător japonez l-a numit nu demult „omphalosul Europei"?

Iată că se nimerește să fim, ca și la încheierea convorbirii noastre de ieri, în plină Japonie. Filozoful meu îi cerea ramurii de copac să-i dovedească universului că are un sens și naturii că nu este întotdeauna indiferentă sau ostilă. Poate că și eu am căutat în Maramureș și la Rohia un colțișor în spațiu unde să-mi pot închipui că ramurile uscate sunt în stare să zămislească flori și mângâieri. Avem aici, la Rohia, un loc de frumusețe și vis cu o splendidă perspectivă, un loc deschis și paradiziac (vorbesc bombastic, dar nu exagerat) căruia i se spune în general Lighet, cuvânt de origine maghiară, pe care cel mai bine îl putem tălmăci în românește prin „livadă". Drumul până în această livadă se face prin pădure. E un drum scurt, a-l străbate agale nu-ți cere mai mult de douăzeci de minute. Vietuitorii Rohiei îl folosesc adesea ca traiect de plimbare, prilej de meditație și putință de însingurare.

Drumul acesta l-am făcut și noi împreună și i-am putut gusta și eu farmecul. Și întâmplarea a făcut ca tocmai să recitesc în zilele acestea, aici la mânăstire, *Visările unui hoinar singuratic*, cartea lui Rousseau, tradusă în românește de Mihai Șora... Și mi-am zis: ce-ar fi ca la cele zece plimbări ale lui Rousseau să răspundem și noi (cu modestia cuvenită) prin șapte convorbiri la umbra îmbietoare a copacilor de la Rohia?

Copacii de la Rohia! parcă ați spune nucii de la Altenburg ai lui Malraux. Aici avem mai ales fagi, câțiva stejari, paltini...

...aici sunt, la Păltiniș nu, spre mirarea lui Noica...

...și destul de mulți brazi. Rohia toată e de fapt în pădure și ce minunat lucru e acesta! Să știți, iubite Ioan Pintea, că mă număr printre adoratorii pădurii. Nu știu să fi produs natura lucru mai frumos, să fi născocit știmă mai plină de mistere și de atracții. Cât de bine îi înțeleg pe toți romanticii germani, care și-au făcut din pădure decorul principal al visărilor, fanteziilor și întrebărilor lor. În toată opera lui Wagner pădurea e prezență foșnitoare și deținătoare de vrăji. Dar parcă la noi e altminteri? Nu-i pădurea la Eminescu tot atât de foșnitoare și de chemătoare ca la Wagner ori ca la romanticii germani? Nu este pentru întreaga literatură română, și chiar pentru întreaga viață a poporului român, pădurea o prietenă, o constantă, o însoțitoare? Nu ei i-au încredințat scriitorii noștri rolul de sfetnic de taină, de prieten de nădejde, de spațiu privilegiat?

Frumos a scris despre pădure, înțelegându-i firea, Ortega y Gasset când se afla într-un crâng de stejari și de frasini în apropierea mânăstirii Escorialului. „Pădurea (spune Ortega în *Meditații pentru Don Quijote*, dați-mi voie să vă citesc textul, am luat cartea din bibliotecă) fuge din fața ochilor mei. Când ajungem la unul din aceste mici luminișuri ale pădurii, mi se pare că se află acolo un om așezat pe o piatră, cu coatele sprijinite pe genunchi și cu fața prinsă în palme, și care s-a ridicat și a plecat chiar în clipa când am sosit noi. Bănuiam că omul acesta,

după ce a făcut câțiva pași prin pădure, s-a așezat din nou în aceeași poziție, nu departe de noi. Dacă ne lăsăm purtați de dorința de a-l lua prin surprindere – de această forță de atracție pe care inima codrului o exercită asupra celui care a pătruns într-însul – scena se va repeta la nesfârșit. Pădurea se află întotdeauna ceva mai încolo decât locul unde suntem noi. Tocmai a plecat de acolo unde suntem noi și în urma ei n-a rămas decât o umbră încă proaspătă... Din orice parte am privi-o, pădurea este într-adevăr o posibilitate. Este o potecă pe care am putea s-o apucăm; este un izvor de la care ne ajunge un susur ușor învăluit în tăcere și pe care l-am putea descoperi câțiva pași mai încolo." Să continui, nu-i prea mult?

Câtuși de puțin. Citiți mai departe...

„Este un șir de versete de cânturi pe care le înalță în depărtare păsările așezate pe crengile unor copaci pe sub care am putea trece. Pădurea este pentru noi o sumă de acte posibile care, realizându-se, și-ar pierde valoarea lor genuină, partea de pădure care se află în imediata noastră apropiere este doar un pretext pentru ca restul să fie ascuns și depărtat."

Ortega evidențiază puterea de atracție a pădurii. Este o putere care s-a exercitat asupra lui Rousseau, a lui Johann Strauss (care a cântat pădurea vieneză) și asupra lui Heidegger. Heidegger a proclamat sus și tare dragostea sa pentru pădure și a refuzat să-și părăsească, fie și pentru o foarte înaltă funcție, căsuța sa din pădure. Poate că accentul pus cu atâta tărie de Heidegger asupra *ființului* își găsește o explicație și o sorginte în relațiile de afinitate și imediatitate pe care le-a avut cu pădurea.

De remarcat este că și Ortega, și Heidegger ne vorbesc despre existența în pădure a unor locuri cu încărcătură fascinantă, osebită. Acelea sunt luminișurile. Luminișul pentru Heidegger este o deschidere (*Eröffnung*) și lumină sau iluminare (*Lichtung*). Luminișurile ar fi deci ceva asemănător cu popasurile gândirii, cu străluminările care deodată duc mintea spre conceperea unor adevăruri noi ori resimțirea unor intuiții până atunci nebănuite, deci în ascundere (*Schließendes*). Arta și gândirea devin scoatere din ascundere (*Entbergung*).

Pădurea le însumează pe acestea toate și încă multe altele, iar pădurea de la Rohia deține aceleași însușiri. Iar Lighetul sau livada ce altceva este decât *luminișul*?

Drumul până la Lighet devine pentru fiecare care-l parcurge măsura darului său, un drum al filozofilor și filozofării, un *Philosophenweg*. Nu toți ce trec pe acolo sunt filozofi. Sunt, slavă Domnului, și păstori, muncitori agricoli, copii, pădurari, oameni de la ocolul silvic, turiști, tâmplari, așezători de draniță, pelerini, bătrâni și bătrâne și mulți alți oameni nevinovați de speculații ale inteligenței și rațiunii. Dar sunt și unii pentru care drumul de pădure (*Holzweg*) este cu adevărat drum de pădure și, simultan, drum al filozofilor.

Filozofi desigur că nu suntem, ori poate că ar trebui să spun: probabil și din păcate nu suntem, dar îndoială nu încape că suntem amândoi bibliotecari, unul la Rohia, celălalt la Bistrița.

De când datează biblioteca Rohiei? Câte volume conține și ce cărți mai de seamă?

E o bibliotecă nouă, ca și așezământul de care depinde, înălțat abia în 1926. Temelia acestei biblioteci a pus-o fostul stareț al Rohiei și actualul episcop-vicar al Clujului, Iustinian Chira Maramureșanul. Și apoi viețuitorii mânăstirii au adunat de-a lungul unor ani, și buni și răi, cu neabătută statornicie, cărți. Fără motiv anume, din dragoste și pentru plăcerea lor. Astăzi biblioteca numără aproape 30 000 de volume și o caracterizează faptul că e liberală și ecumenică. Se găsesc într-însa de tot felul. Și din mai toate domeniile: artă, beletristică, eseistică, istorie, geografie, etnografie și folclor, sociologie, filozofie și, firește, teologie. Lăcașul acesta, așezat pe un vârf de deal înalt, așa stingher și izolat cum este, are în biblioteca sa o droaie de cărți franceze, germane și engleze. Sunt și foarte multe cărți vechi. Cele mai multe din veacurile XVIII și XIX, dar sunt și câteva unicate din al XVII-lea și cel următor, inventariate de Patrimoniul național și trecute în rândul cărților rare. Așa sunt, spre pildă: în ediție originară, *Cazania lui Varlaam*, Noul Testament de la Bălgrad, Biblia lui Klein din 1795, *Originea românilor* de Alexandru Philippide, *Getica* lui Pârvan, *Istoria românilor din Dacia Traiană* a lui Xenopol, *Îndreptarea legii*, *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui Hasdeu, *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densușianu, *Istoria literaturii române* a lui Călinescu și *Cartea de Aur* a lui Teodor Păcățian. Noica a dăruit bibliotecii întreaga operă a lui Teilhard de Chardin. Ca orice sală de bibliotecă, și încăperea de la Rohia (cu timpul începe să devină insuficientă) constituie un spațiu înzestrat cu puteri ademenitoare, un loc de reculegere și de multiple ispitiri pentru inimă și minte. Îmi dă mult de lucru...

Totuși cred că nu atât de mult ca detectivului Guglielmo al lui Umberto Eco...

Oricum, nu am a exercita facultăți detective și a descoperi asasini, deși mărturisesc că, în calitatea mea de vechi și pasionat amator de cărți polițiste...

Să știți că am rămas surprins văzând cât de numeroase sunt în biblioteca mânăstirii cărțile polițiste, de aventuri, de știință fantastică și de spionaj. Am rămas surprins și nu plăcut impresionat, mie unuia genul acesta de așa-zisă literatură nefiindu-mi deloc pe plac.

Gusturile nu se discută. Cărțile la care vă referiți sunt prezente în biblioteca noastră pentru că provin dintr-o donație, donația unui amator de literatură pe care o desconsiderați și pe care eu, cu toată smerenia cuvenită, dar fără rușine, recunosc că am practicat-o mult în tinerețile mele. De la Sherlock Holmes și Dupin până la lord Peter Wingey și la comisarul Maigret, nu cred să fie vreun detectiv ale cărui isprăvi să nu le fi urmărit cu sufletul la gură.

Dacă așa stau lucrurile și le recunoașteți fățiș, înseamnă că fraza pe care am întrerupt-o ar putea fi completată: mi-ar face plăcere să am a descoperi, întocmai ca Guglielmo și ucenicul său Adso din Melk, niște asasini iscusiți și subtili, recrutați, de preferință, din rândul șoarecilor de bibliotecă. (*N. Steinhardt își pleacă rușinat capul.*) De la glumă să trecem la iscodiri care țintesc mai adânc. Îmi puteți spune pe scurt cum ați descoperit Rohia dintr-o atât de cu totul altă lume ca Bucureștiul? Ciudată mi se pare îmbrățișarea subită a Rohiei de către un atât de fervent iubitor al *Crailor de Curtea Veche*.

Nu degeaba am scris că Noica a jucat în viața mea un rol aproape tot atât de important ca și părinții mei. Nu-i o afirmație gratuită, de complezență, ori scrisă într-un moment de entuziasm. Tot lui Noica îi datorez și prezența mea la Rohia. Știind că doresc să-mi aflu un loc de retragere, la mine s-a gândit după ce s-a întâmplat să viziteze micuțul locaș de la Rohia. Înapoiat la București, s-a grăbit să-mi telefoneze și să-mi spună: ți-am găsit ce dorești. A vorbit cu scriitorul Iordan Chimet, care urma să plece curând la Baia Mare, și l-a rugat să mă ia cu dânsul. Așa s-a și făcut. Chimet, îndatoritor și zâmbitor, m-a condus până la Rohia. Locul, mie, din prima clipă mi-a plăcut nespus de mult. M-a cucerit pur

și simplu. Mi s-a părut singurul răspuns posibil dorinței mele lăuntrice. Vedeți cât de puțin fățarnic sunt când afirm că trebuie să fiu mai mult decât recunoscător lui Noica.

Ce v-a plăcut, ce v-a atras îndeosebi?

Liniștea în primul rând, micimea și smerenia clădirilor, fastul pădurii și întrezărirea posibilității unor ceasuri de îndelungă meditație. Nu sunt un înstrăinat de oraș, un adversar al bucuriilor pe care le poate oferi: concerte, expoziții, spectacole de teatru și de cinematograf. V-am mai spus-o doar, nu consider arta ca fiind demonică, dar zgomotul de fond, pentru care orășenii par a simți din ce în ce mai multă afecțiune și nevoie, mă indispune. Mass-media a ajuns să devină un soi de drog. Cunosc la București o doamnă, o intelectuală, care-și deschide aparatul de radio ori de TV pe absolut toată durata transmiterii programelor, indiferent de ce s-ar transmite: mica publicitate, cotele apelor Dunării, buletinul meteo, ora copiilor, emisiunea în limba naționalităților conlocuitoare. Ea îmi aduce aminte de personajul lui Sartre din *Greața*, acela care citea toate cărțile unei biblioteci în ordine alfabetică. În faza aceasta dragul de radio și de TV devin patologice. Era firesc să-mi caut un loc de refugiu cât mai departe de obsedații zgomotului de fond, de oamenii ajunși să nu mai poată trăi măcar un ceas singuri cu ei înșiși. Aceasta mi se pare a fi chiar esența meditației: dialogul cu tine însuți, împăcarea cu ideea că poți trăi în bune și rodnice relații cu sinea ta, chiar dacă ea se pricepe a-ți dezvălui din ce în ce mai acut toate greșelile și sluțeniile pe care le-ai săvârșit în viața ta.

Oare setea aceasta de singurătate, sau mai bine zis de ieșire din tumult, nu este ea caracteristică tuturor convertirilor?

Da și nu. Au fost și convertiri pentru care ținta n-a fost izolarea. Cum s-a întâmplat bunăoară în cazul Simonei Weil. Altminteri, vorbind în general, a existat o chemare a formelor de viață mai contemplative, mai amatoare de alei ale

filozofilor și de luminișuri ale pădurii. Au fost și în veacul nostru destul de numeroase convertiri. Mă gândesc la Edith Stein, la André Frossard, la Fred Hoyle... Mă gândesc și la unele întâlniri la jumătatea drumului, cum este aceea dintre preot și partizan în frumoasa carte a lui Ignazio Silone *Pâinea și vinul* (în care partizanul începe să se apropie de credința preotului, iar preotul începe să împărtășească convingerile partizanului). Ceva asemănător s-a întâmplat și la Păltiniș cu cei doi vecini, Constantin Noica și Antonie Plămădeală. S-a produs ceva asemănător cu o cumetrie spirituală, următor căreia Noica și-a aflat locașul de veci lângă Schitul de la Păltiniș, iar Antonie Plămădeală s-a priceput să descopere în opera și personalitatea lui Noica o dispută, dar nu o vrăjmășie cu cerul (resimțind că, de altfel, Noica a scris la tinerețe un *De Caelo*). Poate că venind la Rohia am repetat și eu la cel mai umil nivel ceea ce Efrem Sirul spune despre ultimul proroc al Vechiului Legământ: „Nu s-a dus în pustie spre a se sălbătici, ci spre a îndulci în pustie sălbăticia lumii."

Și ce ne învață pustia înverzită și deloc stearpă a Rohiei?

Că lumea e una și oamenii pretutindeni la fel, cu virtuțile și scăderile lor. Trăim într-un veac care ne învață să nu pretindem prea mult. Noica – vedeți că nu mă satur să-l citez – spunea: Wittgenstein ne învață că nu putem controla logic cuvintele; Gödel, că nu putem controla logic matematica; Heidegger, că nu putem controla rațional ființa; istoria, că nu putem controla logic șirul evenimentelor sociale și politice. Modestia, așadar, ne șade bine tuturora, tot așa precum O'Neill scrisese că doliul îi prinde bine Electrei (titlul original al piesei *Mourning becomes Electra* a fost tradus: *Din jale s-a întrupat Electra*). Modestia, resemnarea și neaderarea la deznădejdea totală sunt principalele fructe ale unei meditații contemporane. Livada paradiziacă din preajma Rohiei mă îndeamnă spre asemenea gânduri, care îmi dau ghes să cred că nu ține de esența convertirii să renunți la luciditate,

ci doar să știi, orice s-ar întâmpla pe plan evenimențial, să iubești.

„Tăifăsuind" mereu, îmi dau seama că nici dumneavoastră, nici eu n-am pomenit (deși ar fi fost drept) portretul pe care vi l-a făcut prietenul dumneavoastră Alecu (alias Craifi), altfel spus eseistul Alexandru Paleologu. V-a adus multe elogii...

Să nu le înșirăm. Prietenia îl orbește, îi tulbură simțul proporțiilor și simțul critic. Aș minți însă cu nerușinare dacă nu aș recunoaște că, întocmai ca apropierea numelui meu de al lui Chesterton, făcută de Crohmălniceanu, apropierea de Benjamin Constant îndrăznită de Paleologu m-a purtat pe aripile tâmpe ale fanteziei și-ale autoamăgirii. Textul pe care în *Alchimia existenței* Paleologu a binevoit să mi-l consacre este desigur inspirat de prietenie și e rodul numeroaselor noastre convorbiri pe temele cele mai variate. Convorbiri am purtat în momente-limită cu un alt mare prieten al meu, răposatul Sergiu Al-George. Pe acelea, pe cât m-a ajutat memoria, le-am consemnat în scris.

Suplimentul zilei

DE LA TREI POEȚI ROMÂNI CITIRE...

Marin Sorescu scrie:

Un pai și-a petrecut toată tinerețea
Într-o saltea
Și credea despre lume
Că n-are decât o singură dimensiune:
Greutatea.

Lupta se dă într-adevăr, cum a observat și Simone Weil, între grație și gravitație, între ce înalță și ce trage spre teluric, între ce-i subțire și subtil, pe de o parte, și ce este gros și greoi, pe de alta. Esențial, poate, pentru om este să scape, la figurat, de sub imperiul gravitației.

Un început pe plan material îl face, în fața ochilor noștri uimiți și nădăjduitori, cosmonautica.

Ana Blandiana scrie:

Fiecare trăim două, trei sau chiar patru vieți deodată.
Ne naștem, Doamne, atât de tineri, încât
Din miile de vieți posibile
Nu ni se poate pretinde
Să știm alege doar una.

Logica ne învață că *omnis definitie est negatio.* Așa și viața, așa și creația: a fi sau a face presupune o alegere și deci o limitare, renunțare la toate celelalte, practic infinit de numeroase, posibilități. Orice viață deci, oricât de inimitabilă și de incomparabilă, oricât ar sta sub semnul desăvârșirii, tot o înfrângere e, deoarece e limitare și renunțare. Lecția: se cade să fim modești, să ne resemnăm cu teribila unicitate a vieții, gândind însă că, tocmai din pricina aceasta, orice viață devine gravă, înfricoșătoare și splendidă. Putem paria o singură dată. Corolar: să fim atenți pe care tablou mizăm.

Nichita Stănescu scrie:

Numai viața mea va muri pentru mine-ntr-adevăr cândva.
Numai iarba știe gustul pământului
Numai sângelui meu îi e dor, într-adevăr,
de inima mea, când o părăsește.

De altul mi-e milă, de mine mi se rupe inima – în preajma morții, zicala aceasta egoistă și trivială își găsește brusc justificarea și măreția. Fiecare moare singur și pentru sine singur, cum a spus Hans Fallada. În clipa despărțirii sufletului de trup, simțul răspunderii copleșește tot. Insul e numai cu sine, cu temerile, răspunderile și nădejdile sale. Ceilalți, oricât de iubiți ori de neiubiți, se dau în lături. Lumea însăși, întreg mediul înconjurător, se destramă și piere. De-ar fi dorul sângelui pentru inimă și al duhului pentru trup cât mai netulburat, în clipa luării de rămas-bun!

Cronicarul zice că „nu e mai frumoasă zăbavă decât cetitul cărților". Ce crede „cititorul ideal", cum l-a numit Mihai Gafița pe N. Steinhardt, despre nașterea, viața și rareori moartea lecturii? Care este puterea de transfigurare a lecturii pur și simplu, cuprinsă în vocabula „între" așezată ca liant între viața și cărțile dumneavoastră?

Bine ați remarcat importanța cuvântului de legătură în titlul cărții mele. De fapt *el* este cel mai important, nu viața, nu cărțile, ci acest *între*. Aici, dacă există cumva, se află dramul de originalitate al volumului meu și al felului în care am conceput și concep relația viață-carte. M-am referit, și nu o singură dată, cred, la acel punct neutru dintre ochi și ecran, unde ni se spune că se formează imaginea cinematografică sau unde percepem cu adevărat sunetul pornit de pe scenă sau de pe podium. E un soi de interspațiu, de pământ al nimănui, la egală distanță de receptor și de executant (sau de autor), și într-însul se consumă de fapt „drama lecturii ori audiției". În felul acesta nici textul literar, nici cel sonor nu mai aparțin cu exclusivitate „producătorului". Cititorul sau auditorul cunoaște textul sau partitura într-un punct care ține seama și de receptor, care se implică, așa încât lectura (ca să nu mă refer numai la ea) devine un act complex, o comuniune între cititor și scriitor. De unde și caracterul ca să zic așa „activ" al unei *lecturi atente*. Lectura e o întâlnire între două temperamente. În sensul acesta cred că trebuie înțeles calificativul „ideal" folosit de Mihai Gafița.

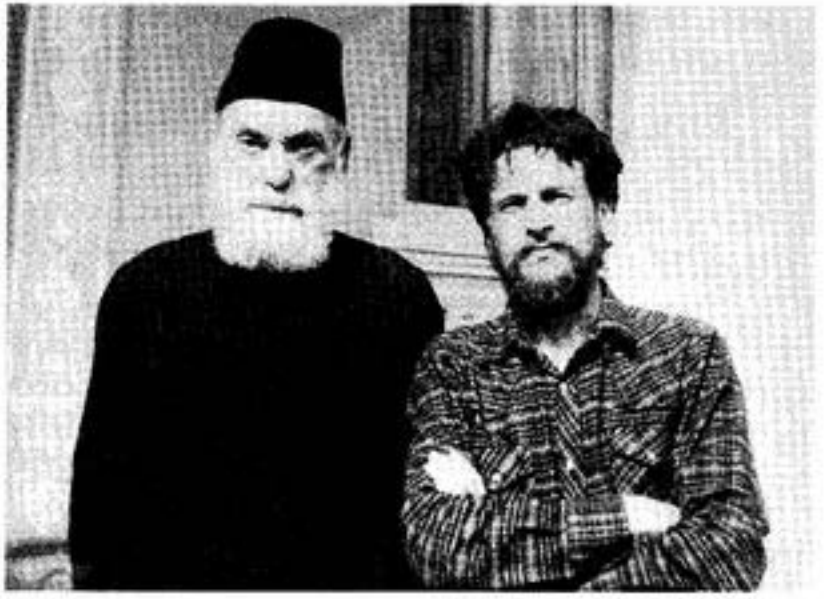

De ce vă reîntoarceți mereu la așa-zișii „scriitori minori": Al. Brătescu-Voinești, Emil Gârleanu etc.?

Scriitorii aceștia așa-ziși minori au reprezentat în realitate o bună parte a domeniului sufletesc din care s-a hrănit în copilăria și tinerețea ei generația mea. Brătescu-Voinești, mai ales, m-a urmărit, ca să nu zic m-a obsedat, din copilărie și până acum, din dimineața aceea atât de depărtată când o verișoară de-a mea (mai de gradul doi) mi-a citit – aveam vreo șase ani –, în grădina Cișmigiu, *Metamorfoză, Niculăiță Minciună* și *Moartea lui Castor*. Sunt convins că în nuvelele lui Brătescu-Voinești trăsăturile esențiale ale caracterului românesc pot fi aflate mai limpede decât la mulți alți scriitori. Lucrul acesta am încercat să-l arăt în *Călătorului îi șade bine cu drumul* care, după părerea mea, deși nu-i decât o nuvelă scurtă, face cât un întreg volum gros și savant de *Völkerpsychologie*. Nu m-am sfiit a stabili o legătură între scriitorii tinereților mele și unii scriitori străini, în special m-am referit la Alphonse Daudet, pentru că mi s-a părut

a găsi la acesta câteva din trăsăturile pe care le consider specifice românilor, așa cum pot fi deduse bunăoară din scrierile lui Brătescu-Voinești. Îmi dau desigur bine seama că și Daudet, și Brătescu-Voinești aparțin unor cu totul alte timpuri, dar pe de altă parte cred că este adevărat că trăsăturile de bază ale unui popor sau ale omului ca atare sunt mai puțin schimbătoare decât am fi ispitiți sau îndemnați să credem.

> Cuvântul nu este de-ajuns sieși. El trebuie să fie secondat, împlinit, completat de faptă. Siamez chiar cu fapta. Cărțile dumneavoastră dau mărturie despre acest binom creștin. Credeți că arta, arta în general, se supune unui asemenea binom? Așa pare a spune Părintele Prof. Dumitru Stăniloae.

Între faptă și cuvânt ori între idee și operă legătura este atât de strânsă încât aproape că nici nu poate fi vorba de a disjunge cei doi termeni. „Credința fără fapte e moartă." Aceasta e o regulă generală și absolută în artă și în literatură, ca și în toate celelalte domenii. De unde și rolul ingrat al criticii, mai cu seamă alcătuită din cuvinte, neurmată de operă proprie. Există un instinct popular sigur: el mereu se îndreaptă către cei care au *făcut* ceva, adică au creat, adică au lăsat o urmă, independentă de viața lor, în lumea prin care au trecut. Marii poeți sau marii romancieri prin aceasta chiar se caracterizează: prin mărinimia lor dăruiesc lumii ceva, îi *lasă* ceva. Ceva poate înjghebat în cuvinte, dar din cuvinte topite într-un tot care izbutește a nu mai fi un număr de cuvinte, ci un tot, o operă. Declanșarea operei presupune neapărat cuvântul, iar persistența cuvântului nu poate fi concepută decât în cadrul unui astfel de tot, denumit operă sau lucrare...

> ... ori înfăptuire.

Întotdeauna, pentru a se manifesta în cosmos, cuvântul se face trup.

> Dar cuvântul traducerii?

Pot răspunde cu o oarecare competență la această întrebare, căci am tradus și eu câteva cărți. Mi-am putut da seama că a traduce e un lucru greu, o operație extrem de delicată. Cum am mai spus, nu e nevoie numai să cunoști bine două limbi ori să-ți însușești stilul autorului pe care-l traduci, mai este nevoie să fi pătruns în adâncurile sufletului și matricei stilistice a scriitorului original. O traducere bună caută a fi cât mai mult *o transpunere* a gândurilor și stărilor sufletești; opera originală trebuie oarecum regândită și rescrisă de traducător. Traducerea este de aceea o lucrare de mare smerenie, ea presupune ascultarea bătăilor unei alte inimi, identificarea cu o altă gândire. Din acest punct de vedere poate că am avut dreptate socotind „Sonetele închipuite..." ale lui Voiculescu drept cel mai frumos omagiu adus lui Shakespeare. Ele nu sunt o traducere, dar fixează idealul traducătorului: retrăirea și refacerea primului text.

> Există un eroism în istorie, scrie Thomas Carlyle. Există un eroism la români, spune N. Steinhardt (rev. *Vatra* nr. 6/85). Nu o considerați întrebare. Vă rog s-o considerați constatare.

Am prea puține de adăugat la cele ce am spus în textul la care vă referiți. Întreaga istorie a românilor, întreaga dureroasă istorie a românilor e plină de eroi...

> „Vai de poporul care are nevoie de eroi", spune Emil Cioran.

Așa e. Într-adevăr, eroismul și suferințele se împletesc atât de perfect în această istorie încât constatarea amarnică a lui Cioran nu trebuie să ne apară ca paradoxul unui dezabuzat, ci simpla luare la cunoștință a unei realități. Însăși existența poporului român se datorează unui lung, difuz și neostenit eroism în timp. Este de altfel vrednic de remarcat că românii întotdeauna au pus simțul eroic mai presus de simpla inteligență și îndemânare.

Paul Zarifopol scria: „La oameni, inconsecvența săltăreață, răsturnarea ușuratecă a convingerilor, împreunate cu imitația nestăpânită, nu sunt decât reflexe dizgrațioase, dacă nu și degradatoare"... Sunt sigur că această formulare este destul de aproape de sufletul dumneavoastră.

De reținut din splendida frază a lui Zarifopol sunt cuvintele: *săltăreață, ușuratecă, imitație.* Ele deosebesc schimbarea convingerilor de nerușinatul vicleim al intereselor sau de neastâmpărul minților fără pondere. Una este ca omul, după matură chibzuință și în fața experienței, să-și modifice părerea (ceea ce implică o dramă sufletească) și cu totul altceva este goana ușuratică după identificarea ta cu toate noutățile zilei. Când sir Robert Peel a renunțat la doctrina conservatoare cu privire la libertatea comerțului de grâne, el a făcut-o cu perfectă bună-credință și numai pentru că se convinsese că liberalii au dreptate. De aceea această schimbare bruscă n-a stârnit disprețul, ci numai mirarea. Vai de omul care se vrea în permanentă rezonanță cu ultimul slogan politic, căruia nu-i tihnește să nu fie *la zi.* Da, în cazul acesta, precum spune Zarifopol, schimbările se vădesc dizgrațioase, degradatoare. Se vede cât colo că astfel de schimbări sunt lipsite de temeiuri sufletești și mintale, că nu izvorăsc din confruntarea ideilor cu experiența. Încăpățânarea în idei pe care realitatea și experiența istorică le dovedesc inaplicabile și catastrofale în realitate nu mai e o dovadă de consecvență, ci de simplă lene mintală ori de conformism. Nici ea nu e bună și constituie împreună cu ușurătatea o excelentă pereche nefastă și dizgrațioasă. La baza schimbărilor săltărețe stau minciuna grosolană și ipocrizia crasă. Bine zice Zarifopol că sunt dizgrațioase mai presus de orice! Nu sunt numai penibile, înfiorătoare, rușinoase, sunt și ridicole. Se aseamănă pe alt plan cu rochiile purtate de madam Cuțit, nu înșală pe nimeni, sunt țipătoare pentru ochii oamenilor cuminți și strigătoare la cer în falsitatea lor elementară. Am văzut dintre acestea în cursul vieții mele și cu

tristețe îmi amintesc de jalnicul balet executat de mulți oameni politici în timpul domniei lui Carol al II-lea ori și după aceea, precum și de cazul talentatului prozator Cezar Petrescu, a cărui activitate gazetărească policromică constituie o excelentă exemplificare a grăirii lui Zarifopol.

Ați publicat un articol în *Viața românească* despre umorul în opera lui Lucian Blaga. Un umor specific, constructiv, dătător de ton, mereu înfruntând râsul și batjocura.

Îmi pare bine că în textul la care vă referiți nu vi se pare că am bătut câmpii. Desigur că trebuie făcută distincția între umor și râs, între umor și batjocură. Acestea sunt lucruri evidente. Tot atât de evidentă mi se pare deosebirea dintre bucurie și veselie. Bucuria are loc la alt nivel și implică participarea unei puteri sufletești de care veselia nu are nici nevoie, nici cunoștință. Umorul lui Blaga l-aș plasa pe aceeași linie cu bucuria, nu cu veselia. Deși uneori, de ce n-am recunoaște-o, apar, în contextul pieselor lui Blaga, momente de veselie, lipsite însă, total lipsite, de vulgaritate, viclenie sau insinuări răutăcioase. Blaga a fost un artist nobil, de aceea îmi este profund drag, cu toate că nu întotdeauna mă învoiesc cu gândirea lui. Formula „Marelui Anonim" care a stârnit supărarea părintelui Dumitru Stăniloae o resping și eu, văzând într-însa mai curând o formă de umor metafizic decât un capăt de erezie. Opera lui Blaga e vastă și pentru cine o citește pe îndelete e și plină de surprize. Omul a fost mult mai complex decât s-a crezut îndeobște, și mult mai contradictoriu.

Fără să fiu misogin, sincer trebuie să recunosc că nu prea am crezut în poezia scrisă de femei. Dar citind și recitind recent pe Ana Blandiana, Ioana Crăciunescu, Ileana Mălăncioiu, Grete Tartler, Angela Marinescu, Marta Petreu, Elena Ștefoi, Mariana Marin, mi-am schimbat părerea și mi-am dat seama că, din păcate, poezia scrisă de bărbați rămâne „decorul și... urmarea".

Atitudinea poeteselor mi se pare curajoasă, nefricoasă, și absolut bărbătească.

Bravo, iubitul meu! Nici că se poate observație mai dreaptă și mai exactă. Alde Ileana Mălăncioiu, Magdalena Ghica, Ana Blandiana, Nina Cassian, Grete Tartler, Ioana Diaconescu și altele au dat o lecție de bărbăție și de seriozitate colegilor lor întru poezie. S-au dovedit, de pot spune așa, mai virile decât foarte mulți poeți și au îndrăznit să folosească un limbaj net, lipsit de ocolișuri, tăios, pe șleau, pe care ne-am fi așteptat să-l aflăm sub condeiul bărbaților. Curajul, ironia puternică, spiritul muschetar pare a-și căuta astăzi refugiul în rândurile sexului considerat a fi bun numai pentru producția de poezie lirică și sentimentală. Iată, ni se dovedește că poetele pot avea cel puțin tot atâta vână ca și poeții care, de la o vreme încoace, s-au dovedit mai curând a fi ei exponenții unei atitudini onirice... indiferente sau jucăușe în fața gravității vieții. Toate felicitările vitezelor noastre poetese!

Eugen Simion vă consideră un moralist. Dumneavoastră cum priviți și primiți aprecierea?

Ce pot adăuga? Mult prea măgulitoare aprecierea lui Eugen Simion. Că sunt un moralist fără voie. Am crezut că-mi pot permite a face câteva foarte diletante comentarii asupra unor lecturi și mi s-a atribuit un calificativ atât de impunător ca cel de moralist. Acesta-mi creează complexe și un simț al răspunderii la care mărturisesc că nu mă gândisem. Nu cumva moral este cel care nu face decât să tragă din cercetarea unui caz particular o lecție generală care nu desparte tranșant viața de carte? Pentru care acestea două – viața și cartea – sunt vase comunicante, implicându-se, vădindu-se, demascându-se, integrându-se una pe alta?

Vorbiți-mi despre relația avvă-ucenic.

E un subiect imens. Vă voi răspunde foarte pe scurt, în stil matematic. Proust zicea că prietenia este cel mai misterios

lucru din lume. Relația avvă-ucenic este și ea un mister aidoma prieteniei. Este de altfel un caz de prietenie, între avvă și ucenic există – trebuie neapărat să existe pentru ca să fie justificată întrebuințarea cuvintelor *avvă* și *ucenic* – simțăminte de absolută încredere, fidelitate și afecțiune. Asemenea simțăminte au existat în Evul Mediu și între scutier și cavaler, între vasal și senior. Jurământul de fidelitate medieval apare în relațiile avvă-ucenic ca implicat, el nu e deprins formal, dar aceasta nu însemnează că nu-și împlinește rolul și nu e sfânt pentru ambele părți. Spre a defini relația la care vă referiți, cred că lucru bun este să ne reamintim versurile lui Kavafis: *În teamă și bănuieli,/ cu mintea tulburată și ochi îngroziți,/ ne consumăm și plănuim cum să facem/ ca să scăpăm de singura/ primejdie ce atât de cumplit ne amenință.* Relația avvă-ucenic este exact opusul celor spuse de Kavafis. Nici tu teamă, nici tu bănuială, nici tu tulburare, nici groază, nici istovire, nici coșmar, ci numai încredere, seninătate, siguranță și dragoste. Avva trăiește pentru ucenic și ucenicul pentru avvă. Bucuria unuia e fericirea celuilalt. Relațiile dintre ei sunt chip îngeresc, în sensul depărtării tuturor urâciunilor care întunecă viața oamenilor și întreține între ei uriașele abjecte forțe denumite: invidia, neîncrederea, frica. Ei, acesta-i idealul! Desigur că în practică avva și ucenicul sunt oameni și uneori lucrurile șchioapătă. Dar, ca în tot ce-i omenesc, nu atât concreteța cotidiană a trăirii e definitorie, cât modelul ideal.

Dacă între avvă și ucenic apare o despărțire de sorginte polemică, dar și creatoare, punând capăt împreunălucrării, dragostea rămâne oare mai departe integrală? Despărțindu-se (Noica de Goethe ori Paleologu de Noica) se rupe oare firul între cei doi alcătuitori ai perechii avvă-ucenic?

Nu se rupe nimic. Dragostea e o monadă depășind proprietățile omenescului – o entitate absolută în afară de timp, pe care nici constituenții ei nu o pot anihila odată ce au

zămislit-o. Şi opera de artă odată ce a fost făurită scapă de sub controlul autorului şi-şi trăieşte viaţa independent de el. Tot aşa şi dragostea. Tot aşa şi complexul acela minunat de fidelitate, încredere, afecţiune, devotament. Oamenii se pot despărţi, legătura care a existat, ca şi opera de artă, îşi continuă fiinţarea ei de sine stătătoare.

Suplimentul zilei

OAMENI ŞI SFINŢI

Maximilian Kolbe, preotul polonez care se oferă să ia locul unui muncitor, tată a patru copii, atunci când într-un lagăr unde s-a produs o evadare SS-iştii germani hotărăsc decimarea deţinuţilor. Kolbe se afla alături de omul ce s-a nimerit printre cei număraţi din zece în zece.

I-a luat deci locul (pe conducătorii lagărului îi interesa numărul victimelor, nu persoana lor) – şi la ce fel de moarte s-a dus? Nu la împuşcare ori spânzurare, ci la părăsirea într-o mină pustie, unde osândiţii – „decimaţii" – urmau să moară de foame şi de sete. Ba i-a determinat pe toţi cei desemnaţi de numărătoare să meargă spre mină cântând.

Eugen Ionescu: De soartă mai fericită decât a lui Kolbe nu a avut nimeni parte pe acest pământ.

Katow din *La condition humaine* a lui André Malraux. În războiul chino-japonez din anii '30, prizonierii sunt azvârliţi de japonezi în cazanele fierbinţi ale locomotivelor. Katow deţine o pastilă de cianură. O cedează altor doi oameni prinşi odată cu el.

Problemă: nu este fapta lui îndemn şi complicitate la sinucidere, păcat strigător la cer?

Răspuns: este.

Aşadar, vor fi tustrei osândiţi la Judecata de Apoi?

Răspuns: Nu cred. Cred altminteri: că Domnul va zice dracilor da, ai voştri sunt, pentru sinucidere (doi) şi îndemn şi complicitate la sinucidere (celălalt). Dar – în virtutea sângelui meu vărsat pe cruce spre mântuirea lumii şi în virtutea cuvântului „Datu-Mi-s-a toată puterea în cer şi pe pământ" –, iată, poruncesc să vină aici credinciosul Meu slujitor Arhanghelul Mihail şi să-şi arunce spada în talerul balanţei unde se află cei trei nefericiţi. Scapă astfel de iad. Iar pe Katow, în virtutea aceleiaşi atotputerniciri date Mie, îl poftesc diseară la cina împărătească, unde i se va da un loc de cinste ca, văzându-l, să-i pot agrăi.

Şi-apoi către draci: nu vă amărâţi, pierdeţi trei suflete, dar le aveţi pe toate ale celor care-şi azvârleau prizonierii în cazanele locomotivelor – şi nu-s puţini.

Ascultăm Mozart (după ce am citit în *Telegraful Român* „O viziune teandrică a lui Mozart") şi mă gândesc la prima întrebare a dialogului nostru. „Concertul pentru trompetă şi orchestră în re major" nu mă poate ajuta. Câteva capitole din cartea Arhimandritului Ilie Cleopa, *Despre credinţa ortodoxă*, Bucureşti, 1985 („unul dintre foarte puţinii călugări cu o experienţă duhovnicească totală", scrie Bartolomeu Anania), îmi aduc în cuget, suflet şi minte o dimensiune spirituală mai puţin accesibilă: taina, misterul, noima intrării, trecerii şi petrecerii întru monahismul ortodox, dar fără să-mi desfăşoare ori dezvăluie nedumerirea, îndoiala şi încrâncenarea întru întrebare. Rămân în ipostaza fratelui (re)venit la Avva Antonie, tăcut şi sărac în cuvinte. Avva îl primeşte pe acesta şi întreabă: „Iată, atâta vreme ai de când vii aici şi nimic nu întrebi?" Iar fratele, în loc să întrebe (şi el de data aceasta), răspunde: „Destul îmi este numai să te văd, părinte!" (Pateric, p. 13, nr. 29)

Întemeietorii vieţii monastice, elaborându-i regulamentele de bază, au trăit desigur într-o epocă în care entuziasmul creştinesc era nespus mai puternic. Harul se manifesta la un grad de intensitate altul decât cel de astăzi. S-a produs un fenomen la care a luat aminte marele scriitor catolic francez François Mauriac. El asemuieşte harul cu o muzică. Botezul sau convertirea ori intrarea în monahism se produc în acompaniament de muzică divină. Cu timpul însă, conform slăbiciunii firii omeneşti şi tendinţei către entropie a capacităţii ei de receptare a harului, muzica aceasta ajunge din ce în ce mai anevoie în organele noastre auditive şi de acolo în sufletele noastre. Ne revine sarcina, grea, desigur,

de la un moment dat încolo, după ce (de putem spune astfel) fanfara a trecut de colţul străzii, de a făuri muzica, acum mult mai slabă şi aproape inaudibilă: să o făurim noi din resurse proprii. Nouă, aşadar, ne revine sarcina menţinerii muzicii harice, prin strădania noastră personală. Elementele ne sunt date, inspiraţia n-a pierit, dar elaborarea muzicii, adică menţinerea harului la nivelul iniţial, e treaba noastră.

Şi firesc că lucrurile intră într-o etapă de lâncezire. Cred că principala preocupare a monahilor aceasta ar trebui să fie: păstrarea elanului celui de la început, a luminii sălăşluitoare în noi. Ne revine a lupta cu unele străşnicii care sunt nu numai ale lumii fizice, ci şi ale condiţiei omeneşti: degradarea energiei, entropia, legea a doua a termodinamicii. Toate acestea presupun un efort constant şi de fapt, dacă vrem să vorbim deschis, ne pun în faţă trecerea de la o enunţare teoretică a problemelor la un limbaj adaptat unei realităţi dure. Viaţa călugărească se desfăşoară în frecuşul vieţii de zi cu zi, şi „problemele ei" se pun şi se cer rezolvate mai

ales în relațiile personale dintre cei care compun obștea monahală. Principala ispită, principala primejdie pe care o are de înfruntat monahul, îmi permit să cred, este de ordin relațional. Noi, călugării, suntem chemați a demonstra zi de zi că teribila formulă a lui Sartre: „Ceilalți, iată iadul!" este greșită. Dacă nu izbutim să dovedim caracterul fantasmagoric al devizei sartriene, posturile, rugăciunile, metaniile, privegherile și toate celelalte de acest soi devin operații iluzorii și țin de tărâmul autoamăgirii.

Sfinții Părinți au fost desigur preocupați de stabilirea unor reguli organizatorice, precum era și natural la începutul întemeierii instituției monastice. Astăzi însă, dispunând de o existență multiseculară, monahii pot și trebuie să înfrunte și să rezolve probleme apărute de-a lungul parcursului. Orice evlavie, oricât de riguroasă, ba și oricât de sinceră și de caldă, dacă nu e însoțită de grija permanentă a menținerii unor raporturi într-adevăr frățești cu ceilalți viețuitori, riscă să devină simplu mecanism.

> Vorbiți despre raporturi frățești la nivel de individualitate, de microcosmos. Orice raport frățesc (cum îl numiți) este ținut (după părerea mea) în spațiul dialogic de o diferență specifică, de o „despărțire" specifică, este, de fapt, dacă vreți, raportul trialogic dintre fiul risipitor, fiul aborigen, casnic, și Tatăl, în cele din urmă... Pluralitatea religioasă (să o numesc): budism, creștinism, mahomedanism poate fi oare sedimentată într-o singură trăire, într-o concentrată stare inițială a viețuirii? Să intrăm în macrocosmos! Cum vedeți raportul frățesc, să zicem, creștinism-budism? Dar diferența specifică a acestuia?

Există în cuprinsul lumii europene de astăzi o tendință pe care nu o putem ignora. E vorba de puternica atracție exercitată, mai ales asupra tinerilor, de formule religioase ale Orientului: budismul, yoga, tantra, hinduismul, zenismul, taoismul. Acestea toate ne îndeamnă să ne punem întrebarea esențială: care este deosebirea caracteristică dintre creștinism și toate aceste mistici care în fapt au o viziune aproape

comună asupra marilor probleme finale ale omului? Mie unuia, marea deosebire mi se pare a fi aceasta: creștinismul iubește și proslăvește viața, iar budismul și congenerele lui o disprețuiesc și urmăresc, fiecare în felul ei, să o desființeze. Tema aceasta, a deosebirii dintre creștinism și budism, am discutat-o îndelung cu răposatul meu mare prieten Sergiu Al-George, foarte interesat și foarte atras și el de misticile Orientului. Creștinismul făgăduiește omului viața veșnică, iar budismul intrarea în neant și pieirea individualității. În creștinism omul mântuit va dobândi la Judecata de Apoi învierea trupului și viața veșnică pentru sufletul său și pentru trupul său înduhovnicit. În budism e cu totul altfel: eul (așa-zisul eu) purificat va părăsi valea aceasta a plângerii căreia îi spune *samsara* în mod definitiv și se va pierde în nedefinitul *nirvanei*. Există deci o deosebire totală între cele două sisteme, unul e al preamăririi vieții, celălalt al preamăririi lepădării de viață. Deosebit de dramatică și de impresionantă mi se pare descrierea în textele lamaiste a „stării intermediare" dintre moarte și o eventuală nouă întrupare a conștiinței individuale. În *bardo* eul rătăcește puternic solicitat și ispitit de numeroase și felurite matrice care i se oferă ca mijloace de reintrare în *samsara*. Conștiințele neevoluate se lasă ispitite și reintră în jalnicul, absurdul, fantasticul ciclu de morți și nașteri al *samsarei*. Conștiințele evoluate resping însă solicitările acestea insidioase și-și caută refugiul și salvarea într-o lume de *dincolo*, care-i adevărata realitate, adică neantul. Creștinismul, poate, este cel căruia i se potrivește cel mai bine definiția dată de Unamuno omului: ființa care tinde *spre* și își dorește în principal veșnicia. Mistica orientală îi propune omului cu totul altceva: dispariția veșnică, contopirea într-un Tot în care nu mai există conștiința de sine și nu mai pot fi concepute „persoane diferite". Îi mai spuneam lui Sergiu Al-George că budismul mi se pare lipsit de acea iubire care-i fundamentală în învățătura creștină. Îmi răspundea dându-mi exemplul acelui *bodhisattva* care ar putea

prin purificare să aibă acces la *nirvana* și care totuși nu o face și reintră în ciclul samsaric numai pentru a fi de ajutor semenilor săi să intre cât mai degrabă în *nirvana*. Da, exemplul este emoționant, însă nu rămâne mai puțin adevărată falia dintre cele două viziuni. În creștinism viața este iubită și înveșnicită, iar în budism este considerată ca un blestem, o suferință și un bucluc de care se cuvine să încercăm a scăpa cât mai iute. Titlul unei cărți de Cioran rezumă, cred, foarte bine lucrurile: *Despre neajunsul de a te fi născut.* Mai există și proverbul indian bine cunoscut: *Mai bine este să ședzi decât să stai, mai bine este să stai culcat decât să ședzi, mai bine este să dormi decât să stai culcat, mai bine este să mori decât să dormi, dar cel mai bine este să nu te fi născut.* Creștinismul gândește în mod cu totul contrar. Pentru creștinism viața este un dar minunat și Dumnezeu l-a creat pe om nu atât pentru a fi slăvit de el (căci, fiind desăvârșit, nu are nevoie de preaslăviri), ci pentru a-i da și omului putința să se învrednicească de incomparabila bucurie a conjugării verbului *a fi.* Aceasta-i dilema: existența sau neexistența, *a fi sau a nu fi,* cum spune Hamlet. Ce este creștinismul? Este religia lui *a fi.*

> Deci, ca să citãm din Părintele Dumitru Stăniloae: „Făptura trebuie să se teamă de recăderea în neexistență." Și ca să rămânem în spațiul creștin-ortodox (vrednic și ziditor, tainic și teofanic), am să vă rog să-mi permiteți să revin tot la Părintele Stăniloae prin această aproape definită... indefiniție a lui Dumnezeu drept semen: „Dar o treaptă și mai înaltă în apropierea lui Dumnezeu este simțirea lui lângă și în tine ca persoană" (*Ortodoxie și românism*, p. 188). Vorbiți-ne despre această covârșitoare idee ori teorie deplină – Dumnezeu ca persoană – așezată, fundamentată în orizontul nostru răsăritean de Dumitru Stăniloae.

În teologia Părintelui Stăniloae, întotdeauna plină de idei originale și de observații profunde, dacă ar fi să mă opresc asupra unui punct anume aș alege ideea, centrală pentru opera sa, că originalitatea creștinismului vine mai ales din faptul că în creștinism Dumnezeu este persoană. Întreaga teologie a Părintelui Stăniloae, de altfel, cred că poate fi considerată, mai presus de orice, personalistă. Dumnezeu este persoană. Credinciosul este persoană. Rugăciunea este calea prin care omul-persoană stă de vorbă cu Dumnezeu-persoană. De aici provine și dulceața extraordinară și unică a creștinismului, din această relație de tip eu-tu, dintre om și Dumnezeul său. Omul nu se află în lume confruntat de o entitate abstractă, de un Tot nenumit și anonim, ci se află față către față cu o Persoană, căreia i se poate adresa nemijlocit într-o atmosferă de intimitate, încredere și revărsare a sinei. Asupra ideii acesteia a relației de ordin personal dintre cei doi parteneri a stăruit de nenumărate ori în opera sa Părintele Stăniloae. Și acest mare și profund, și adeseori nu facil de înțeles, teolog n-a șovăit să recurgă la evidențierea *dulcții* creștinismului. De unde ne-am fi așteptat la un teolog atât de savant, de erudit și de adânc la o terminologie savantă și ea, înălțată, oarecum distantă, dăm, spre surprinderea și încântarea noastră, de un Dumnezeu apropiat nouă, voitor a intra în dialog cu noi, a ne asculta părinteşte, a ne îngădui să ne adresăm lui, știind că mesajul pe care-l trimitem nu se va pierde undeva printre infinituri și abstracțiuni și idei pure, ci va fi recepționat de o Persoană.

Suprema dovadă a personalității lui Dumnezeu o constituie întruparea sa. Dumnezeu s-a făcut om. Pentru a ne cunoaște păsurile și necazurile dinăuntru și direct. El n-a recurs la mijloace informaționale intermediare, ci s-a născut din Fecioara și s-a făcut ca unul dintre noi, astfel încât să-i poată fi cunoscută condiția omenească nerestrictiv. De aceea și scrie în Evanghelia lui Ioan că i s-a dat puterea de judecată *Fiului Omului.*

> În *Jurnalul de la Păltiniș*, Constantin Noica, întrebat, se întreabă: „De ce i se spune lui Iisus « Fiul Omului », și nu fiul Domnului" ?

Și-(și) răspunde: „Tocmai pentru că el a făcut din umanitate, din întreaga umanitate, mediul său intern. Iar divinitatea e sensul acestei totalități, devenită dimensiune interioară" (p. 128).

Nu unui Hristos Fiul lui Dumnezeu, ci Fiului Omului, adică celui ce s-a făcut om, care nu s-a informat trimițând pe pământ un referent sau un reporter, ci și-a asumat condiția omenească spre a se informa de-a dreptul de la izvor.

Cum îl mărturisim mai bine pe Hristos? Care-i calea cea mai sigură de a-l urma pe Hristos?

Răspunsul la această întrebare este simplu și ușor. Îl aflăm într-un text foarte simplu al Scripturii, în versetul 10 al capitolului 10 din Epistola Sfântului Apostol Pavel către Romani: „Cu inima se crede spre îndreptare, iar cu gura se mărturisește spre mântuire." Nu ajunge, așadar, credința lăuntrică, fie ea oricât de înflăcărată și de sinceră. Nu ajunge. Ea trebuie mărturisită cu gura, cu glas tare și înalt, în fața oamenilor. Credința, ne învață Sfântul Apostol Pavel în acest text al său, nu este numai o relație dual între Dumnezeu și credincios, este relație de tip terțiar, între om, Dumnezeu și lume. Credința se cere mărturisită în fața lumii, căci altfel El se va lepăda și rușina de noi la judecata cea mare.

Există în Sinaxar la data de 13 iunie o referire la Martirul Crescent din Mira-Lichiei. Pe acesta, în timpul prigoanei împăraților romani împotriva creștinilor, un guvernator plin de bunăvoință l-a sfătuit să dea o declarație de formă cum că se leapădă de creștinism. De ce să te supun chinurilor și să te trimit la amarnică moarte? i-a grăit multmilostivul guvernator. Crezi ce vrei în inima ta, nu-mi pasă, dar cruță-te și ușurează-mi situația, dând de formă o simplă declarație de lepădare.

Crescent refuză, spunând blajinului său ispititor: „Trupul nu poate merge unde nu merge sufletul, nu pot da o declarație, căci ar însemna să mă lepăd de Hristos." Și într-adevăr așa stau lucrurile: nu există „declarație de formă". În

asemenea cazuri, fondul și forma nu pot fi deosebite, ele formează un tot irefragabil. În lumea noastră fenomenală, declarația de formă este totuna cu declarația de fond. Se cuvine, așadar, să fim foarte atenți și să nu ne ametim cu vorbe goale și neroade. Pe Hristos nu-l putem păcăli, cu el nu ne putem juca de-a v-ați ascunselea și de-a uite-popa-nu-e-popa. Nu ne putem lepăda de formă de Hristos. Ne-am găsit pe cine să vrem să-l ducem cu muia și să-l păcălim!

Într-un mod oarecum asemănător se pune și problema relației dintre creștin și biserică. Există în Pateric o istorisire de toată frumusețea și de adâncă semnificație. Unui călugăr cu numele, dacă nu mă înșel, de Agaton, i se pun o serie de întrebări: Ești tu Agaton bețivul? Ești tu Agaton mincinosul? Ești tu Agaton fățarnicul? Ești tu Agaton mâniosul? Ești tu Agaton furul? Ești tu Agaton desfrânatul? La toate călugărul răspunde fără șovăială: Da, sunt! Întrebării: Ești tu Agaton ereticul? îi răspunde însă, cu hotărâre, negativ. I se pune atunci o nouă întrebare: de ce după ce ți-ai recunoscut atâtea urâte păcate nu recunoști și acela mai teoretic al ereziei, un păcat în fond relativ și din domeniul speculației cogitative? Nu, zise Agaton, mi-am recunoscut toate păcatele lumești, dar păcatul ruperii de Biserică nu mi-l recunosc, nu sunt eretic. Păcatul acesta așa-zis teoretic și speculativ nu-l asum. De el mă feresc mai mult decât de oricare altul. Păcătos da, dar eretic nu! Îl mărturisim deci pe Hristos, refuzând cu toată hotărârea a ne lepăda sau rușina de El în orice fel ar fi în fața semenilor noștri, pe de-o parte, și pe de alta rămânând mereu cu tărie neclintită în sânul Bisericii întemeiate de El.

Întrebările cu care am venit azi au mai mult o înfățișare discontinuă decât una continuă. Cu toată această abatere, ele încearcă să ducă răspunsurile spre același punct Omega: nădejdea că iubirea și credința se nasc și sălășluiesc peste tot și în toți, indiferent de căderi, păcate (etice și estetice) ori slăbiciuni omenești.

> Sunt ispitit să vă pun o întrebare despre... pictura creştină. Rubliov, de exemplu... sau mai bine nu! Dalí! Da, Dalí! Ştiu că îl catalogaţi drept pictor creştin şi mai ştiu că Jacques Lassaigne în *Les peintres – je les vois* descoperă în pictura lui Dalí (nu în toată, bineînţeles) o pictură metafizică, revenită la temele sacre, şi în omul Salvador „un caz care depăşeşte problemele pictorului".

Sunt convins că Salvador Dalí este un mare artist şi tot atât de convins sunt că este şi un mare artist creştin. M-am referit la *Răstignirea* pictată de el, unde trupul spânzurat pe lemn nu este privit din faţă şi de pe sol, ci din înălţimea cerurilor, aşa cum l-ar fi văzut Dumnezeu privind către crucea de pe Golgota. Tabloul înfăţişează numai capul prăbuşit, umerii încovoiaţi şi un soi de comprimare a trupului zărit în perspectivă verticală. Este o lucrare de formidabilă putere emotivă, o viziune cu totul neaşteptată, cutremurătoare şi firesc de mare îndrăzneală, căci cutează să substituie viziunii obişnuite a omului (artistului) viziunea unui observator sideral. Tot splendid este şi tabloul care înfăţişează Cina cea de taină. Doar Domnului i se vede partea superioară a trupului şi capul. Ucenicii în jurul unei mese rotunde îşi ţin capetele plecate peste masă, feţele nu li se văd. E şi aici o viziune teocentrică. Lumina dumnezeiască a feţei lui Iisus străluceşte, în vreme ce muritorii cuprinşi de spaimă şi adoraţie îşi pleacă umiliţi feţele.

Deosebesc în opera liberă a lui Dalí foarte multe sensuri creştine. Am interpretat şi tabloul în care este înfăţişat într-un colţ trupul foarte mic al unui credincios care înalţă o cruce (mică şi ea) drept pavăză împotriva asaltului unor imenşi elefanţi ce se îndreaptă ameninţători spre el. Dar înaintează pe nişte picioare subţiri şi fragile ca de insectă. Am interpretat acest tablou ca o alegorie creştină. Uriaşii elefanţi sunt gândurile păcătoase şi ispitele, care dau atacul asupra creştinismului. Dar forţele acestea demonice, atât de mari faţă de micimea trupului celui ispitit, nu sunt decât nişte fan-

tome, deoarece masivii elefanţi se sprijină pe nişte picioruşe de insectă. Aceasta înseamnă că Dalí a înţeles caracterul iluzoriu al lucrărilor diavoleşti. Diavolul face gălăgie mare, tărăboi, larmă, ameninţă, îndrăzneşte a glăsui cu putere şi aprinde focuri înalte. Dar toate lucrările sale sunt clădite şi ele pe nişte temelii tot atât de şubrede ca şi picioruşele filiforme ale elefanţilor din tabloul lui Dalí. Toată valpurgia, tot sabatul, toată hărmălaia nu-s decât teatru, iluzie, samsara, dacă îmi este îngăduit să întrebuinţez acum, pe bună dreptate, termenul budist.

> Sunt teologi care afirmă că pe Cruce, pe Golgota, s-au manifestat în dumnezeirea şi umanitatea hristică două energii: una a puterii şi cealaltă a slăbiciunii. Dumneavoastră ce credeţi?

Noi ne adresăm lui Dumnezeu ca unui Atotputernic, dar există un teolog protestant care a formulat o părere la prima vedere ciudată. El, e vorba de germanul Bonhoeffer (executat de nazişti în 1945), afirmă că Hristos ne vine în ajutor mai ales întrucât e slab, adică întrucât e pe cruce, deci lipsit de putere, întrucât e jertfă de bunăvoie pentru iertarea păcatelor noastre. Hristos cel slab este de fapt Hristos cel puternic. El ne mântuieşte prin voita lui slăbiciune. Formularea lui Bonhoeffer pare paradoxală, deşi, desigur, nu este. În general vorbind, de altfel, Hristos este întotdeauna paradoxal şi acţionează fără greş în mod neaşteptat. Pascal spune că, dacă Dumnezeu există, El nu poate fi decât straniu. Fapt este că Hristos în viaţa lui pământească a acţionat întotdeauna în mod surprinzător şi întotdeauna altfel decât ne-am fi aşteptat. Unde nu credeam că are ce căuta, acolo se află. Cu cine credeam că n-are să stea de vorbă, cu acela stă. Parcă dinadins, spre a ne scandaliza, a ne trezi din orbire, din obişnuinţă, din tabieturi spirituale, pentru a ne şoca (aşa cum şi *Zenul* concepe procedeul *satori* spre trezirea insului din somnolenţă la cunoaşterea adevărului).

Unde se află Dumnezeu? Unde locuiește în chip natural Dumnezeu?

Pretutindeni, desigur. Dar parcă de preferință în locurile unde ne-am fi așteptat mai puțin. Poetul Georg Trakl, într-un prea frumos *Psalm* al său, ni-l arată sălășluind în locuri, situații și clipe cu totul surprinzătoare. Și poetul-cântăreț francez Georges Brassens a compus o poezie-cântec dedicată Maicii Domnului. El o vede pe Maica Sfântă acolo unde există o mare suferință: ologul bătut, copilul părăsit, cerșetorul batjocorit sunt cei care o atrag îndeosebi. Brassens înșiră o serie de situații jalnice și tocmai acolo i se pare că o vede prezentă pe Maica Durerilor. Trakl înșiră și suferințe, dar și situații tainice, locuri neașteptate. Și el îl vede pe Dumnezeu unde ne-am fi așteptat mai puțin să fie.

Dumnezeu e pretutindeni, știm lucrul acesta, dar de preferință se află în locuri neașteptate pentru noi. Îl aflăm în locuri, scene și momente unde în ruptul capului nu ne-am fi așteptat să fie. În locuri de taină cu armonii secrete, dar și în locuri slute ori abjecte, în locuri de clarobscur, prinse între indecență și neprihănire. Cu mare măiestrie poetul Trakl adună laolaltă asemenea surprize și organizează un tablou general înzestrat cu mare putere sugestivă și câtuși de puțin îndepărtat de teologia cea mai dreaptă. Hristos apare în poezia lui Trakl ca vie arsă, lumină stinsă, umbră pe zid, beznă în vechiul azil, încăpere spoită cu lapte, insulă în marea sudului, loc de îngropare, ploaie de scântei, muncitor adormit în amiază pe asfaltul încins, fetițe îmbrăcate în hăinuțe de o mizerie sfâșietoare, student proptit de pervazul ferestrei, grădină în amurg, galerie de mânăstire unde dau târcoale liliecii, joacă de copii, mică oarbă ce pipăie zidurile reci, luntre goală ce lunecă-n jos pe canalul negru... Hristos *umple* totul și se face simțit mai ales în mod neașteptat, paradoxal, subit. Există o stranie afinitate între Hristos și oamenii ori locurile smerite, nițel ciudate, unde-i place să irupă și să se facă în parte simțit. Astfel de locuri și de situații *privilegiate* se dezvăluie mai ales ochiului neprevenit, neopacizat și neîngrădit de prejudecăți și temeri ale poetului. Forța harică, ascunsă care sălășluiește în asemenea locuri, clipe și situații neglorioase a fost sesizată de poetul Trakl și de cântărețul-poet Brassens. Îi place lui Hristos să se facă presimțit copiilor și poeților. Pe noi nu trebuie să ne smintească defel această paradoxie a Domnului, care întotdeauna s-a manifestat, în timpul vieții sale pământești mai ales, în mod cu totul altul decât acel presupus de logica noastră omenească atât de strâmtă și de aristotelică.

Dacă am întrebat despre creștinism și iubirea lui Hristos prin mijlocirea artelor plastice, haideți să încerc o întrebare – tot pe această dimensiune existențială – dinspre spațiul, mai puțin sacrosanct, al literaturii. Descoperiți substraturi și rezonanțe teologice în acest perimetru? Le credeți benefice și folositoare? Nu perturbează aceste reprezentări livrești fenomenul mistic/religios în desfășurarea-i proprie? Ce opere literare le socotiți vrednice de a intra în canonul creștin?

Astfel de opere sunt multe. Să aleg dintre atâtea *Cheile împărăției* de A.J. Cronin, *Puterea și slava* de Graham Greene, *Jurnalul unui preot de țară* de Georges Bernanos, *Barbara ori Cuvioșia* de Franz Werfel. Dar m-aș opri mai degrabă asupra unei nuvele așa-zis fantastice a compatriotului nostru Mircea Eliade, intitulată *O fotografie veche de 14 ani.* Nuvela lui Eliade mi se pare că prezintă pentru gândirea teologică ortodoxă și românească o importanță excepțională. Eroul nuvelei e un tânăr român, Dumitru cu numele, stabilit în străinătate. Pe soția sa grav bolnavă de astmă o vindecă numai prin cuvânt și de la distanță un pastor pe care îl cheamă Dugay sau Martin (aflăm în cuprinsul povestirii că de fapt îl cheamă Dugay și că-și spunea Martin). După câțiva ani de la săvârșirea miraculoasei vindecări, Dumitru revine în orașul unde predica și opera minuni Dugay-Martin și se duce bucuros, plin de recunoștință și de înflăcărare să-i mulțumească. Nu-l găsește însă la biserica unde-l cunoscuse

(Biserica Mântuirii) și află despre dânsul că s-a dovedit a fi fost un escroc și un fals tămăduitor și că a zăcut, în răstimp, și doi ani în închisoare, iar acum lucrează ca un soi de ospătar într-un bar de noapte.

Știrile acestea toate – neașteptate și dezastruoase – nu îl tulbură câtuși de puțin pe Dumitru. Știe el ce știe: că Dumnezeu este, că pastorul Dugay-Martin i-a tămăduit nevasta în chip miraculos de la distanță și numai prin cuvânt și doar privindu-i fotografia, că Dumnezeu lucrează prin har, că există putința mântuirii și că minunile sunt întru totul posibile și reale.

Dumitru îl întâlnește într-adevăr pe Dugay-Martin la barul acela de noapte unde lucrează acum și exprimă mulțumirile sale entuziaste. Pastorul însă îl respinge și declară: am fost un înșelător, Dumnezeu a murit, nu există minuni, ești victima unei autosugestii, mi-am plătit vinovăția cu doi ani de închisoare, nu mai sunt pastor, nu-mi vorbi de trecut, pleacă de la mine.

Dar Dumitru nu se dă bătut. Ce-i răspunde el aprigului teoretician al morții lui Dumnezeu? Cum reacționează el la cuvinte ca: „Dumnezeu s-a retras din lume, a dispărut. Pentru noi, oamenii, e ca și mort. Putem spune, fără urmă de nelegiuire, că Dumnezeu a murit pur și simplu, pentru că nu mai e cu noi, nu ne mai este accesibil. S-a retras, s-a ascuns undeva. Acel « undeva » nu face parte din lumea noastră, e ceva pe care filozofii îl numesc transcendent (...). Deci, dacă Dumnezeu a murit pentru noi, cum de mai poate omul să se mântuiască într-o Biserică?" Reacționează în stil sfătos-isteț, în cea mai dulce românească, vrednică de un Creangă de zile mari. Exclamă: „Să vă dea Dumnezeu noroc, doctore Martin" (a se observa că băiatul nu ia în serios lepădarea de păstorie și se adresează fostului pușcăriaș și înșelătorului dovedit tot în mod cuviincios: îi spune doctore, cum ar veni în limbaj ortodox, părinte) „...noroc și sănătate, dar degeaba încercați să mă speriați dumneavoastră cum că Dumnezeu ar trage să moară". (Luați aminte la marele farmec al acestui condițional: *ar trage*.) „Nu mă las nici eu așa ușor păcălit de o glumă... nu mă păcăliți cu una cu două." Iar când Dugay-Martin repetă că Dumnezeu s-a retras definitiv, adică a murit, Dumitru iar îi dă replica în tonalitatea sfătos-isteață: „Degeaba vă trudiți dumneavoastră, doctore Martin, să mă duceți în ispită." Dugay-Martin vorbește despre limbajul universal, despre spiritul absolut, despre cultură și glăsuiește întocmai ca la Nietzsche și la doctrinarii școlii teologice a morții lui Dumnezeu. El nu mai crede acum nici în har, nici în minuni și se arată mai sceptic și mai dezabuzat decât însuși Cioran! Toate acestea însă, pentru Dumitru, băiatul de la Dunăre, copilul lui *Mutter Natur*, nu-s decât palavre sau glume ori ispite diavolești. În fața pastorului apostat, tânărul român devine el apărătorul și păstrătorul credinței, întocmai cum altădată obștea creștină rămânea fidelă ortodoxiei, în vreme ce câte un preot sau un ierarh se lăsa prins în mrejele gnosticismului sau arianismului. În stilul lui colorat și pitoresc, în formule ca: „Să vă dea Dumnezeu noroc și sănătate, doctore Martin" sau „Degeaba încercați să mă speriați dumneavoastră cum că Dumnezeu trage să moară", trăiește o credință simplă, dar absolută și de cea mai mare puritate. Mireanul român îi opune canadianului intoxicat de abstracțiuni și teorii rapide o vorbire care-și face râs de formulele sentențioase și vădește o nezdruncinată încredere atât în Dumnezeu, cât și în Biserică. Dugay-Martin, în cele din urmă, recunoaște că tânărul român naiv „e mai aproape de Dumnezeul adevărat decât noi toți". Așa și este. Vorbele lui Dumitru în nuvela lui Mircea Eliade constituie, cutez a spune, o adevărată *Mărturisire Ortodoxă,* nu mai puțin impecabilă decât a lui Petru Movilă, deși e datată nu Iași 1642, ci Chicago 1959.

Vă rog să comentați acest text, publicat de poetul Adrian Popescu în revista *Tribuna* sub titlul *Perspectiva netrecătorului*: „Față de Păltiniș și modelul său paideic, Rohia aduce o noutate:

modelul alternativ, antielitar, deschis fără să fie lax, o umanizare a legii prin participare."

Părerea mea este că între Păltiniș și Rohia distanța este mai mică decât s-ar părea. La Păltiniș relația dintre om și Dumnezeu, criteriile sau mai bine zis farurile sunt: rațiunea și cercetarea. La Rohia predominante sunt credința și dragostea. Dar dacă stăm să judecăm cu nepărtinire, nu la suprafață și neatribuind substantivelor un soi de absolutism naiv, în ambele locuri și rațiunea, și cercetarea se învrednicesc de fervoarea care sălășluiește în cuvintele *credință* și *dragoste*. Îl preamărim fiecare pe Dumnezeu în felul nostru. Limbaje și semnificații sunt multe, mie unuia fervoarea, când e de bună-credință (și nu strică nici să fie lucidă), îmi pare că unifică.

Cer să-mi dați voie să adaug în finalul acestui răspuns un text scurt care, într-un fel sau altul, continuă ideea lui Adrian Popescu și a dumneavoastră referitoare la Rohia. Textul face parte dintr-o carte de însemnări intitulată *Copilul între noi* și aparține tânărului cărturar Daniel T. Suciu de la Sibiu. A fost publicată postum acum câțiva ani la Cartea Românească de Constantin Noica și Traian Suciu. La Rohia, spune Daniel în 1980, există „... o lume a echilibrului, a statorniciei, a îndemnului către calea luminoasă revelată de înțelesurile prime (...) care obligă spiritual și patetic spre ceasul mai bun și mai pur"... Dar să ne reîntoarcem la o altă întrebare. Bunăoară la una privitoare la Socrate... ori la Iisus. Sau mai bine la amândoi. Deci la Iisus și la Socrate. Cum vedeți, în paralel, moartea celor doi?

Sunt gânditori care nu se sfiesc să enumere pe marii filozofi greci clasici printre înaintașii gândirii creștine. Mai mult decât atât, sunt biserici ortodoxe care nu au șovăit să picteze pe zidurile lor exterioare chipul lui Platon, unui Aristotel, unui Socrate sau al Sibilei. Și nu încape îndoială că mulți teologi dintre cei mai erudiți și mai pravoslavnici au scos în evidență numeroase și puternice influențe platonice și neoplatonice în scrierile Sfinților Părinți.

Dar între moartea lui Socrate și moartea lui Iisus deosebirea este uriașă. Sunt două morți cu totul deosebite una de alta, opuse chiar. Socrate moare senin, liniștit, în deplină demnitate, înconjurat de ucenici fideli. El își manifestă până în ultima clipă seninătatea, încrederea și calmul. Purtarea temnicerului este pe deplin deferentă, iar cucuta chezășuiește o moarte nedureroasă. Moartea lui Socrate, îndrăznesc să spun, se înfățișează ca zeiască. Până în ultimul moment Socrate filozofează și exprimă idei dintre cele mai nobile și înălțătoare. Celebrul tablou al pictorului Louis David ni-l și prezintă: stăpân pe sine, nobil, cu brațul stâng ridicat spre cer, perorând de istov.

În total contrast cu moartea aceasta stă moartea lui Iisus, părăsit de ucenici, țintuit pe lemnul infamiei și batjocurii, cu trupul sângerând și plin de vânătăi, cu o cunună de spini pe cap, hărțuit și sfidat de trecători, având drept ucenici doi tâlhari. Hristos se zvârcolește pe cruce și strigă cuprins de deznădejde: „De ce m-ai părăsit?" Moartea lui Iisus este sfâșietoare, abjectă, pe deplin omenească. Ea dovedește seriozitatea și realitatea întrupării. Pe cruce nu s-a chinuit și nu a murit o aparență, așa cum ar voi să ne facă să credem monofiziții, ci o ființă care a cunoscut până la *capătul nopții* acest caracter fundamental al condiției omenești: suferința. Omul Socrate are parte de o moarte semizeiască, iar Hristos Dumnezeu și-a ales cea mai omenească, mai teribilă și mai josnică moarte pentru a se identifica în mod absolut făptuirii Sale. Paradoxul acesta se cuvine să ne dea de gândit și e de natură să ne demonstreze atât deplina realitate a întrupării, cât și nemărginirea dragostei pe care ne-a purtat-o Domnul.

Spuneți-mi ceva scurt și folositor despre Rugăciunea Inimii.

Cred că practicarea ei în condițiile vieții contemporane pentru mireni și, în condițiile vieții de obște, pentru monahi nu mai este posibilă în forma ei absolută, adică de rugăciune

neîncetată, de dimineața până seara, fără întrerupere. Foarte puțini sunt aceia care o mai pot pune în aplicare în felul acesta total. Dar chiar practicarea ei intermitentă se dovedește și pentru mirean, și pentru călugăr deopotrivă de utilă, mângâietoare și tămăduitoare. E un recurs, o soluție, un leac care se oferă oricând sufletului credincios și, după câte îmi dau seama, se adevărește mereu a fi un balsam, o cale deschisă spre liniștire.

> În încheierea convorbirilor noastre petrecute aici, la mănăstirea „Sf. Ana" din Rohia, vă pun o întrebare referitoare la ceea ce numim *ecumenism*. Care ar fi temeiul ecumenic? Dar idealul? Ce părere aveți despre ecumenismul contemporan, despre ecumenism în general?

Cred din inimă și cuget în ecumenism. Dar tare mă tem că nu va putea fi rezolvat ușor sau curând. Bine este că s-a renunțat în sfârșit la anateme și gâlcevi. Dar asta nu ajunge. Unitatea Bisericii cred că va putea fi realizată numai printr-o acțiune directă a Duhului Sfânt și poate nu atât prin conferințe ale teologilor, cât mai ales prin avântul noroadelor. Mărturisesc că uneori mă ispitește formula lui Pavel Evdokimov: nu cumva, zice el, unitatea treimică a dumnezeirii poate fi realizată și în eclesiologie? Nu cumva ortodoxia, catolicismul și protestantismul reprezintă trei ipostaze ale unei aceleiași credințe? Nu cumva e bine să dăinuie ca atare, exprimând fiecare și accentuând fiecare o anume trăsătură a credinței unice?

În concepția aceasta, catolicismul ar reprezenta mai degrabă organizarea și orânduirea, rânduiala; protestantismul, harul și credința personală; ortodoxia, duhovnicia și cumpănita soluție a mântuirii prin har, credință și fapte bune.

Oricât de abilă, formula lui Evdokimov nu mă împiedică de a nădăjdui în realizarea țelului ecumenic și a o dori cu toată virtutea gândirii mele. Cred că ecumenismul nu poate însemna altceva decât o revenire la creștinismul inițial

așa cum ne este el redat de Sfânta Scriptură, Sfânta Predanie și Sfinții Părinți, fără de adaosuri sau modificări ulterioare. De altfel, poate că e mai bine să concepem ecumenismul ca o lucrare a inimilor creștine decât ca o tranzacție realizată de exegeți profesioniști.

Suplimentul zilei

SCRISOARE CĂTRE UN TÂNĂR CĂLUGĂR

Într-un extraordinar text al poetului francez Henri Michaux – am dat de el de curând – este vorba de un candidat la călugărie care-i mărturisește starețului (abatelui) mănăstirii unde ar dori să fie primit: Să știți, părinte, că nu am nici credință, nici lumină, nici esență, nici încredere în mine și nici nu cred că pot să-mi fiu mie însumi de ajutor și cu atât mai puțin altora. Nu am nimic.

Răspunde starețul:

Ce-are a face! Nu ai credință, însă, dând-o altora, o vei avea. Căutând-o pentru altul, o vei dobândi. Pe fratele acesta, pe aproapele tău, trebuie să-l ajuți cu ceea ce nu ai. Nu din prisosul, nu din puținul tău, ci din neavutul tău. Dăruind altuia ceea ce nu ai – credință, lumină, încredere, speranță – le vei dobândi pentru tine.

„Trebuie să-l ajuți cu ceea ce nu ai."

„Dând ce nu ai, dobândești și tu ceea ce ai dat altuia."

Nu-i așa că e minunat? Nicăieri în afară de Evangheliі, de unele texte din Dostoievski, din *Don Quijote* și din textul lui Camus despre Oscar Wilde și mergerea spre Hristos nu prin suferință, ci prin exces

de fericire, nu s-a vorbit, cred, mai conform cu învățătura lui Hristos.

Ceea ce spune Michaux ne lămurește, poate, mai în adâncime, textul referitor la înfricoșata Judecată. Dai de băut însetatului apa pe care poate nu o ai nici tu, dai de mâncare înfometatului hrana care ție-ți lipsește, îmbraci pe cel gol cu îmbrăcămintea după care jinduiești și tu...

*En la donnant (la lumière), tu l'auras. En la cherchant pour un autre. Le frère à coté, il faut que tu l'aides avec ce que tu n-as pas.**

Nu-i acesta secretul vieții călugărești?

Iată paradoxul creștin în toată plinătatea, puterea și splendoarea lui. Iată ce ne cere Hristos: ce pare absolut imposibil! Să dai ceea ce nu ai! Dar iată și făgăduința nebună, răscolitoare, cutremurătoare: dând ceea ce nu ai, dobândești, tu, ceea ce ai dat din golul ființei tale. Darul suprafiresc făcut altuia se reflectă asupra-ți și te plinește pe tine, te înavuțește, te prefface, te încreștinează.

Desigur! Nici că se putea altfel! Cum oare am fost atât de orb și de neghiob încât să-mi închipui că Hristos ne cere să dăm ce avem mult ori puțin! Mare scofală! Altceva ne cere, imposibilul: să dăm ce nu avem. Cum și El, Dumnezeu fiind, ne-a dăruit moartea Sa de om muritor.

Și Claudel: De ce vă temeți? Eu sunt imposibilul care vă privește.

Să piară din noi orice frică, nesiguranță, deznădejde: călugărul e chemat să dea altora credința și lumina, chiar dacă lui îi lipsesc. Și să nu se îngrijoreze: dând, va dobândi.

---

* În lb. fr.: „Dăruind-o (lumina) o vei avea. Căutând-o pentru altcineva. Pe fratele de lângă tine trebuie să-l ajuți cu ceea ce tu nu ai." (*N. ed.*)

DESPRE AGONIA EUROPEI

Părinte Nicolae, aici, la Rohia, am discutat zile la rând, ceasuri întregi despre literatură, monahism, ortodoxie, pădure, filozofie, anii interbelici, creștinism, ucenicie, estetică, Lighetul–luminiș, traduceri, călătorii...

Unele taifasuri, cum vă place să numiți convorbirile noastre, le-am consemnat, altele, din păcate, nu. De data aceasta discuția noastră va fi înregistrată. Avem în față deschis, pregătit un radiocasetofon. E cu noi și prietenul Oliv Mircea. Vom „ataca" o temă politică veche, dar mai ales nouă, actuală: agonia Europei. Știm că ne asumăm un risc. Dar dați-mi voie să socotesc primejdia drept un dat al timpului nostru și să o „conservăm" ca atare și în consecință. Spuneați chiar dumneavoastră în 1970, într-un dialog cu Alexandru Baciu, publicat în revista *România literară*: „Până și un nevinovat dialog despre muzica ușoară implică anumite primejdii pe care se cuvine să le asumăm cu bărbăție." Dați-mi voie să fac și o mică descriere a timpului în care se înfiripă taifasul.

Așadar, suntem în ziua de 5 ianuarie 1986, afară e un frig de crapă pietrele, ne aflăm în chilia de lângă Biblioteca mănăstirii. Soba din chilie, burdușită cu lemne, duduie și dă o căldură nemaipomenită. Oliv și cu mine stăm pe patul din stânga, Părintele Nicolae pe patul din dreapta (care scârțâie îngrozitor); stăm față în față și începem o convorbire care va fi, probabil, atipică (pe alocuri), inadecvată unui spațiu monahal și fără duh călugăresc.

Miluiește-ne pe noi!

Să intrăm direct în subiect. Părinte Nicolae, ce părere aveţi despre Gorbaciov, propunerile lui, politica lui şi reacţia Europei şi a Statelor Unite faţă de aceste propuneri şi faţă de politica liderului de la Kremlin?

„Una spune, alta face! Asta-i lupta pentru pace!" Asta este în rezumat părerea mea despre Gorbaciov. Dar părerea mea este că agonia Europei – pentru că fenomenul Gorbaciov se înscrie în această lungă agonie a Europei, o agonie pe care eu nu o văd altfel decât ca pe toate agoniile, agonia Europei, zic, e mai veche. Ca să înţelegem pe Gorbaciov şi în special reacţia Europei şi a Statelor Unite, trebuie să începem prin a ne întreba puţin cam de când începe această agonie? Eu cred că Spengler şi Toynbee au avut dreptate şi se vede acum clar (clar cel puţin pentru mine) pentru cine are ochi de văzut şi urechi de auzit şi minte de înţeles şi nas de adulmecat şi un dram de minte.

Agonia Europei, cred eu, a început în mod voit – deşi o fi existat o perioadă de incubaţie ca la orice boală –, agonia Europei, în mod făţiş, pentru mine a început înainte de 1938, eu cred că a început încă din 1932, când guvernul Prusiei s-a lăsat dat afară din funcţie de von Papen. Laşitatea de care au dat dovadă social-democraţii germani, imbecilitatea notorie, iremediabilă, flagrantă, de necrezut de care au dat dovadă aceşti social-democraţi au făcut ca darea afară a regimului social-democrat din Prusia şi din Germania să nu mai fie un fenomen local, ci să vădească o gravă boală a întregului organism european şi a întregii civilizaţii occidentale. Acuma eu numai social-democrat nu sunt şi nu vreau să se creadă că eu consider aruncarea unui regim social-democrat ca o catastrofă. Nu, nu despre fenomenul în sine vorbesc eu, eu vorbesc despre reacţie. Dacă un întreg guvern al unei ţări ca Prusia, care a însemnat atât de mult în istoria Europei, a fost alungat, dat afară ca o slugă netrebnică, ca un câine râios, ca o mâţă, miniştrii au fost alungaţi cu mătura, bătuţi, scuipaţi, daţi afară fără pic de reacţie

din partea lor, acesta mi se pare un fenomen atât de grav, încât eu îl răsfrâng, îl reflectez asupra întregii civilizaţii europene.

Dar clar este că agonia Europei începe la München în 1938, când Anglia şi Franţa, Daladier şi Chamberlain s-au dus şi au stat frumos în faţa lui Hitler şi a lui Mussolini. Mussolini a jucat rol de codoş, l-a jucat bine, era încă în formă, şi Hitler a făcut ce a vrut, iar ăia doi, grangurii Daladier şi Chamberlain, l-au lăsat să facă ce vrea. Acela a fost momentul, fără nici un fel de îndoială, momentul clar al începutului agoniei Europei.

În Anglia lucrurile s-au petrecut niţel altfel. Când Chamberlain s-a înapoiat n-a fost aclamat chiar de toată lumea şi în Parlament Churchill i-a făcut aspre reproşuri. Dar în Franţa Daladier (eu eram la Paris) a fost primit ca un erou, cu un triumf nemaipomenit, aşa încât actul acesta de demisie, de abdicare, de renunţare, de decadenţă totală, de înfrângere ruşinoasă a fost la Paris aclamat. Churchill a spus:

„Aţi avut dezonoarea, veţi avea parte şi de război." A vorbit foarte bine, ceea ce nu l-a împiedicat (şi pe el) ca pe urmă să facă alte prostii, alte catastrofe. Dar cel puţin în momentul acela a reacţionat bine şi a văzut lucrurile exact.

Deci primul moment al agoniei Europei este München 1938. Pe urmă lucrurile s-au ţinut lanţ: a izbucnit războiul, aşa cum prevăzuse Churchill. (Au mai fost două momente catastrofice: întâlnirile Stalin, Roosevelt şi Churchill la Ialta şi pe urmă întâlnirea Stalin, Truman şi Churchill la Potsdam.) Şi pe urmă lucrurile se ţin lanţ. S-a repetat fenomenul din 1918. Aliaţii au câştigat războiul, dar au pierdut pacea, au pierdut-o iremediabil.

Acuma despre Roosevelt aş dori eu să spun câteva cuvinte. În ultimul număr al *Vieţii româneşti*, sau unul din ultimele, Noica a publicat un scurt articol care a fost foarte discutat şi care şi mie mi s-a părut confuz. Şi în care în orice caz Noica face o greşeală evidentă. Vorbeşte disprețuitor şi dușmănos chiar de Roosevelt şi îl numeşte „preşedintele paralitic". Noica s-a înşelat, e clar că s-a înşelat! Oricât de deştept ar fi şi oricât de mult l-am iubit şi eu şi-l iubim cu toţii, a comis o greşeală. Paralizia nu l-a împiedicat pe Roosevelt să fie un om politic însemnat. În 1932, când el a fost ales preşedinte al Statelor Unite şi a găsit Statele Unite într-o gravă criză economică şi morală, el a introdus New Deal-ul şi a desfiinţat prohibiţia, două fenomene majore, două lucruri excelente pe care le-a făcut, şi primii ani de prezidenţie l-au dovedit ca pe un om politic capabil, serios şi care a făcut lucruri bune. Şi era paralitic! (Făcuse poliomielită în tinereţe.) Deci paralizia nu l-a împiedicat pe Roosevelt să fie un om politic cu mari calităţi. Aşa că greşit Noica a vorbit despre acest „preşedinte paralitic" cu dispreţ şi osândindu-l. Altceva s-a întâmplat cu Roosevelt. Altceva a făcut, la Teheran şi la Ialta, să fie batjocorit de Stalin. Ramolismentul. Senilitatea. Scleroza. Roosevelt în acele momente era grav atins de sclerozã şi de ramolisment. Deci nu vechea

paralizie l-a împiedicat pe el să vadă lucrurile bune, ci l-au împiedicat să vadă lucrurile scleroza, ramolismentul. S-a comportat faţă de Stalin – şi la Teheran, şi la Ialta – ca un ramolit cu desăvârşire. Uluitor! La asta ar fi trebuit să se refere Noica, nu la paralizie. Dar, în orice caz, istoria, fatalitatea sau Dumnezeu, dacă vreţi să admiteţi punctul meu de vedere, Dumnezeu a făcut, fatalitatea a făcut ca, în momentul în care s-a pus problema unui echilibru între Uniunea Sovietică şi Occident, Roosevelt să fie complet ramolit şi subjugat, fascinat, hipnotizat de Stalin. Şi firește că asta a dus la o puternică agravare a situaţiei în Europa.

Deci, după ce Occidentul a pierdut pacea şi e clar că şi rușii au câştigat războiul numai datorită Occidentului – dacă n-ar fi fost Occidentul erau înfrânţi total –, iarăşi a urmat o politică catastrofică, agonică. Nu numai că Occidentul nu a rezistat Rusiei aşa cum ar fi vrut Churchill când a ţinut discursul de la Prenton în 1947 cu *Cortina de fier*, dar Occidentul şi America, adică Europa şi America, au făcut jocul Rusiei pas cu pas şi i-au susţinut pe ruşi, pe sovietici. Ori de câte ori s-a ivit ocazia, Occidentul a pierdut partida, a lăsat pe cei care îndrăzneau să reziste, i-a abandonat, i-a părăsit cu desăvârşire şi i-a lăsat la discreţia rușilor. În 1953, când muncitorii din Berlinul răsăritean s-au răsculat – şi-a fost un moment grav pentru ruşi, mai ales că era şi momentul morţii lui Stalin... – Occidentul s-a făcut că n-aude, n-a vede, n-a-greul pământului, nu i-a păsat, i-a lăsat pe muncitori să fie măcelăriţi. Mai mult decât atât, în 1954 s-au dus la Geneva – s-a dus imbecilul de Eden, că altfel nu pot să-i spun, că era un om elegant şi bine-crescut şi cu multe calităţi omeneşti, împreună cu alţi imbecili –, s-au dus la Geneva şi-au început să-i facă zâmbre lui Hruşciov şi lui Bulganin şi să se comporte într-un mod de o naivitate, chiar aşa, de o copilărie... Asta l-a făcut pe Gafencu – care se afla atunci la Paris şi care a văzut fotografierea rușilor, adică a lui Hruşciov şi Bulganin cu europenii şi americanii, ieşind dintr-un

palat sau dintr-un hotel de la Geneva, zâmbindu-şi mieros unii altora – să scrie un articol fulminant intitulat *Zâmbetul trădării* (*Le sourire de la trahison*), care a avut drept urmare expulzarea lui Gafencu din Franţa. L-au expulzat pe Gafencu, băgaţi de seamă, pentru că a spus adevărul, imbecilii ăia. Ei au fost imbecilii! Ei au fost trădătorii! Ei şi-au trădat propria lor ţară şi cauza europeană şi l-au scos din ţară pe bietul Gafencu, care ca un român deştept ce se afla, lucid şi cu mintea întreagă, a văzut ce înseamnă acel imbecil surâs, mulţumit de sine, surâsul trădării. Şi-ntr-adevăr, istoria imediat a început să îi dea dreptate lui Gafencu sută-n sută şi mie-n sută.

A fost momentul ăsta teribil, al morţii lui Stalin şi al venirii la putere a lui Hruşciov. Hruşciov s-a comportat (pe moment, cel puţin) ca unul care a vrut să dea cărţile pe faţă şi care a vorbit despre Stalin în mod cu totul curajos. Discursul acela la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist şi atitudinea lui Hruşciov, la început, i-au făcut pe foarte mulţi să spere că lucrurile vor lua într-adevăr o întorsătură categorică. Bătrânul Kerenski, care mai trăia în Statele Unite, a venit în 1954 în Germania, la Stuttgart, cu gândul că mâine, poimâine intră în Rusia. Ei, ţine-te bucurie! A fost de scurtă durată, de foarte scurtă durată, Hruşciov, după un discurs fulminant şi foarte frumos, foarte frumos şi onorabil şi demn, şi care îi asigură totuşi un loc în istorie, a fost o nădejde risipită, spulberată, dar a fost o nădejde.

După aceea ce s-a întâmplat? Ungurii s-au răsculat şi-a fost într-adevăr anul 1956 un moment crucial, în care, eu sunt convins, istoria încă putea fi schimbată, exista posibilitatea în 1956, dacă se aflau în Europa şi în America oameni într-adevăr oameni şi oameni politici cu capul drept şi cu mintea sănătoasă şi cu puţină inteligenţă, nu foarte multă, dar cu puţină inteligenţă, puţină... şi puţină energie, şi puţină iniţiativă şi care să fi văzut, puteau să mai schimbe istoria, dar au pierdut şi această ultimă ocazie. Şi vom vedea că vor

pierde şi alte ocazii! Dar asta a fost principala, cred! Ce se întâmpla în 1956? Uniunea Sovietică era cutremurată de dezvăluirea ororilor staliniste. S-au răsculat ungurii şi-a fost o răscoală teribilă. Mai mult decât atât: englezii, francezii şi Israelul s-au aliat ca să-i dea la cap lui Nasser. Ei au vrut război. Trupele israeliene au trecut prin Sinai; erau aproape de graniţa egipteană, aviaţia engleză era gata să bombardeze Egiptul. Şi atunci au intervenit doi gropari, doi nenorociţi, doi asasini ai culturii, ai civilizaţiei occidentale şi-ai Europei. Generalul Eisenhower şi dl Anthony Eden, care era prim-ministru în Anglia (n-ar mai fi fost să fie!). Ce-a făcut dl Eden (primul deştept): în loc să bombardeze Egiptul, adică nu toată ţara, ci punctele principale militare ale Egiptului şi să-l răstoarne în 24 de ore pe Nasser, s-a apucat să arunce din avion manifeste care chemau popórul egiptean să se răscoale împotriva lui Nasser. Ei, dacă vă puteţi închipui, oameni buni, că imbecilitatea omenească poate să meargă atât de departe, iată că poate să meargă! Vorba lui Adenauer: „Păcat că Dumnezeu, care a pus o limită inteligenţei omeneşti, n-a pus o limită şi prostiei omeneşti." N-a avut limită prostia domnului Eden, deşi era un om elegant, era un om cult, un om distins, tot ce vrei, dar imbecil. Aruncă manifeste în loc să termine în 24 de ore; trupele israeliene erau gata să intre în Egipt, francezii erau cu flota la Alexandria şi dumnealui trimite manifeste! I-a dat timp ăluilalt deştept, ăluilalt criminal, ăluilalt imbecil, mai imbecil, mai criminal (dacă e posibil, dar uite că era posibil). Intervine ramolitul ăla de general, nenorocitul ăla de Eisenhower, care se supără foc şi pară că n-a fost înştiinţat şi că au îndrăznit Franţa, Anglia şi Israelul să pornească împotriva lui Nasser. L-au salvat pe Nasser care era aliatul principal în Orient al ruşilor. Iar la Budapesta, acelaşi Eisenhower împreună cu ministrul său de externe, John Foster Dulles, care se lăuda pretutindeni că el va desfiinţa comunismul – un alt imbecil, alt nătâng, alt nerod, alt netot –, a stat cu braţele încrucişate

și i-a lăsat pe ruși să intre frumușel în Ungaria, să măcelărească pe unguri, să intre cu tancurile la Budapesta și să-i lichideze. (Domnul Hrușciov fiind secretar general al partidului.) Ăsta era Hrușciov! Ăsta e Hrușciov, în care ne-am pus nădejdea, care era o speranță, care a vorbit atât de frumos despre ororile staliniste; când a fost la o adică, a fost și el tot un stalinist și-a trimis tancurile în Ungaria, și a desființat Ungaria și i-a măcelărit pe unguri.

Și-atunci au mai făcut un lucru care mie mi se pare colosal de grav. Acuma, eu sunt pentru înfrățirea între popoare și nu înțeleg ca vreunul dintre popoare să disprețuiască, să urască sau să vorbească de rău alte popoare. Dar totuși trebuie să recunosc, și suntem cu toții datori să recunoaștem, dacă trebuie să fim câtuși de puțin cinstiți, ce-au făcut ungurii în 1956 merită veneratia noastră. Și în special s-a ridicat un om atunci în Ungaria, care este singurul comunist în fața căruia mă plec, îi sărut mâna și îi fac reverențe până la pământ. Mă înclin în fața lui. Îl consider ca pe un martir și ca pe un sfânt. Pe Imre Nagy. Imre Nagy n-a fost un simplu om politic care a schimbat căruța și care a făcut altceva decât ceea ce fusese până atunci. Nu! În zece zile ale revoluției ungare, Imre Nagy a trecut printr-o transformare sufletească totală. El este omul care a avut curajul să spună la radio: „Am greșit, v-am mințit!" Așa a vorbit. El, în zece zile, el care fusese un stalinist oarecare, un popândău din ăsta, el deodată s-a schimbat și-a vorbit ca un sfânt, ca un inspirat, ca un înduhovnicit. Și rușii l-au chemat și l-au mințit, l-au atras deci într-o cursă. E! s-a refugiat în Ambasada iugoslavă care l-a predat rușilor (alți trădători, iugoslavii!) și rușii ni l-au dat nouă. Și aici, pe teritoriul românesc, unde a fost mereu un pământ de azil pentru persecutați și țara ospitalității, noi am admis să fie omorât (nu știu dacă l-au omorât aici sau altundeva), dar l-am dat și ne-am pângărit și ne-am murdărit și noi mâinile cu sângele acestui sfânt și martir.

Deci a fost lichidată și revoluția ungară, și acesta a fost încă un moment important al agoniei Europei. Poate cel mai important. De-o importanță majoră, fiindcă așa se legaseră lucrurile de bine încât foarte, foarte ușor NATO ar fi putut interveni și le-ar fi putut spune rușilor: „Dacă voi intrați cu tancurile în Ungaria, și noi intrăm din Austria în Ungaria." Nu ar fi îndrăznit Hrușciov să intre, că și Hrușciov era nesigur pe situație. Se produseseră și mișcări în Polonia, iar Nasser – dacă Eden, în loc să arunce niște hârtiuțe nenorocite deasupra Egiptului, s-ar fi apucat să arunce câteva bombe –, Nasser era lichidat în câteva ceasuri. Era și Guy Mollet în Franța, un om și acesta inteligent, dar s-a arătat slab. Singurii care s-au arătat ceva mai energici au fost israelienii cu Ben Gurion, care au intrat cu armatele, dar nu au putut face nimic, s-au dat înapoi, s-au retras. Eden a demisionat. Să-i fie de bine! Dar mai bine nu demisiona, mai bine făcea treabă. Asta a fost în '56.

Pe urmă agonia Europei mai cunoaște și alte date importante. Este momentul foarte important din 1968 al Cehoslovaciei, când se repetă figura din Ungaria. Încearcă cehii să facă o treabă oarecare, așa-zisul socialism cu figură umană. Rușii îi arestează pe membrii guvernului cehoslovac ca pe niște slugi, îi aduc în avion la Moscova ca pe niște slugi, ca pe niște trepăduși. I-au pus în avion să stea culcați, așa, cu burta pe podea, mai rău ca în închisori, și-au bătut joc de ei, și iarăși, și Anglia, și Franța, și America n-aude, n-avede, n-a greul pământului. Singurul care a îndrăznit să spună un cuvânt a fost Ceaușescu. În 1968, în ziua de 21 august, aceasta a fost un moment al conștiinței europene. A ieșit în balcon și a spus lucrurilor categoric pe față. Lucrul acesta l-a făcut, nu putem să contestăm. L-a făcut. Tot așa, fără nici un efect. Pe urmă a lăsat-o și el mai moale. Mult mai moale. Da, a avut sclipiri, a avut un moment.

Ceea ce este foarte curios este reacția aceasta a poporului român, care se observă la toate regimurile. În 1938, când

Hitler a devenit stăpânul Cehoslovaciei, ne-a îmbiat pe noi cu o porțiune din pământul Cehoslovaciei și Carol al II-lea l-a refuzat. În 1939, când Germania a ocupat Polonia, iar așa, ne-a oferit nouă o bucată din Polonia. Și România, era pe atunci la putere tot Carol al II-lea, a refuzat. În 1968, când rușii cu celelalte țări satelite au ocupat Cehoslovacia, singura țară care nu și-a trimis trupele a fost România. Aici e o constantă istorică, aceea ce ne arată că fie e Ceaușescu la putere, fie e Carol al II-lea, românilor nu le place să ocupe ce nu-i al lor. Și nu se bagă să cucerească teritorii care știu că nu sunt teritoriul lor. Se luptă pentru teritorii pe care le consideră ca făcând parte din România, dar nu vor, nu se lasă îmbiați, nu primesc oferte cu elemente străine. Ăsta-i un lucru foarte important și un mare merit pentru poporul român. L-am menționat în treacăt.

Dar să reluăm agonia Europei. Deci un alt moment important, după Budapesta 1956, moment catastrofic și care era un moment ideal, a fost momentul din '68, când iarăși s-ar fi putut face ceva, dar Nixon n-a fost mai bun decât Eisenhower. Tot același lucru a făcut. Au vorbit, au clănțănit, au dat din gură, că hăr, că mâr, ca vai de lume. Cehii s-au dovedit mult mai puțin aprigi decât ungurii. Ungurii au pus mâna pe arme. Ungurii s-au luptat, s-au luptat așa cum se luptaseră și în anul 1848 cu austriecii, sub Kossuth. Iar s-au bătut. Ce-i al lor e al lor! Sunt mândri, sunt arțăgoși, sunt sângeroși, sunt asupritori, dar, dar... uite că au pus mâna pe arme – și în 1848, și în 1956. Nu s-au dat bătuți cu una, cu două. Cehii, săracii, n-au făcut nimica. Au avut și ei un erou: pe Jan Palach care și-a dat foc, săracul. Un martir. Dar poporul cehoslovac nici nu putea face mare lucru, și poate chiar a fost o înțelepciune din partea lor că nu au făcut nimica. Deși istoria are nevoie, cred eu, nu numai de înțelepciune, ci și de nebunie sfântă, de vitejie.

Eu am scris un articol intitulat „Inteligență lucidă și nebunie sfântă". E vorba de situația României în 1917, când

germanii ocupaseră România și când guvernul Brătianu, Take Ionescu cu regele Ferdinand și cu regina Maria erau la Iași, și când, în martie 1918, din cauza defecțiunii rusești, România a trebuit să ceară pace separată (s-a format guvernul Marghiloman la București) și guvernul Marghiloman a încheiat pace cu Germania. Și acuma are loc un fenomen foarte serios. Marghiloman a pățit-o rău, deși a fost numit în mod legal de regele Ferdinand ca prim-ministru, a fost numit în parlament, a avut toată legea de partea lui. Dar pe urmă întregul lui guvern și toate actele guvernului au fost anulate și el a fost considerat ca un fel de trădător. Și n-a mai ajuns ministru sau n-a mai putut să se ocupe de politică. Asta a fost o greșeală și o nedreptate; fiindcă Marghiloman era un om cinstit și a fost numit în mod legal. Când comparăm însă cu ceea ce se întâmpla la Iași, cu rezistența regelui Ferdinand și a reginei Maria, a lui Take Ionescu, a lui Brătianu, vedem, zic eu, o mare diferență morală între Marghiloman și cei de la Iași. La București a fost un mănunchi de oameni deștepți, lucizi, ca să zicem așa, care au spus: să ne înțelegem cu cel mai tare, dar adevărații eroi, cu nebunie sfântă, au fost cei de la Iași. Și nu pot fi comparați. Marghiloman a fost un om inteligent, un om cult, un om elegant, un bun politician, un om cinstit, n-a fost trădător, dar nu se compară nici cu Take Ionescu, nici cu Brătianu, nici cu generalii români și nici cu guvernul de la Iași. Acolo a fost flacăra nebuniei sfinte și aici a fost o biată diplomație care n-a dat nici un rezultat: că nemții au impus o pace catastrofică și că deșteptăciunea lui Marghiloman n-a făcut nici doi bani și nici cât o ceapă degerată. Nici cât o ceapă degerată! Cât era el de elegant și își făcea toate cămășile la Londra și le spăla, și le călca tot acolo...

Ei, să revenim la Europa, vorba lui Farfuridi. Ce vedem? Vedem mult mai rău decât ce-a văzut bietul Farfuridi. Vedem că de la Cehoslovacia încolo, încoace mai bine zis, politica de abandonare, de cedare, continuă. Ăsta este fenomenul

pe care eu l-am numit: *angelism*. Adică, de partea cealaltă stau oameni care nu șovăie să recurgă la arme, la teroare, la spionaj, la tot ceea ce poate oferi lupta. Iar dincoace, deodată oamenii devin angelici. N-avem voie să mințim, n-avem voie să nu spunem tot adevărul pe față. Actele secrete ale statului pot fi publicate și trebuie să fie publicate. Dacă unul dintre oamenii noștri politici săvârșește cea mai mică greșeală, imediat e dat în vileag, condamnat, executat, obligat să demisioneze. Iar dincolo, dincolo ăia lucrează în mod liber. Fac ce vor. Una spun, alta fac și-și bat joc de Occident cum vor. Iar Occidentul – din ce în ce mai agonic, într-o comă din ce în ce mai adâncă.

Ce vedem acum cu fenomenul Gorbaciov? Gorbaciov a propus niște reforme interne ale regimului comunist, care, așa cum a spus-o și el, în mod cinstit, sunt menite să întărească regimul socialist, în interiorul țării lui. Nu este prost, și-a dat seama că dogmele economiei marxiste, dacă sunt aplicate așa cum le-a făcut Marx, duc la ruină, la sărăcie, la corupție și la faliment. Și-a propus unele măsuri prudente de revenire la un sistem economic mai inteligent, mai practic și care să permită îmbunătățirea situației economice a țării lui. Foarte frumos! Dar de ce s-o fi bucurând Occidentul atât de mult, asta nu înțeleg! El vrea să întărească sistemul socialist. Foarte bine, e dreptul lui! Dar de ce se gudură pe lângă el și se bucură și intră în extaz toată Europa și toată America în frunte cu domnul Reagan, care nu e un om prost, cel puțin așa am crezut, dar încep să cred că m-am înșelat, iar doamna Thatcher, primul-ministru englez, care hotărât este o femeie inteligentă și energică, și a dat dovadă de foarte multă capacitate, și ea s-a lăsat vrăjită și fermecată de domnul Gorbaciov? Și nu mai jură decât pe domnul Gorbaciov. De ce această încântare nemaipomenită? Domnul Gorbaciov a ieșit din Afganistan? Nu! A încetat să alimenteze Cuba și Nicaragua, care sunt sateliții lui? Nu. Nu face decât să propună unele reforme economice menite să salveze

într-o oarecare măsură – dacă s-o putea, dacă s-o putea – economia sovietică, fiindcă nu trebuie să uităm că aceste reforme ponderate și prudente ale lui Gorbaciov întâmpină o mare rezistență în Uniunea Sovietică. Gorbaciov nu este așa cum se crede, sau cum cred unii, stăpânul absolut al Uniunii Sovietice. Deocamdată, cel puțin. Am văzut că mai are ca rivali ai lui sau în orice caz ca limite pentru reformele lui pe bătrânul Andrei Gromîko, care e șeful statului. E adevărat că este o poziție onorifică, dar văd că deocamdată se ține și el tare. Și mai are în interiorul partidului o rezistență foarte puternică. Foarte puternică. Birocrația sovietică, noua burghezie sovietică, cadrele de nădejde ale partidului, toată birocrația, adică aristocrația comunistă conducătoare, „pătura șegalevistă" cum îi zicea Dostoievski, este împotriva lui Gorbaciov, care, probabil, chiar dacă ar avea intenții mai puternice și mai bătăioase, trebuie să fie foarte prudent, n-are încotro. Deci, deocamdată, Gorbaciov nu este stăpânul lumii, nu pare a fi stăpânul sovieticilor. S-ar putea să devină, după moartea lui Gromîko și a altora, s-ar putea cu încetul să dobândească mai multe puteri. Dar aici e o dublă problemă: ce poate Gorbaciov și ce vrea Gorbaciov? Părerea mea e că deocamdată, cel puțin, nu poate foarte mult. Nu poate. Decât puțin. Dovadă e Afganistanul că nu poate face nimic. Și dovadă e că omul a spus: „Reformele acestea au drept scop îmbunătățirea și întărirea socialismului." Și acum foarte recent, acum câteva zile sau, dacă nu, acum câteva ceasuri, ieri mi se pare, am auzit la radio că guvernul cehoslovac (reprezentantul oficial și autorizat al guvernului cehoslovac) a spus: „Cine vrea să compare reformele economice pe care le facem noi acuma cu situația din 1968 se înșală amarnic. E cu totul altă situație. Acestea sunt niște reforme pe care le facem noi pentru că socotim că funcționează mai bine regimul economic cu unele reforme. Dar nu e vorba de liberalismul din 1968, de socialismul cu față umană, de tot ceea ce se credea în 1968."

Au mai fost..., dar memoria m-a trădat, nişte momente ale agoniei Europei pe care eu am uitat să le menţionez şi pe care e bine să le menţionăm. Să mă iertaţi. Uite, revenim şi completăm. A mai fost în Ungaria momentul Rajk. Rajk ăsta era secretar general, ba nu, ministru de interne, cred, în Ungaria şi a fost arestat, judecat şi spânzurat, fără ca Europa să mişte un deget, pentru crima că s-a dus în vizită la Tito (el încă nu rupsese legăturile cu Rusia Sovietică). Deci era un stat prieten, aliat şi vecin cu Ungaria. De ce să nu se ducă şeful guvernului ungar în vizită la un alt prieten socialist ca şi el, un vecin, în vizită, ce, este trădare? Ei, a ieşit că Tito a fost trădător, deci cei care au fost în vizită la el au fost şi ei, şi ruşii l-au acuzat şi l-au batjocorit pe Rajk că trădează, că vorbeşte minciuni, că e un agent. Dar pe urmă, când a apărut Soljeniţîn, s-au cunoscut cărţile Nadejdei Mandelştam...

> Când aţi vorbit despre Stalin, mi-am adus aminte o replică a domnului Alexandru Paleologu. E dintr-un interviu. El spune că deşi Stalin i-a ucis pe Osip Mandelştam şi pe Isaac Babel, n-a putut ucide cărţile, opera lor. Cărţile lor există şi au darul, rarisim şi preţios, de altfel, de a fi mărturii limpezi şi curajoase despre un timp aspru, tragic şi cutremurător.

Da, opera lor a pătruns în Occident şi i-a mai trezit. I-a mai trezit, însă eu văd că şi astăzi încă nu sunt treziţi. Uite, se lasă manevraţi de ruşi, de Gorbaciov care, cum v-am spus la început, una spune, alta face. Sau, mai bine zis, puţinul pe care-l face îl face pe plan intern, în interesul economiei sovietice. E dreptul lui, nu zic ba. Şi nu trebuie să ne supere lucrul ăsta, dar nu văd de ce ne-am bucura şi am intra într-o stare de extaz, de euforie şi de orbire şi mai accentuată. Suntem orbi. Acum suntem şi mai orbi. Ne joacă şi ne încântă omul ăsta, pare-se că-i un diplomat abil. Pe madam Thatcher văd că a cucerit-o. Gata. A făcut-o praf...

> Ce rol joacă, părinte Nicolae, în tot acest scenariu politic, pe care dumneavoastră îl faceţi foarte coerent, vecinii noştri polonezii?

Uite, polonezii au încercat şi ei de câteva ori să spună *nu*! A fost un moment foarte important în Polonia în 1970, când printr-o mişcare naţională, care n-a luat caracter de revoluţie, dar care totuşi a luat un caracter de protest unanim al naţiunii, a fost adus la putere Gomulka; care fusese în închisoare ca şi arhiepiscopul, cardinalul Wyszyński, cu care pare-se că a fost chiar împreună în închisoare. Gomulka a fost o mare speranţă şi a fost adus la putere în urma unui fel de plebiscit al naţiunii polone; pentru că ruşii nu au putut controla, au simţit că pierd partida şi l-au adus pe Gomulka la putere, şi Gomulka a venit cu mari promisiuni, cu mari speranţe şi pe urmă s-a purtat atât de prost, atât de prost încât au trebuit să se răscoale împotriva lui.

L-au adus la putere pe deşteptul de Gierek, un pungaş, şi pe urmă l-au adus pe domnul Jaruzelski, care e un fel de Marghiloman. Da. El vine cu următorul raţionament: e mai bine să fie un guvern autoritar polonez, care face politica ruşilor, decât să ne ocupe ruşii. Eu zic altminteri: că e mult mai bine să-l lăsăm pe străin să ne ocupe.

Rajk, de exemplu, a fost omorât pe baza unui proces montat. O scenografie din asta. A mai fost în Cehoslovacia momentul Slansky. Pentru momentul Slansky există un document foarte interesant. E cartea lui London, Alfred London, care a fost ministru în timpul lui Slansky. Şi a fost arestat odată cu Slansky şi cu toată echipa, în 1952. Aceştia erau comuniştii din Cehoslovacia, oamenii ruşilor. Dar erau şi trupe ruseşti în Cehoslovacia. Şi, din ordinul ruşilor, preşedintele statului, Gottwald, i-a arestat cu securitatea sovietică. Cred că pe atunci se chema NKVD. I-au arestat pe Slansky şi pe miniştrii lui şi pe urmă au fost toţi condamnaţi după ce au fost chinuiţi groaznic într-un proces montat, şi spânzuraţi. London însă era cumnat cu un foarte influent

deputat comunist francez. Și șeful partidului comunist francez, Thorez, era în relații foarte bune cu Stalin. Stalin avea foarte mare nevoie de Thorez și îl și aprecia. Și deputatul acesta comunist francez a intervenit pentru London. Un act de mare curaj! Că nu-i voie la comuniști să intervii! Și-a intervenit Thorez personal pe lângă Stalin și London a fost condamnat la închisoare pe viață și pe urmă grațiat în 1968 și a plecat în Franța. (Nu știu cum era cumnat cu deputatul ăla francez, dacă nevasta lui London era sora deputatului francez sau sora lui London era măritată cu el. Nu știu, dar era cumnatul lui.) L-au scos, l-au dus în Franța și acolo London a scris o carte care se numește *Mărturisirea* sau *Recunoașterea*. Aici a povestit totul pe față. Când am fost la Paris în 1979–1980 am văzut filmul, făcut de Yves Montand și nevasta lui, după cartea lui London. Un film cu-tre-mură-tor! Și de un curaj nemaipomenit și de o sinceritate absolută, în care lucrurile au fost arătate pe șleau. Și scenele de tortură, de bătaie n-au fost ocolite, n-au fost obturate. Le-au dat așa cum au fost, pe față. Și-au făcut din filmul acela un lucru extraordinar. Au jucat Yves Montand și nevasta sa, Simone Signoret. Și au fost amândoi comuniști, și Yves Montand și nevasta sa, dar i-a vindecat Dumnezeu, le-a deschis ochii și au jucat în filmul ăsta magistral. Deci am uitat să menționăm momentul Slansky.

Dar până ce n-a venit Soljenițîn cu ceilalți contestatari ruși în Occident să le mai spună occidentalilor câteva adevăruri, nici nu credeau. Primul a venit Kravcenko, era un funcționar dintr-un minister, nu era o mare personalitate literară sau o mare personalitate, a scris o carte intitulată *Am ales libertatea*. Marghiloman ar fi trebuit să facă la fel. Ocupați-ne! Ne-ați învins din punct de vedere militar, poftiți, dirijați dumneavoastră. De ce să-mi asum eu grija de-a executa pentru ocupant, pentru străin, pentru inamic? Să-i dau materiale, să-i dau hrană, să-l cartiruiesc, să asupresc poporul ca să-i asigur lui liniște și pace. Să-și bată el capul cu toate

greutățile, să le înfrunte el, să cadă asupra lui grija de a hrăni populația, să se poarte el sălbatic cu dușmanul acesta, să fie mai mult disprețuit, mai mult urât de populație. Și populația, poporul să fie îndemnat să se revolte împotriva ocupantului. De ce să-i fac eu jocul ocupantului? De ce să vin eu, Jaruzelski, să persecut poporul, pentru ca să nu vină rușii? Las' să vină rușii, dacă le dă mâna, să vină dacă le convine să apară în toată lumina adevărului. Nu le convine. Le place să scoată castanele din foc cu mâna altuia, cu mâna lui Jaruzelski, adică îi folosește chiar pe polonezi ca polonezii să-i asuprească pe polonezi. Asta-i perfidia, jocul, oroarea, asta-i oroarea jocului. A fost într-o oarecare măsură jocul lui Marghiloman. Greșit, profund greșit!

Dar lucrurile nu luaseră încă un caracter catastrofic pe vremea aceea. Erau încă în cadrul culturii și civilizației europene. Dar acum, în cazul ăsta, se vede clar că Jaruzelski, ca și ceilalți din alte țări satelite, asta fac, exercită asuprirea în numele rușilor. Și rușii deoparte, sub perdea, sub paravan, n-au mâncat usturoi, gura nu le pute! N-aude, n-a vede! Și se găsește câte un domn Jaruzelski și alții care fac politica rușilor. Rușii stau deoparte foarte cuminți și ăla îi asuprește zicând: „Mai bine e să vă asupresc eu, polonez, decât să vă asuprească rușii." Nu! Nu! Nu! Și iar nu! Dacă vor rușii să-și facă interesele, să vină să și le facă, să se demaște, să arate cine sunt, să se dea în vileag, nu să-i acopăr eu, să le fac cu un paravan. Ei stau dincolo de paravan și mănâncă liniștiți castane și eu să scot castanele din foc pentru ei! Cea mai mare prostie-i asta! Raționamentul acesta Jaruzelski-Marghiloman este o dobitocie pură și o catastrofă politică.

Bine, în Polonia mai există și problema catolică, acolo Biserica catolică este foarte puternică, face și ea ce poate, face destul de mult, a făcut mai ales foarte mult sub Wyszyński. Actualul cardinal e mai cuminte, mai potolit. Totuși Biserica catolică este foarte puternică în Polonia, și guvernul polonez

e obligat. De aici mai rezultă ceva, lucru pe care eu l-am constatat și-n timpul când am fost închis. Metodele anchetei sunt mereu aceleași. Dar nu dau mereu același rezultat. Raționamentul: de ce să rezist? că până la sfârșit tot o să fac cum vrea el și tot el o să-și impună punctul lui de vedere, este greșit. Poți rezista într-o anumită măsură, nu poți schimba procesul și sentința. Dar o poți oarecum influența. Uite, eu am fost coleg de lot cu doctorul Sergiu Al-George, răposat, fie iertat. Un om de un curaj admirabil. O inteligență strălucită și un curaj admirabil. O inteligență strălucită și un curaj neînfricat. El n-a semnat în actele securității nici o frază care să-l incrimineze pe el sau pe alții. A rezistat la bătaie, a rezistat la tortură, a rezistat la presiuni și a spus: „Nu iscălesc!" Și n-a iscălit! Au fost două rezultate: în primul rând, în loc să ia o pedeapsă de 14 sau 16 ani, a luat o pedeapsă de numai 8 ani. Bine, n-a făcut nici această pedeapsă în întregime pentru că a intervenit grațierea generală din '64, dar nu se știa, putea să nu intervină. Și-atunci, în orice caz, i-a ameliorat situația, că în loc să ia 14 sau 16 ani, a luat numai 8. Contează! Și în al doilea rând, și mai ales, și-a mântuit sufletul, și-a asigurat un somn liniștit și o conștiință împăcată și limpede. Merge în fața lui Hristos curat! N-a semnat decât ce-a vrut, decât ce-a fost adevărat, decât ce-a vrut el să semneze. Deci, într-o oarecare măsură, poți schimba lucrurile; sigur că a fost condamnat și trebuia să fie condamnat și nu putea să nu fie condamnat, dar și-a ameliorat situația și, în orice caz, și-a salvat sufletul. N-a iscălit decât ceea ce a vrut!

Tot așa și cu polonezii! Polonezii, prin atitudinea Bisericii catolice și prin atitudinea lor, nu s-au lăsat chiar batjocoriți ca alte popoare. E adevărat însă, trebuie să recunoaștem, că și poporul polonez este un popor foarte greu de guvernat. Au făcut destule necazuri și austriecilor, și rușilor, au fost greu de ocupat; un popor instabil, flușturatic, ușuratic, dar, dar... viteaz! Viteaz și mândru. Și uite că lucrul acesta

are importanță, că dintre toate popoarele din regiunea asta s-a dovedit un popor care a putut să impună, chiar și rușilor, un oarecare respect, o oarecare rezervă, și nu i-au batjocorit, ca nemții. Mare lucru!

Și ungurii! O să-mi spuneți că revoluția din 1956 a fost înecată în sânge și Imre Nagy omorât și toată revoluția distrusă. Dar urmările ei se văd până și astăzi, n-au mai îndrăznit rușii cu oamenii ăștia care s-au răsculat și care au omorât atâția ruși – n-au mai îndrăznit să-i trateze ca pe niște netrebnici, ca pe niște mișei, ei i-au tratat ca pe niște adversari. Le-au dat pe Kádar – un ucigaș, fără îndoială, care l-a trădat pe Imre Nagy, dar care a guvernat altfel decât un satrap rus. A guvernat ca un guvernator ungur. Adică un om care s-a străduit să asigure poporului lui o bunăstare materială și un regim, de bine, de rău, mai blând decât în alte țări. Ceea ce înseamnă că rezistența este mereu utilă și că înfrângerea, chiar înfrângerea, asigură celui care a rezistat un alt regim decât aluia care s-a aplecat în primul rând. Ăla-i tratat ca un câine și ca un slugoi, iar ăstalalt este tratat ca un adversar. I se impun condiții grele, dar nu i se leagă ștreangul de gât. E tratat ca om și i se permite ca totuși să trăiască în condiții cvasiomenești. Ungurii n-au fost tratați, după 1956, ca niște sclavi răsplătiți, ci ca niște adversari înfrânți. E o mare diferență între a fi înfrânt și sclav răstignit.

Părinte Nicolae, să ne întoarcem puțin la Gorbaciov și la Rusia lui... Premiul Nobel pentru literatură pe anul 1987 l-a primit Iosif Brodski. Un poet. Un exilat. Am auzit că în Uniunea Sovietică, la Moscova, într-una din revistele literare importante s-a publicat o pagină întreagă din poezia proaspătului laureat. Ce credeți? Această pagină de poezie, semnată de un scriitor din exil, este un semn bun? E o fereastră întredeschisă către valorile intelectuale din exil? Cunoașteți fenomene similare și în alte țări? Deocamdată însă, să discutăm despre Uniunea Sovietică și publicarea paginii din Iosif Brodski.

Uite, dragă Ioane, dumneata pleci de-acasă, cu soția dumitale și cu fetița, și-ți lași casa singură. Eu intru în casa dumitale, forțez ușile, fur tot ceea ce se află în casă, absolut totul, nu las nici o ceapă, nu las nici un cartof în casă, covoare, mobile, tot ce ai dumneata în casă, tot, tot, tot. Când vii acasă, găsești casa pustie. Ei, și pe urmă, ca să arăt că nu sunt un tâlhar și ultimul dintre oameni, a doua zi te invit și îți ofer o cafea. Cam asta a făcut domnul Gorbaciov. A admis ca el, Brodski, care-i în America și ia Premiul Nobel, să fie publicat cu câteva poezii. Într-adevăr, e cu totul altă situație. Altă viață! Să tot trăiești! Cum să nu trăiești și cum să nu fii un admirator profund și sincer al unui asemenea om? Publică-n ziare o poezie de un poet rus care a primit Premiul Nobel. Ei, nu-l mai exilezi, cum a făcut cu Pasternak, nu-l mai dai afară din țară, cum a făcut cu Soljenițîn... E adevărat, e un progres. Vorba lui Brătescu-Voinești la sfârșitul lui *Niculăiță Minciună*: „Nu-l mai răstignești, îl lași să se sinucidă." Uite, așa închei. Ăsta-i răspunsul meu! Citește tu, Ioane, încă o dată *Niculăiță Minciună* și-o să vezi ce zice Brătescu-Voinești la sfârșit. Am făcut mari progrese, nu-i mai răstignim pe oamenii cumsecade, îi punem să se sinucidă. Le publicăm o poezie. Ah, ce frumos!...

> Aveți dreptate. M-ați convins. Sunt în ton cu dumneavoastră. Așa e. Suntem democrați. Suntem trup și suflet pentru intelectualii din exil. Și am scăpat...

Am scăpat. Nici nu mai suntem tirani. Suntem niște oameni adulați. Niște admiratori ai culturii, niște iubitori ai culturii. Uite poezia lui Brodski publicată! Praf în ochi! Astea sunt trucuri ieftine, ieftine, îți fur toate din casă, dar îți ofer o cafea. Păi de cafeaua mea ai nevoie dumneata sau ai nevoie să-ți restitui toate mobilele dumitale? Apropo de casă! E o frază superbă în Rozanov. Zice Rozanov: Ce e revoluția rusă? Zice: închipuiți-vă că a venit poporul rus sau o parte din poporul rus la un spectacol la teatru și la sfârșitul spectacolului văd că pe scenă apare o piesă pe care nu vor s-o vadă. Îi îngrozește ceea ce văd pe scenă și spun: „Haidem acasă!" Și pleacă din sală, și când se duc la garderobă să-și ia paltoanele nu mai sunt paltoane, și când ies în stradă să-și ia săniile să meargă acasă nu mai sunt sănii, și când se uită bine casele au dispărut.

Ăsta-mi este răspunsul. Dacă tu, Ioane, vrei să te mângâi cu poezia lui Brodski publicată într-un ziar, sau cu faptul că Gorbaciov l-a eliberat pe domnul-Andrei Saharov, pe alți câțiva oameni pe care i-a grațiat... Oamenii ăștia întâi că au fost profund nevinovați, cu totul nevinovați, absolut nevinovați. Absolut nevinovați și au făcut câte 8, 10 sau 12 ani, sau 16 ani de muncă silnică; apoi, chiar și Stalin la un moment dat cred că i-ar fi grațiat, cred că și Stalin ar fi spus: destul! Chiar așa, 16 ani? Hai așa, după 10–12 ani să le dăm drumul. Le-a dat drumul la câțiva, mai sunt încă cu miile. Spitalele de psihiatrie le-a desființat? Nu le-a desființat! Ce-a desființat? Ce-a făcut? A publicat o poezie, i-a dat drumul lui Saharov, care era un scandal strigător la cer și un scandal public mondial, că stătea acolo în orașul ăla din Siberia unde era exilat, a mai scos câteva stafii, niște stafii (toți ăștia care au stat 10–15 ani în lagăr au ieșit niște stafii, niște nenorociți). Eu l-am văzut la Paris pe Pliuci; arăta, sărac-ul, ca vai de lume.

Singurul care a ieșit într-adevăr tare din spitalul de psihiatrie, și l-am văzut și eu, îi Brodski. Nu, pardon! Altul. Și l-am văzut la Paris. Cum îl cheamă? I-am uitat numele. Un munte de om care a fost 8 ani de zile sau 10 ani de zile (băiat tânăr fiind băgat) într-un institut de psihiatrie și care a ieșit de acolo teafăr, nevătămat, deștept și întreg. Era foarte deștept. I-am uitat numele. O să-mi aduc aminte. Povestește că el ajunsese să nu mai fie persecutat și să nu i se facă injecție în fiecare zi povestind gardienilor anecdote porcoase. Era un băiat tânăr și frumos, care avusese o mulțime de aventuri, își povestea aventurile, mai povestea și din cap,

mai scotea altele... Făcea un fel de rai pe pământ. Şi aşa a scăpat. Am uitat cum îl cheamă. O să-mi aduc aminte imediat numele lui. Ăla a scăpat cu bine, ăilalţi, săracii, sunt nişte fantome.

Aşa încât eu cred că astea sunt manevre politice ca să-i prostească. Sunt inutile. Sunt absolut prostiţi şi nu poate să-i prostească mai rău. Ceea ce nu înţelegem, ceea ce este un mister cumplit pentru mine, dar acum văd că totuşi Gorbaciov nu e prost, totuşi nu e prost, e de ce ruşii au băgat atâtea miliarde în rachetele astea balistice şi în armamentul ăsta atomic. N-au nevoie de arme! Europa este cucerită de ei. Au în America ceva mult mai puternic decât 1 500 de rachete balistice cu tir lung, mai mult decât 10 000 de rachete, mai mult decât 100 000 de rachete. Nici dacă fiecare metru pătrat în Uniunea Sovietică ar avea pe el o rachetă balistică de ultrasupramegatone de trinitrotoluen şi mai ştiu eu ce alte arme îngrozitoare, n-ar fi ceva mai puternic decât ceea ce au. Au Parlamentul american de partea lor. Congresul american face pentru ruşi mult mai mult decât un întreg arsenal de bombe atomice, supraatomice. Şi iată că a venit deşteptul ăsta de Gorbaciov, că văd că nu e prost totuşi, nu e prost deloc, a venit şi a spus: să renunţăm la armele astea, nu ne trebuie dacă avem Congresul american, nu ne mai trebuie altceva. Şi ruşii au fost destul de deşteptţi ca să înţeleagă. Păi, sigur că da! Dacă dumneata ai venit şi mi-ai dat mie o hârtie care spune: ţi-o cedez pe Ioana-Alexandra, îţi cedez casa, îţi cedez toate lucrurile mele, lucrările, mobilele mele, cărţile mele, de ce să mai vin eu cu puşca la dumneata?

Acum trebuie să precizăm într-un cuvânt toate chestiile de vocabular. Ce însemnează cuvântul negocieri? Ruşii tot spun: negocieri, negocieri şi văd că i-au cucerit şi pe americani şi pe occidentali, că toată ziua bună-ziua vorbesc de negocieri. Numai că aici e un cuvânt cu un înţeles dublu. Una se înţelege prin negocieri în Occident şi alta se înţelege prin negocieri în Uniunea Sovietică, la comunişti. În Occident negociere înseamnă tocmeală, adică ne aşezăm amândoi la o masă, dumneata spui: să-mi dai 100 000, şi începem să ne tocmim. Mai dă rumâne, mai lasă jupâne! Ne înţelegem la 30 000 sau la 50 000 de lei. Asta înseamnează în concepţia occidentalului negocieri. La ruşi şi la comunişti negocieri înseamnă cu totul altceva, înseamnează că, în loc să vin cu tancuri şi cu puşti asupra dumitale ca să te ocup şi să-mi cedezi toată puterea, ne aşezăm la masă şi dumneata, de bunăvoie şi nesilit de nimeni, îmi dai tot.

> Aveţi o definiţie pentru acest fel de „tocmeală"? Cum numiţi aceste negocieri, Părinte Nicolae?

Asta se numeşte dictatură, dictat, cum vrei să-i spui, tiranie, şantaj, dar la ei se cheamă negocieri. Dovadă că nu sunt eu aiurea şi că nu vorbesc într-o doară e ceea ce s-a întâmplat în Vietnam, când a venit alt deştept pe care tot Occidentul îl admiră şi-l consideră ca pe un om mare (şi mai tâmpit decât el chiar că n-a fost nimenea, deşi Eisenhower merită fără îndoială premiul I). Dar mai este unul, care şi ăla merită premiul I. Se numeşte domnul Henry Kissinger. Kissinger ăsta a venit şi a făcut în Vietnam negocieri (ăsta-i omul cu negocierile). O catastrofă a istoriei, un blestem pe capul oamenilor, o năpastă, o urgie, o ciumă, o lepră, un cancer, o sida. Nimic nu sunt toate bolile astea comparativ cu Kissinger. Ăsta face cât trei vagoane de sida, cincizeci de vagoane de cancer şi butoaie de microbi de lepră, de holeră şi de ciumă. Butoaie! Şi-a spus: eu rezolv situaţia, vietnamizez războiul, adică noi ne retragem şi facem o pace între nord şi sud. Şi-a făcut o pace, a luat şi Premiul Nobel, nu-i fie de deochi. Şi a doua zi vietnamezii din nord au ocupat tot. Şi ce-au făcut americanii? Au dat din gură. L-au primit pe ex-preşedintele Vietnamului şi i-au dat o vilă în Honolulu. Ba chiar nici n-au vrut să-l primească la început. Omul lor. Nu, Kissinger ăsta e o dovadă totală a decadenţei şi-a imbecilităţii. Englezii au o vorbă foarte justă, şi-o s-o repet:

doomsday este Judecata de Apoi. Sunt pierduți, sunt osândiți, gata, au murit. Degeaba, nu mai au nevoie să se înarmeze, nu mai au nevoie de rachete balistice.

Aici e genialitatea lui Gorbaciov: va rămâne în istorie, după părerea mea, ca acel om politic genial care a înțeles că Rusia Sovietică nu mai are nevoie de o armată mare, că-și poate permite ca banii pe care-i cheltuiește, milioanele și miliardele de dolari pe armament atomic, să-i încredințeze pentru îmbunătățirea (pe cât s-o putea) nenorocitului lor sistem economico-marxist, care-i un regim economic fa-li-men-tar. O nenorocire. O prejudecată dogmatică de dragul căreia au murit și mor milioane de oameni. Trăiesc oamenii în fericire? Stăm noi fără lumină, stăm fără căldură, stăm în mizerie – de ce? Din vina cui? Din vina bătrânului Marx care a inventat acest regim nenorocit al colectivizării agriculturii și al vieții economice, care e împotriva firii omenești și la care, acuma, și rușii, și cehii, și nemții trebuie să renunțe, că văd că nu merge altfel. Văd că nu merge, văd că pier de foame. Dar Gorbaciov ăsta a înțeles că nu mai merge. Și l-a găsit pe deșteptul de Reagan și au încheiat un acord (că Reagan ar fi avut nevoie de arme, dar a renunțat și el). Deci Gorbaciov este un om genial, căci și-a dat seama că nu mai e nevoie ca Rusia Sovietică să cheltuiască miliarde și zeci de miliarde de dolari și de ruble ca să-și facă arme. Ei nu vor ataca niciodată din punct de vedere militar. Atât de imbecili nu sunt. Își dau bine seama că nu e nevoie să o facă. Dacă cumva ar dori s-o facă vor cuceri Europa în 24 de ore, pentru că atât Germania cât și Franța, cât și toate celelalte țări se vor preda rușilor integral. Nu va fi nevoie ca trupele rusești să înainteze, ci se vor preda prin telefon. Așa cum s-au predat prin telefon trupele germane anglo-americanilor la sfârșitul războiului din 1945, *prin telefon*, și-i rugau pe americani să vină cât mai repede ca să nu-i ocupe rușii. Când rușii vor ataca, dacă vor ataca,

dar cred că nu va fi niciodată lucrul acesta, că nu sunt atât de proști, toată Europa li se va preda.

Deci va fi o negociere tipic rusească, sovietică mai bine zis. Nu se va ajunge nici la forma aceasta de negocieri, pentru că se vor preda prin telefon, fiindcă, practic, Rusia n-are nevoie să ocupe pe cineva, are nevoie de o regiune în Europa unde să i se fabrice mărfuri de calitate. Dacă introduc regimul comunist în Anglia, Elveția, Franța și în Germania sau Italia pierd toate industriile – că aici există o industrie perfecționată, de cea mai bună calitate, cu muncitori experți, care le predau lor un material tehnologic de mâna întâi, pe care ei niciodată nu îl vor putea produce în regimuri comuniste falimentare, care au aplicat principiile nenorocitului ăluia de Marx, blestemul omenirii. De ce? Când stă la dispoziția lor o Europă frumoasă, unde se pot duce să se recreeze, să călătorească, să-și cumpere ce vor, care le furnizează tot ceea ce doresc și cu care fac ce vor?

Au tiranizat întreaga Europă, iar pe americani i-au închinat. Fiindcă au de partea lor Congresul american și opinia publică americană. Presa americană e de partea lor, opinia publică americană e de partea lor. Dar și-au făcut și două fortărețe în America de Sud. Nicaragua și Cuba, conduse de doi oameni energici, nerușinați, tari, deștepți foc, curajoși, îndrăzneți, adevărați revoluționari și adevărate capete politice: Fidel Castro și Daniel Ortega, moștenitorii lui Che Guevara, care a fost un geniu și care a înțeles că poate să revoluționeze întreaga Americă de Sud și s-o ridice împotriva americanilor. Au acolo două fortărețe conduse de doi oameni cum rareori mai sunt pe suprafața pământului: Ortega ăsta este un geniu al răului, e un diavol, colosal de inteligent, de neobrăzat, de curajos, căruia nu-i e frică de nimic, care a împins nerușinarea până la limite, și cu asta izbește și face ce vrea; Castro, la fel. Au aceste două fortărețe, două bastioane. Au introdus anarhia în America de Sud, care e

toată falimentară și e condusă în fond de niște guverne care tremură în fața mișcărilor de gherilă. Ce le mai trebuie? Ce le mai trebuie? De ce să facă război?

Lucrul acesta l-a înțeles Gorbaciov și probabil că le-a spus: nu fiți tâmpiți, nu vedeți că nu mai e nevoie, nu mai am nevoie de arme, de ce să mai facem așa? Malaparte, în *Tehnica loviturii de stat*, povestește foarte frumos ziua de 7 noiembrie 1917, ziua Revoluției. Zice că vine Troțki la Lenin și îi spune: s-a terminat, suntem la putere. Și Lenin zice: cum suntem la putere? Nu vezi, suntem încă înconjurați de armată aici, în Palatul Smolnîi. Cum? Care? Ce vorbești? Cum suntem la putere? Suntem la putere! zice Troțki, am pus mâna pe poștă, am pus mâna pe oficiul telegrafic, pe radio, încă pe alte câteva instituții, gărzile sunt ale noastre. Suntem la putere. Lui Lenin nu-i vine să creadă! Mai aude încă gloanțele, șuieratul, și Troțki începe să facă pe șeful de stat. Și Lenin zice: ce? cum? cum poți să spui asta? Astea, zice Troțki, sunt fleacuri, scoate-ți peruca! (că umbla cu o perucă Lenin) scoate-ți peruca, ești șeful statului! Este un moment extraordinar, extraordinar! Și așa și acuma: Gorbaciov și-a scos peruca, e omul care a înțeles că nu mai trebuie să știe, a prins de la Troțki deșteptăciunea (că și ăla a fost un deștept), o canalie și ăla, nu era mai bun decât ăilalți. Deloc mai bun! Și era un fantast și un aiurit, dar deștept. Așa și ăsta. A înțeles să-și scoată peruca. N-au nevoie de nimic, dacă au cucerit. Ce să mai facă? Dacă ăsta mi-a iscălit mie că-mi dă toată casa, de ce să-l mai omor? A, s-ar putea totuși să-l omoare din sadism! Eh, asta-i altceva. Acolo intrăm în domeniul psihiatriei, nu mai știu ce se întâmplă.

Părinte Nicolae, vorbiți despre o cădere inevitabilă a Europei, mai precis despre o agonie a ei. În haosul acesta foarte bine regizat și „organizat" politic, ce se întâmplă cu cultura? Ceea ce știm sigur referitor la cultură e că are trecut. Credeți că putem vorbi în momentul acesta, acum, despre prezentul și viitorul ei?

Cultura este variabilă.

Și în ceea ce privește spiritualitatea?

Deocamdată e la pământ spiritualitatea. Pentru că a fost înlocuită în Occident prin lașitate și prin fenomenul de gudurealã, pe care l-a reprezentat atât de bine Jean-Paul Sartre și școala lui. Dublu fenomen de lașitate: și de gudurealã, și de lingușire. Și probabil că în timp o să se formeze (cu timpul, cu veacurile), o să se formeze o altă cultură. Probabil este ca regimul de absolutism și-anarhie care pune acuma stăpânire pe lume să dureze câteva sute sau câteva mii de ani. Dar totuși, la un moment dat, o să ia sfârșit, pentru că istoria nu stă pe loc. Dacă nu intervine sfârșitul pământului, dacă nu intervine parusia și mai durează (s-ar putea să dureze mai mult), după câteva sute sau după câteva mii de ani se vor produce lucruri pe care noi nu putem să le prevedem. Oamenii din secolul XVIII, oricât de deștepți ar fi fost, nu puteau să prevadă civilizația electronică. Nu puteau să prevadă. Așa pot să apară niște descoperiri și niște fenomene noi care să schimbe complet orizontul și perspectivele și *Weltanschauung*-ul. S-ar putea ca și cosmosul să se prezinte, și viața să se prezinte pentru oameni cu totul altfel după opt sute de ani, după două mii de ani, și atunci s-ar putea ca în locul absolutismului, că nu-l numesc comunism, să vină altceva, să aibă loc o renaștere și cultura să reînvie. Cultura reînvie, pentru că ea e înscrisă în codul genetic al omului. Omul nu poate trăi fără cultură. Va exista o pseudocultură. Dar la un moment dat s-ar putea să reînvie chiar formele sincere, autentice, de cultură, pe care încă nu le putem prevedea acum.

Se știe prea bine că Malraux zicea că secolul XXI va fi religios ori nu va fi deloc...

Oliv Mircea[1]: Și Noica a spus de mai multe ori că secolul XXI va fi al filozofiei și al teologiei.

[1] Oliv Mircea: Profesor, critic de artă. În perioada 1979–1993 a organizat la Bistrița Saloanele „Liviu Rebreanu", interzise de autorități

Se prea poate. Se prea poate. Eu mă feresc oarecum de a face pronosticuri îndepărtate. Mi se par riscante chiar dacă sunt făcute de oameni foarte inteligenți și culți, cum au fost Noica și Malraux, oameni de mare talent, oameni de mare capacitate intelectuală, dar prognozelor ăstora eu le bănuiesc o oarecare neseriozitate.

O.M.: Părinte Nicolae, întrebarea mea este: în această situație agonică a Europei, pasivitatea poporului român, neangajarea lui sau, în fine, angajarea pe alt teritoriu decât cel strict politic – pentru că ceea ce se întâmplă cu noi este dovada neangajării, a neasumării de destin istoric – înseamnă ceva, sau poate să însemne ceva bun? Poate rezulta din acest comportament un proiect al unei demnități românești în politică, în istoria mare europeană? Sau pur și simplu pe noi ne-a înghițit nefapta, sau, cum zic unii, acum ne arătăm mai mult fața noastră orientală? Mă înțelegeți ce vreau să vă întreb: însemnăm ceva în tot acest joc complex al vieții europene...?
Ioan Pintea: Se mai poate întâmpla ceva bun, se poate schimba răul în bine pentru poporul nostru?

Uite, frate Oliv, trebuie să fac două precizări. Prima precizare este că această pasivitate a poporului român nu înseamnă câtuși de puțin și îndobitocirea lui. Poporul român îndură multe, dar nu s-a prostit. Deloc. Slavă Domnului. Mulțumim lui Dumnezeu. Părerea mea este că Occidentul s-a prostit. Se lasă dus de nas. La români este o resemnare, o îndurare. Dar nu este prostie. Cel mai simplu om din cel mai simplu oraș sau dintr-un oarecare sat românesc e mai edificat, mai lămurit, cu mintea mai întreagă decât foarte mulți oameni politici și mari scriitori din Occident. E un

în 1989. Saloanele constau din expoziții, colocvii și seminarii, la care s-au adăugat, începând din 1985, conferințe publice. Selecția invitaților – majoritatea cu prezențe publice limitate sau chiar aflați sub interdicție – a iritat autoritățile locale și centrale. Ediția Saloanelor „Liviu Rebreanu" din 1988 – o adevărată insurecție mascată – a fost dedicată în întregime lui Constantin Noica.

popor realist, care nu și-a pierdut simțul lui: luciditatea și inteligența. Rabdă situația, dar nu se lasă impresionat și cu atât mai puțin îmbrobodit, legat. Asta-i prima observație. Deci constatăm la poporul român că nu i-a slăbit spiritul critic, inteligența și luciditatea lui, și asta mi se pare foarte important. Pe român îi greu să-l îmbeți cu apă rece. Nu a devenit victima lozincilor, a frazelor. Și-a păstrat spiritul eroic. Lumea cam critică poporul român că face multe glume pe seama guvernului și rezolvă multe probleme cu glumele. Nu e justificat acest reproș. Pentru că glumele dovedesc luciditatea și menținerea inteligenței în forma ei alertă, trează. Glumele sunt o dovadă de trezvie, de capacitate de a aprehenda realitatea așa cum este. Autentio și inteligent. Deci aceasta e prima observație.

A doua observație are un caracter strict personal. Mie-mi este greu, și cred că mă înțelegeți, să dau răspunsuri prea categorice cu privire la aprecierea poporului român, pentru că adevărul este că sângele meu nu este românesc, îmi arog dreptul de a vorbi ca român, dar trebuie totuși să fiu modest și reținut și să nu emit judecăți categorice. Să-mi cunosc lungul nasului. Dar... sunt chiar dispus să renunț la această modestie, la acest bun-simț de român. Și totuși să emit câteva judecăți.

Cum ți-am spus, eu consider că partida nu e pierdută pentru poporul român, pentru că și-a împlinit această alertă spirituală, această capacitate de-a nu se lăsa îmbrobodit. Poporul român mi se pare că are o mare însușire. Sfânta nebunie nu trebuie să mă facă pe mine să uit că există și o față a înțelepciunii care face pe oameni să se întrebe: Putem oare obține ceva? Ca să lupți, ca să rezișți, trebuie să existe totuși în sufletul omului o speranță, cât de mică. E adevărat că Wilhelm de Orania, taciturnul, a spus: nu este nevoie să sperii ca să întreprinzi și nu este nevoie să reușești ca să perseverezi. E o formulă foarte frumoasă, foarte nobilă și foarte frumoasă. Ei, ca formulă! În realitate, oamenii ca să plece

la război au nevoie de un minimum de speranță, măcar de unu la sută, măcar de unu la mie. Dar cred că îți dai seama că este absolut inutil, absolut inutil – e greu să-i ceri unui popor întreg să acționeze. Ungurii sunt mai vijelioși, mai sălbatici, mai nechibzuiți, vitejia lor admirabilă din '56, absolut admirabilă, care merită tot respectul nostru, a fost totuși un act de bravadă, de neînțelepciune, dovadă că au fost înfrânți. Spre onoarea lor! Spre onoarea lor! Au căzut pentru Occident pentru că Occidentul i-a lăsat să cadă; dar noi, care am văzut experiența ungară și suferința polonează și suferința cehă, mă întreb dacă ni se mai poate cere să facem... ce? Nu putem cere popoarelor și oamenilor să reacționeze în același fel. Împotriva absurdului istoriei și împotriva sistemelor, a persecuțiilor, a suferințelor, popoarele și oamenii reacționează în mod diferit. E greu să emiți o judecată absolută, să condamni, să vorbești de lașitate, e foarte greu. Poporul român e un popor care a trecut prin foarte multe. A fost exploatat de turci, de ruși, de nemți și de popoarele conlocuitoare – și ungurii s-au purtat foarte urât cu noi, și evreii au dovedit purtări foarte urâte...

I. P.: Câteodată ne mai asuprim și noi. Avem un dar teribil, special, național aș spune, de-a ne asupri și noi între noi. Istoria cunoaște nu puțini domni pământeni care au batjocorit sistematic poporul român.

Au fost și grecii care ne-au mai asuprit, slavă Domnului, destul. Nu! Poporul român n-a avut noroc cu popoarele străine. N-a găsit prietenii, decât prietenii foarte vagi, foarte depărtate, în Franța, în Anglia. Așa, mai mult teoretice. Ne-au ajutat. A fost un moment în care Occidentul ne-a fost de folos, în timpul lui Cuza, în 1918... ne-au ajutat, nu putem să contestăm lucrul ăsta, dar în general, de pe urma străinilor, românii nu prea s-au ales cu multe avantaje. Ceea ce mi se pare mie foarte regretabil și periculos e dubla compromitere a ceea ce este moral și a fondului biologic. Toate

muzeele astea alimentare, lipsa de hrană, îndelungată și gravă, lipsa aceasta de căldură și de alte lucruri elementare necesare vieții, după părerea mea compromit fondul biologic al națiunii și simțul moral al poporului. Obișnuința asta de-a obține toate lucrurile prin mită, prin intervenții, prin legături, prin descurcare – verbul acesta *a te descurca*, descurcă-te cum știi, adică... Cum te poți descurca? Sau prin furt, sau prin mită, sau prin intervenții, sau prin tertipuri. Altfel nu te poți descurca! Asta a fost și tema cărții *O zi din viața lui Ivan Denisovici* a lui Soljenițîn. Aia, acolo, în lagărul de muncă, așa se descurcau, furau unii de la alții, se mituiau unii pe alții...

I. P.: Se descurcau, nu răzbăteau...

Nu răzbăteau! Nu răzbăteau! Nu reușesc să-mi aduc aminte numele rusului pe care l-am văzut la Paris și care a scăpat din spitalele de psihiatrie atât de biruitor. Și care a scris un lucru extraordinar. Mi se pare că ți l-am spus ție, Ioane... El povestește că era băiat tânăr și că a primit un bilet de convocare la NKVD. Și spune în cartea lui... „N-am putut închide un ochi toată noaptea"...

Oare cum îl cheamă, Ioane?...

I. P.: Pur și simplu nu-mi aduc aminte...

Trei soluții. E soluția Soljenițîn, care zice că în momentul în care ești chemat la anchetă trebuie să te consideri mort și, fiind mort, nu mai au cu ce te amenința, cu ce te amăgi... că dregem, că te omorâm... Dacă am murit, ce-mi mai poate face? A doua soluție este soluția Zinoviev, care este a huliganului, a omului liber, care nu se înscrie în partid, nu ocupă nici o funcție, trăiește din te miri ce, de pe o zi pe alta – un vagabond, un derbedeu, un parazit... ăsta-i liber, ăstuia nu-i pasă de nimic, vorbește vrute și nevrute, povestește anecdote, nu-l stăpânește nimeni, ba îi în lagăr, ba îi în închisoare, ba îl scoate, ba îl bagă, ba îl amnistiază, după aceea

iarăși îl bagă, îl bat... nu-i pasă de nimic, trăiește în zdrențe; un cerșetor, un vagabond... Asta-i a doua soluție. Și a treia soluție? Soluția Vladimir Bukovski. Bukovski arde de nerăbdare să-i întâlnească pe cei de la NKVD.

A treia soluție: să intri în ei ca un tanc. Și acesteia i se mai adaugă și soluția Churchill. Churchill, în 1939, a stat de vorbă cu Martha Bibescu. Și Martha Bibescu în *Jurnalul* ei povestește ce i-a spus Churchill. Uite ce i-a spus Churchill: Ne aflăm într-un moment grav, va fi război și foarte probabil că noi vom pierde războiul, imperiul britanic este condamnat în orice caz, piere... s-ar putea să piară și Anglia, ne așteaptă momente grele, groaznice și adaugă (bagă de seamă!!)... *iar eu simt c-am întinerit cu douăzeci de ani*!

(Râsete)

Asta-i soluția! Suntem pierduți! Imperiul britanic este condamnat, ne așteaptă momente groaznice și, ce zice: mă duc acasă să-mi plâng amarul? Mă dau cu fundul de pământ? Nuuuu! Mă resemnez? Ceea ce ar fi costat. Fac față situației? Nu! Eu simt c-am întinerit cu douăzeci de ani! Mi-am ascuțit dinții și cuțitele și sunt gata de război! Eh! Așa au fost Take Ionescu și Ionel Brătianu cu Ferdinand și Maria la Iași. Și-au ascuțit dinții și cuțitele! (*bate din palme*). Marghiloman făcea pe diplomatul. Ehhhh! Cuțitele și dinții ascuțiți, asta-i soluția!... Să întinerești cu douăzeci de ani.

Maria a fost un drac de femeie, un drac de femeie. Că-i reproșează lumea că era iubăreață, că-i plăceau bărbații... treaba ei, să-i fie de bine... Trebuie să-i îndurăm, nu zece bărbați, ci o sută de mii de bărbați, pentru ce a făcut ea pentru țara românească. Un izvor de energie, un motor electric a fost ea. I-a încurajat, l-a pus pe Ferdinand, care era un om foarte cumsecade, dar molâu, l-a pus să lupte împotriva țării lui de origine. Ea îi dinamiza pe toți, ea și cu Brătianu și cu Take Ionescu. Ei trei! Trei spirite. Trebuie să le fim recunoscători! Poporul român, dacă vrea să rămână un

popor cum a fost până acuma, un popor care a însemnat ceva în cultura europeană...

Uite, eu am mare încredere, cum avea și Mircea Eliade, o mare încredere în viitorul cultural al poporului român. E un popor inteligent și talentat, cu simțul frumosului și care, am eu impresia, are niște rezerve culturale extraordinare. Dovadă și Emil Cioran, și Eugen Ionescu, și Mircea Eliade, niște capete extraordinare, niște puteri. Și pictura românească, și muzica românească, nu mai vorbesc de poezia românească – avem și-acuma o mare poezie, eu consider că Nichita Stănescu e un mare poet. Avem romancieri mari, scriitori mari, cum e Buzura, avem, avem... Avem talente multe. E un popor care produce, produce mereu. Foarte multe. Eu am mare încredere în cultura română și cred că cultura română stă deocamdată prea retrasă, și toate latențele astea ale poporului român nu se pot manifesta deocamdată. Există o frază a lui Dostoievski pe care o să v-o spun și o să închei, c-am vorbit prea mult. Zice așa Dostoievski: pentru a judeca un popor și forța lui spirituală nu trebuie să alegem momentul când acel popor cunoaște momente de abjecție, ci trebuie să judecăm acel popor potrivit gradului de spiritualitate la care se va ridica, se va putea ridica, când îi va veni momentul potrivit. Oricare dintre noi a cunoscut în cursul vieții lui momente de slăbiciune, de cedare, de abjecție, dar totuși, nu după asemenea momente trebuie să fim judecați, ci după momentele în care am fost în stare să ne ridicăm la o potență spirituală ridicată.

Eu am încredere. Eu cred că nu mai încape îndoială că, din punct de vedere cultural, cred că suntem neatinși, că toți mâncătorii ăștia de dulceață de trandafir... ce e val ca valul trece... dar că rămân și că există niște efecte spirituale în acest popor. Dovada este care și cum poate face câte ceva frumos. Uite că apar și acuma lucruri frumoase. Uite, un om ca Noica ăsta a fost o binefacere pentru cultura română. Cei din Occident, afară de ăștia trei foarte mari: Eliade, Cioran

și Eugen Ionescu... mă gândesc la Vintilă Horia, care a scris niște cărți minunate și care nu sunt publicate la noi, din nefericire, la Horia Stamatu, dar sunt atâția, dar sunt atâția... E plin Occidentul de nume românești strălucite.

O.M.: Noica este acum pentru noi un reper, o instituție. Acum o lună l-am evocat cu toții. A trecut abia un an de la „plecarea" lui. Ceea ce am făcut noi posibil atunci a fost să „înviem" și să „întemeiem" Academia pentru o zi... la Bistrița.

Știi ce-i mai important, dragă domnule Oliv? Dumneata mi-ai spus că textul meu* de la Bistrița a fost ascultat cu mare atenție.

O.M.: Conferința dumneavoastră de la Bistrița, „Cultură și timp", este poate una dintre cele mai serioase și tranșante luări de poziție publice din acești ani... și, cu siguranță, cea mai însemnată.

Eh! Textul meu este extrem de naiv și superficial, cum spun, și nu face trei bani. Dar ceea ce e foarte important este că oamenii aceia care m-au ascultat pe mine știu să citească și să audă printre rânduri. Nu textul meu i-a impresionat pe ei, că n-avea ce să-i impresioneze, pentru că-i anodin, superficial și sumar, dar au simțit înapoia acelui text o vibrație sufletească comună. Asta e important, cum spui și dumneata, că au știut să recunoască în Noica și în oamenii din generația trecută reprezentanți autentici ai unei adevărate culturi. Această posibilitate de a citi printre rânduri, dincolo de text, de a prinde, de a stabili legătura, ca un contact electric, așa, fără fir, cu oamenii, asta este o mare posibilitate pentru poporul român și de aceea nu are nevoie de Academie, ci de oamenii generației interbelice. Au știut să recunoască în ei transmițătorii adevăratei culturi. Eu, în generația mea, am ocupat un loc colosal de mic, ba mai mult decât mic, aproape inexistent; dar faptul că am fost din generația aceea și că am iubit și eu aceeași cultură și m-am apropiat oarecum – de la distanță, dar totuși m-am apropiat – de ea și nu mi-am mânjit mâinile cu murdării și am iubit lucruri frumoase și am admirat lucruri de valoare și am avut și norocul să mă pot apropia de câțiva oameni de valoare îmi conferă și mie... se răsfrânge și asupra mea, ca o rază de soare care se răsfrânge în cel mai mic ciob de sticlă. Totuși faptul că am fost într-o lume civilizată și iubită cu adevărat, sigur că problema asta s-a răsfrânt și în mine puțin și uite că m-a recunoscut. M-a recunoscut pe mine. A recunoscut în mine, în ciobul ăsta de sticlă, a recunoscut o rază de cultură autentică.

* Conferința „Cultură și timp" rostită de către N. Steinhardt la Bistrița în 1987, cu ocazia Saloanelor culturale „Liviu Rebreanu".

O.M.: Poate era chiar lumina adevărului, după care aleargă orișicine.

Eu cred că adevărul este infinit și absolut, și ca atare trăiește în cea mai mică fracțiune. O fracțiune de adevăr face cât tot adevărul întreg, fiindcă adevărul infinit și care reflectă infinitudinea, infinitatea aceasta a adevărului, și a frumosului, și a culturii, se reflectă chiar în părticelele cele mai mici. Acesta-i un mare merit... această posibilitate... extrastatală. N-avem nevoie de instituții de stat: Academie, Universitate... acestea au putut încăpea pe mâna multor netrebnici și multor nepregătiți și multor nevrednici de posturile care le-au avut. Adevărata cultură s-a făcut pe căi particulare.

O.M.: Îmi stăruie în minte gândul lui Igor Stravinski – libertatea adevărată se naște din limitare. Îmi trebuie doar opt note muzicale pentru ca orice compoziție să fie posibilă. Ce facem cu aceest gând?

Uite, dragă frate Oliv, în legătură cu Stravinski și cu limitarea mijloacelor de care dispunem, cu artistul în general și în legătură cu noțiunea de rânduială, care îi place atât de mult lui Noica. Să știi că eu am o răfuială cu Noica! Și iată

care este această răfuială, amicală, respectuoasă, dar o răfuială totuși. Eu cred că funcția culturii, îndatorirea culturii, atitudinea culturii trebuie să țină seama de momentul istoric și de împrejurările reale ale momentului. Adică eu cred că un adevărat artist și un om de cultură autentic va lua fie conștient, fie inconștient seama, va ține seama care sunt necesitățile și împrejurările momentului. Într-un moment în care i se contestă omului libertatea, și artei de asemenea, *nu se cade,* cum zice Noica, nu se cuvine, nu e bine, nu e frumos, nu șade frumos, ca artistul să pună accentul pe ideea de îngrădire și de rânduială. Nu mai e nevoie! Nu mai e nevoie! Face o artă pleonastică și, cu sau fără voia lui, face jocul adversarului. Deci, nefiind neîngrădiți, n-avem nevoie să ne mai punem și noi alte îngrădiri și să vorbim de îngrădire și să ridicăm în slăvi îndoiala și îngrădirea. În momente de asemenea restriște, de îngrădire, de limitare, de impietare asupra libertății artistului, este bine ca artistul să manifeste mai ales forma liberă a artei, să nu pună accentul pe elementul ei de îngrădire, care există și care este specific artei. Cele șapte note și cu a opta care se repetă. Limitele economiei, de care vorbea Ruskin [?]. Maurois [?], comentându-l: Da, ele există și trebuie să existe, dar nu în orice moment este bine să accentuăm lucrul acesta, nu este nevoie când soarele strălucește pe cer să mai venim noi cu lanterna; iar noaptea, în beznă, nu-i nevoie să punem ochelarii fumurii.

Atunci când libertatea este deplină sau poate chiar depășește și ajunge libertinaj, este bine ca artistul sau comentatorul, filozoful, criticul să pună accentul pe ideea de ordine, de rânduială. Când însă societatea e agresivă, când statul intervine și așa mult prea mult în libertatea omului și nu-i mai permite să se desfășoare în mod liber, nu este rolul adevăratului filozof să vină și să mai toarne și el apă la moara adversarului, să tragă spuza pe turta lui, nu e nevoie. Acuma, în momentul de astăzi, al veacului XX, când statul intervine atât de mult în opera de creație liber artistică, nu e nevoie

ca filozoful și comentatorul și criticul și artistul să mai vină și să pună și ei accentul pe ideea de rânduială. Acuma lăsăm puțin frâul liber imaginației, chiar dacă ea este excesivă, chiar dacă duce la rezultate puțin exagerate. Măcar de-ar fi libertatea exagerată! Măcar de s-ar produce excrescențe! Astea or să fie măturate de istorie. Dar în asemenea momente datoria noastră este să încurajăm libertatea, să lăsăm jocul imaginației în deplină libertate, în absoluta, fantezista, imaginativa, exuberanta și chiar exagerata ei libertate.

Asta-i părerea mea. Și aici am avut eu puțin de furcă cu Noica... Noica judeca prea abstract. Poate că din punct de vedere abstract, teoretic, e mai bine să punem accentul pe rânduială, nu pe imaginație. Dar sunt și momente... Mai întâi că și imaginația își are locul ei... Își are locul ei. Alături de orânduială. Și întotdeauna ortodoxia noastră a pus accentul pe dreapta socotință. Ce este dreapta socotință? Este tocmai acest echilibru, această judecată, această posibilitate de a judeca în mod cumpătat. De a înțelege că arta nu poate fi îngrădită niciodată. Că arta și filozofia trebuie uneori, în cursul istoriei, să pună accentul pe imaginație sau pe rânduială. Da. Dar să nu piardă din vedere că amândouă există. Iar într-un moment din ăsta, de colectivizare, de asuprire, de intervenție, în momentele acestea să trecem de partea imaginației.

Facem ca englezul. Englezul nu votează întotdeauna același partid. O să spuneți: păi e dovadă de neseriozitate! Cum? Tu, cetățean englez, ba votezi cu liberalii, ba votezi cu laburiștii, ba votezi cu conservatorii? Neserios. N-avem dreptate! Ăștia sunt adevăratul popor cu simț politic. După împrejurări, după programul și după necesitățile momentului istoric, el își dă seama că într-un anumit moment conservatorii sunt mai utili decât laburiștii, iar în alte momente laburiștii sunt mai utili țării lui decât conservatorii. Dacă noi facem ca electoratul italian, care votează tot mereu, tot mereu... eu cu social-creștinii, eu cu comuniștii, eu cu socialiștii,

ajungem la un fel de imobilism politic, așa, zeci de ani de zile. Tot așa va fi parlamentul incapabil de a forma un guvern unitar și puternic. Pe când la englezi, nu! Întotdeauna există la cârma țării un partid unitar și puternic care aplică o singură politică. Și politica aceea este determinată de instinctul, de rațiunea, de inteligența electorului, care votează ba cu unul, ba cu altul, după necesitățile țării.

Așa și filozoful și criticul de artă. Sunt momente în istorie când e bine să pună accentul pe rânduială și pe limită, pe îngrădire, ca la Stravinski și ca la Noica, și sunt momente în care să-și zică: A! fie libertate mai multă, chiar excesivă, chiar cu letriștii, chiar cu Isidore Isou, chiar cu suprarealiștii, cu patafizica. Nu face nimica! Lasă să exubereze! Lasă copiii să se joace, să zburde! Sunt momente în care trebuie să acordăm artei zbudălnicia și sunt momente când trebuie să-i cerem artei și culturii seriozitatea și gravitatea. Eu așa cred. Așa încât trebuie să ne ferim a pune, chiar așa, regulă fixă și ineluctabilă, limite. Las' că ne pun limite destule! Mai ducă-se încolo de limite! Iar dacă trecem dincolo, exagerăm și mergem prea departe... A, zicem, nu! destul cu imaginația, mai trebuie și puține limite!

E aici o chestie de dozaj, de dreaptă socotință. O să-mi spui: ce este dreapta socotință? Ei, asta nu pot eu să o definesc și să o exprim, asta este o taină a sufletului omenesc. Este o taină pe care ortodoxia noastră a asumat-o și a făcut dintr-însa suprema virtute. N-a făcut suprema virtute nici din inteligență, nici din imaginație, nici din bunătate, nici din dreptate. A făcut suprema virtute din această tainică dreaptă socotință. E un fel de inspirație a omului, de duh al omului civilizat și cult, al omului adevărat, al omului care crede în Dumnezeu, care crede în libertate, care crede în om. Care are și o doză de bun-simț țărănos într-însul, așa, simplu, și care-l face să nu greșească decât rareori. E un fel de busolă, de instrument tainic care ne călăuzește în viață. Gata.

I. P.: Știu că scrieți la o carte de predici. Câteva dintre ele le-am auzit rostite în bisericuța mânăstirii. Altele le-am citit în *Mitropolia Banatului*. Mi-ați dat chiar zilele acestea spre lectură o predică intitulată „Crez ortodox". Cred că o asemenea carte ar putea depăși, sparge chiar, un anumit tipar, consacrat deja, al omileticii ortodoxe românești. Probabil că ar și deranja, de ce să nu o spunem. Vorbiți-mi despre acest proiect. Cum îi vedeți viitorul? Se va tipări cartea curând?

Dragul meu, tipărirea unei cărți de predici este pentru mine, deocamdată, un vis. Un vis. Mai întâi nu am un număr suficient de predici ca să pot alcătui un volum cât de cât consistent, în al doilea rând, publicarea unei asemenea cărți depinde în primul rând de Mitropolia în revista căreia am publicat cele mai multe predici. Dar nu asta ar fi piedica principală. Piedica principală o constituie Departamentul Cultelor care, ca să apară cartea, trebuie să o aprobe în prealabil. Nu știu dacă o s-o aprobe. E puțin probabil, cred eu, pentru că predicile mele, în general, nu sunt chiar după tipicul convențional. Sunt ortodoxe, firește. Din punct de vedere dogmatic nu li se poate reproșa nimic, însă sunt într-un stil mai personal, mai săltăreț. S-ar putea să nu le placă. Ei în general nu sunt pentru publicarea de materiale religioase. Și aprobă sau traducerile din Sfinții Părinți și din teologi, care sunt menite unui public restrâns de clerici, sau culegerile de predici care li se par publicabile. De obicei, predicile acestea sunt foarte convenționale. Frumoase, multe din ele frumoase. Dar în general mi se pare că sunt puțin prea convenționale, prea după tipic. Nu actualizează problemele.

Asta e o mare greșeală în predicile preoților, că atacă subiecte care astăzi nu mai sunt actuale. De exemplu: foarte mulți predicatori insistă asupra bogăției, asupra necesității de a atrage credincioșilor atenția să nu dea valoare bogăției, să nu se îmbogățească. Nu-i un subiect actual, că nimeni astăzi nu mai riscă să devină mare bogătaș. Așa că nu

are nici un rost să le vorbești oamenilor de bogăție. Dimpotrivă, eu cred că ar trebui să li se vorbească oamenilor de necazurile lor reale, de greutățile pe care le întâmpină în viața de toate zilele. Eu cred că predica trebuie să reflecteze preocupările momentului, grijile actuale ale celui care ascultă predica. Sigur că trebuie să mențină legătura cu tradiția, cu ideile principale ale credinței ortodoxe. Însă trebuie să trezească interesul, participarea. Credincioșii nu trebuie să stea, să asculte predica ca pe o pedeapsă. Nu trebuie să stea în biserică și să asculte ce spune popa.

Dacă popa vrea într-adevăr să fie ascultat și cuvântul lui să fie un cuvânt viu, așa cum a spus Sfântul Apostol Pavel, trebuie să atragă atenția, să pună accentul pe problemele reale ale momentului și pe problemele veșnice ale ființei omenești (care sunt marile probleme veșnice ale sufletului omenesc dintotdeauna), dar și pe problemele pe care le întâmpină și le are de înfruntat omul în zilele de astăzi, în zilele noastre. Nu trebuie să cădem în abstracție. Eu am citat o frază foarte frumoasă, o propoziție mai bine zis, a lui Victor Hugo: „Trebuie să mergem la cer călcând pe pământ." Și așa este. Și Domnul Hristos a atacat problemele zilei. Adeseori, predicile Domnului au un caracter de polemică cu fariseii și cu saducheii, cu puternicii zilei. Predicile Domnului sunt toate legate de viața reală a omului. Evangheliile mereu se referă la păstorit, la agricultură, la vii, la negoț, la ocupațiile reale ale oamenilor în timpul vieții pământești a Domnului. Nu sunt predici abstracte.

Deci ar trebui să-mi aprobe aceste predici puțin neconvenționale Departamentul Cultelor. Dacă Dumnezeu îmi mai dă viață și dacă mai am posibilitatea să mai scriu un număr oarecare de predici; dacă, adunându-le, Mitropolia Banatului va voi să mi le editeze și va cere aprobarea Departamentului și dacă Departamentul va da autorizația, atunci vor putea să apară... dar vedeți câți *dacă* sunt: dacă trăiesc,

dacă reușesc să fac predicile, dacă mi le aprobă Departamentul, dacă...

> O.M.: Eu am văzut scrisoarea pe care i-ați trimis-o de la București lui Ioan înainte de venirea la Bistrița și erau vreo zece, între paranteze: puțin posibil, puțin posibil, dacă, dacă... și până la urmă ați venit la Bistrița. Deci piedicile s-au anulat cu ajutorul lui Dumnezeu...

Cu ajutorul lui Dumnezeu s-ar-putea să apară și cărticica mea de predici. Dar nu știu dacă va fi cazul. Au fost aici, la noi în țară, sau cel puțin îmi sunt mie cunoscute, două cazuri de evrei botezați care au fost preoți. Unul a fost Mihail Wieder, un rabin care s-a creștinat... pe care l-a ocrotit episcopul Aradului, Magieru, Andrei Magieru, un om foarte cult. Și el l-a ocrotit pe acest Wieder care a scris două cărți în care a povestit cum s-a convertit la creștinism. Pe urmă, din nefericire, acest rabin Wieder a fost bătut crunt de evrei, care l-au dușmănit pentru că s-a făcut creștin și preot creștin și l-au stâlcit în bătăi. Fie de teamă, fie constrâns, a trecut înapoi la evrei. Nu mai știu exact ce s-a întâmplat cu el; am auzit spunându-se că a plecat în Israel, în Palestina. Cred că a murit. Era mai în vârstă ca mine, mult mai în vârstă. O fi murit în țară, o fi murit în Israel, nu știu. Cărțile lui sunt foarte frumoase. Eu le-am citit. Foarte frumoase.

Un alt evreu botezat a fost Mihail Avramescu. Un om de mare cultură și de mare inteligență, însă un caracter ciudat. Ciudat. Și cu greșeli mari. A avut scandal cu nevasta sa, pe care a înșelat-o. Nu era atât de grav faptul că a înșelat-o, nu era un sfânt, dar a fost un tărăboi, un scandal și... nu știu... nu era frumos... A mai făcut el și alte lucruri mai puțin frumoase, însă în cele din urmă s-a despărțit de soția lui și s-a căsătorit cu altă femeie care l-a influențat foarte mult în bine și a trăit retras la Jimbolia, ca preot, unde a și murit. El n-a lăsat, cred eu, cărți de evlavie. Predica

foarte frumos, vorbea foarte frumos, era un om de mare cultură și de mare inteligență, un spirit cam instabil.

Ei, cu am scris – v-am spus că am scris cum m-am botezat eu –, am făcut un volum destul de gros, dar mi l-au confiscat, mi l-au confiscat fiindcă era amestecat și cu procesul nostru, cu închisoarea, cu considerații politice... poate că asta a fost o greșeală a mea, dar oricum așa am scris cartea și așa mi-a fost confiscată. Acuma, predicile astea sunt predici, cred că totuși cartea n-o să prezinte dificultăți din punct de vedere politic. Nu! Dar s-ar putea să n-o admită Departamentul Cultelor. Vom vedea.

I. P.: Părinte Nicolae, Evangheliile ne prezintă două cazuri în care banul joacă dublu rol: secundar și principal deodată. E vorba de Matei Vameșul, devenit apostol și evanghelist, și de Iuda, devenit, prin mijlocirea banului, trădător și vânzător. Reflectați, vă rog, asupra acestor două cazuri și oferiți-ne un răspuns – dacă se poate – despre relația, în cele din urmă anulată, dintre Iisus Hristos și Iuda Iscarioteanul.

Da. Desigur că Matei, fiind vameș, avea de-a face cu bani. Eu am amintit chiar într-una din predicile mele, nu în cuprinsul predicii, într-o notă publicată, m-am referit la un tablou al pictorului Caravaggio care a pictat un tablou intitulat *Matei Vameșul*. În acest tablou este arătat Matei, pe care îl chema pe atunci Levi, Levi Vameșul, stând la o masă și pe masă sunt hârtii multe, cum era natural la un funcționar ca vameșul, și fișicuri de bani. Foarte mulți bani pe masă. Și doi tineri stau lângă vameș. Unul pe un scaun și unul în picioare. Sunt tineri îmbrăcați foarte elegant și se vede că, după toate probabilitățile, au venit să împrumute bani de la Matei. Pictorul a avut darul, talentul să transmită privitorului tabloului senzația că tinerii sunt grăbiți. Probabil că ei se duceau la un zaiafet, la o nuntă, la o petrecere, și aveau nevoie de bani. Și nu aveau ei timp să stea până le numără ăla banii și până face chitanță. Mă rog, de-ale vameșilor,

de-ale cămătarilor! Era și cămătar. Sigur că era și cămătar acest vameș. Deci era înfundat în bani bine de tot.

Și tot în tablou se vede, în dreapta tabloului, Hristos. Îl vedem pe Hristos care face un semn către Matei. Îl cheamă. Matei e încă la masa lui de cămătar și de vameș. Nu s-a ridicat, băgați de seamă, în tablou nu s-a ridicat, însă (iarăși e marele dar al pictorului, care a fost un mare pictor al tuturor vremurilor, un foarte mare pictor) se vede că el a văzut semnul Domnului și nu mai stă-bine pe scaun, nu mai șade liniștit. Nu s-a ridicat încă de pe scaun. Nu. Dar aici e darul cel mare al pictorului, de a fi transmis privitorului senzația că într-o secundă el se va ridica. Îndată. Așa cum Domnul, întotdeauna când cheamă pe cineva, cel chemat instantaneu merge la Domnul. Așa a făcut cu Petru, cu Andrei, cu Ioan și cu Iacov, fiii lui Zevedeu, cu toți pe care i-a chemat: imediat, îi cheamă și vin. Deci Matei, de la cămătar și de la meseria lui de vameș, devine apostol și evanghelist și mai târziu mucenic. Deci la el calea este de la ban la sfințenie.

La Iuda s-ar zice că drumul este de la ban la trădare, deci la coborâre. Numai că eu asupra vânzării lui Iuda am o ipoteză a mea. E o ipoteză. Nu e o afirmație. Eu nu cred că Iuda a fost determinat să-l vândă pe Domnul Hristos numai pentru bani. Eu mai curând sunt ispitit să cred că l-a vândut pentru alte motive care ne scapă și că banii mai curând i-au fost impuși de farisei. Suma de treizeci de arginți (s-a făcut calculul) nu era o sumă foarte mare, care să-l poată ispiti pe un om care, de dragul lor, să-și vândă învățătorul și prietenul. Eu mai curând cred că fariseii aveau interesul să compromită întreaga acțiune creștină. Să-l prezinte pe Domnul ca pe un nebun, iar pe apostolii lui ca pe niște hoți, ca pe niște oameni lipsiți de caracter, și că oarecum i-au vârât banii ăștia ca să poată să spună pe urmă: ăsta, care se pretinde Fiul lui Dumnezeu, e un aiurit! Ăsta, discipolul lui, nu vedeți, și-a vândut învățătorul! Uite, noi i-am dat lui treizeci de arginți. Iuda se duce și restituie banii și-i aruncă.

Deci nu era complet robit de bani. S-ar putea să fie și ispita bănească. Pe baza principiului că banii sunt „ochiul dracului".

Dar eu mă întreb dacă nu cumva această trădare a lui Iuda are niște motive mai profunde. Dacă Iuda nu a fost propriu-zis un ticălos, un turnător, un vânzător. Adică unul care s-a bucurat de această trădare, care a vândut cu bună știință, poate din gelozie pentru Domnul Hristos, că-l vedea că face atâtea minuni și că el nu le face. Poate și din decepție, că el se aștepta ca Domnul Hristos să fie împăratul iudeilor, să-i elibereze de dușmani. Și când a văzut că Domnul nu este un împărat cert, pământesc, un liberator al poporului evreu, să fi încercat o deziluzie. L-a văzut pe Hristos că merge și la romani în casă... Nu știm. Poate să fi fost și atracția banilor, dar eu mă întreb dacă această sumă de bani, nu mare, nu cumva i-a fost dată oarecum silit. Fariseii voiau să compromită mișcarea creștină, să poată spune: „Uite, ăsta-i prietenul romanilor, omul vostru, în care credeți, e un trădător al neamului nostru, iar discipolul lui l-a vândut pentru treizeci de arginți." Poate că raționamentul ăsta să fi trecut prin capul fariseilor. Nu știu.

În orice caz, un lucru știu precis: că banul este un element extrem de periculos în relațiile dintre oameni și că foarte, foarte ușor poate compromite și stăpâni sufletul unui om. Noi știm ce este banul. Banul nu are nici o valoare în sine, banul este un bon, un bon asupra bunurilor care se află în lume. Cu banul poți să-ți cumperi orice, poți să-ți satisfaci orice nevoi, deși este un bon asupra bunurilor existente în lume. Și omul poftește unele bunuri: unul poftește mâncare, unul băutură, unul femeile, unul luxul, unul călătoriile, fiecare poftește ceva. Și orice poate fi cumpărat cu bani. Așa este în economia monetară. Banul ne permite să avem acces la orice dorim. Să ne satisfacem orice dorință. Și de aceea este atât de dorit. Nu-i dorit banul în sine, dorită e portița pe care o deschide. Banul, care dă acces liber la orișice plăcere,

la orice bun din lumea aceasta. Deci este foarte, foarte primejdios. El poate strica, și am văzut în cursul vieții mele astfel de pilde, el poate strica prieteniile cele mai bune, el poate strica dragostea dintre femeie și bărbat, el poate otrăvi sufletul oricui.

Și în același timp banul are și un aspect – ca să zic așa – nobil. E un mijloc prin care noi putem face plăcere altuia, deschide altuia perspectiva asupra tuturor bunurilor pământului. A dărui bani cuiva nouă ni se pare un lucru urât. Americanii judecă altfel. Ei dau cadou prietenilor un cec care reprezintă bani. Cu ăla se duce la bancă și-și încasează banii și-și cumpără ce vrea el, ce-i place lui. Și mă întreb dacă nu e mai practic ceea ce fac americanii? Eu ce pot să-i ofer unui prieten de-al meu? Un obiect care mi se pare mie frumos sau util. Dar lui poate să nu-i placă, să nu-i fie util. Eu mă duc și-i cumpăr un serviciu de cești de cafea, și el mai are un serviciu de cești de cafea. Lui i-ar trebui un samovar. Ei, dacă-i dau bani își cumpără un samovar sau își cumpără o cratiță, sau mai știu eu ce îi trebuie lui. Așa încât a dărui bani mie nu mi se pare un lucru urât sau o jignire, sau o ofensă, sau un mod vulgar de manifestare. Nu! Atâta timp cât trăim într-o economie monetară și banul reprezintă posibilitatea de a-ți satisface orice nevoi sau orice dorință, banul e bine-venit, însă e foarte, foarte primejdios! Prin faptul că banul deschide porțile astea ferecate ale tuturor magazinelor, ale tuturor bucuriilor, ale tuturor viciilor, îl înnebunește pe om. Fiindcă banul înnebunește pe om. Fiindcă în momentul în care dă de bani se produce un efect de amețeală, de euforie.

Dar părerea mea este că a intrat în mentalitatea lui Iuda și o ticăloșie funciară, nu numai cei treizeci de arginți. Un fel de duh de turnătorie, un fel de duh de otravă. Eu cred că Iuda a fost un ticălos, nu ca ăia care îndrăznesc să spună că Iuda l-a vândut pe Domnul Iisus ca să-i dea posibilitatea să fie răstignit și astfel să-și îndeplinească misiunea de

mântuitor. Eu nu zic că Iuda nu trebuia să fie osândit pentru că Iuda și-a jucat rolul. Dacă nu era Iuda, Domnul nu era vândut, nu era răstignit și lumea nu era mântuită. Eu zic altfel. Eu zic că pronia cerească l-a ales pe Iuda ca să-și îndeplinească rolul de turnător fiindcă îl cunoștea că era un ticălos. Iuda a jucat un rol conform cu firea lui, cu mentalitatea lui. Așa după cum un regizor bun de teatru pune în rol de prim amorez un tânăr, și nu bagă un om bătrân, sau nu bagă în rol de servitor sau de ofițer decât unul care se prezintă din punct de vedere fizic și al aptitudinilor lui pregătit pentru un asemenea rol. Eu cred că Iuda a fost ales pentru că era un ticălos să joace un rol de ticălos, iar nu că el a jucat acest rol pentru ca să-i dea posibilitatea Domnului să se răstignească. Așa încât eu nu disculp pe Iuda. Mie mi se pare Iuda vinovat. Și actul lui de trădare, de turnătorie, de vânzare, unul dintre cele mai abjecte.

Domnul și-a ales doisprezece apostoli, și i-a ales pentru că a simțit în ei credință, curăție, suflet bun, curaj. Dacă, din doisprezece, unul este diavol (și chiar în jurul lui Hristos), însemnează că răul în lumea asta este o forță foarte mare. Nu trebuie să credem că toți oamenii sunt buni. Sunt buni oamenii, dar există și răul în oameni. Există diavolul în oricare dintre noi. Foarte puțini dintre noi, cred eu, nu-l au pe diavol deloc. Foarte puțini. Or fi și din ăștia. Or fi. Dar puțini. Puțini. Trebuie să fim foarte atenți. Trebuie să nu ne amăgim și să fim foarte atenți. Sunt foarte mulți oameni răi în lumea asta. Foarte mulți oameni în care diavolul e la el acasă. Sunt unii care nu au decât umbre de diavolism în dânșii, umbrele păcatului strămoșesc.

O.M.: Părinte, care credeți că trebuie să fie calitățile primare și care calitățile secunde ale unui om?

Le știm cu toții. Le știm prea bine. Un om trebuie să fie stăpân pe sine. Să nu fie lăudăros. Să fie calm, impunător, blând cu ceilalți, drept cu sine și îngăduitor cu ceilalți, să

nu fie fricos, să nu fie laș – lașitatea și frica, după părerea mea, constituie un păcat teribil și cu consecințe năprasnice –, trebuie să fie cinstit și cu sine și cu ceilalți, să-și stăpânească accesele de furie, de mânie, de invidie. Sigur că da... trebuie să fim cinstiți, să nu fim posomorâți, acri, meschini. Mă rog, a fi om nu-i ușor...

O.M.: Din buna dispoziție, Noica a reușit să facă un fel de a fi și a reușit să construiască un sistem de gândire...

Așa e.

O.M.: Noica este alternativa prin care se întemeiază un sistem pedagogic. El este un pedagog prin excelență. El nu este un mare maestru spiritual, cum poate crede chiar și el în anumite momente. El este un desăvârșit pedagog și toată pedagogia lui vine din buna dispoziție și din buna așezare față de lucruri. Și-atunci mă întreb eu: o mai fi având omul și alte calități secunde, pentru că nu orice om poate fi încontinuu bine dispus?

Noi trebuie să ne străduim să fim continuu bine dispuși. Chiar dacă nu suntem bine dispuși într-o bună zi, să ne facem că suntem. Nu să fim într-o culme a voioșiei, că să știi că există și pericolul ăsta, sunt unii oameni care când îi cauți sunt într-o stare de voioșie, de euforie, nu știu... ori prefăcută, și atunci miroase a teatru și a comedie, ori devin obositori cu buna lor dispoziție și cu voioșia lor.

Bunăoară, eu cunosc o femeie foarte credincioasă, foarte credincioasă și pe care o respect și o admir pentru credința ei. Dar mă obosește foarte mult prin cucernicia ei nesfârșită. De dimineață până seara și de seara până dimineața cu mâinile împreunate, cu un surâs serafic, cu o atitudine paradiziacă... care sfârșește prin a obosi. Chiar pe un om credincios. Eu nu cred că e natural – trebuie să fim foarte naturali –, cucernicia aceasta agresivă miroase a teatru. Tot mereu cu mâinile împreunate! Mie nu-mi plac oamenii care sunt prea vizibil cuvioși.

Trebuie să fie mai sinceri. Chiar dacă la un moment dat mai greșești și ai o secundă de mânie sau supărare. Principalul e să nu ținî supărarea prea mult. De ajuns este până la apusul soarelui, cum spune Sfântul Apostol Pavel. Să ai un moment de supărare mi se pare un lucru firesc. Creștinul e om. Dar asta nu înseamnă că nu trebuie să facă tot posibilul să-și stăpânească accesele de mânie, de furie, de supărare. Și mai ales să nu fie bosumflat. Cu fruntea încruntată, cu ochi ficși și cu o privire din asta... ucigătoare. Nu! E respingător și dovedește că nu-i creștin. Omul bosumflat, încruntat, mahmur, supărat, aspru – aspru cu sine, da, dar în relație cu ceilalți, nu.

Un creștin adevărat e liniștit și fericit. Domnul ne cere să fim bucuroși. Cum spunea Sfântul Serafim de Sarov, care tuturor le spunea „bucuria mea". Bucuria mea. Trebuie să fim în relație cu ceilalți oameni prin bunăvoință, prin stăpânire de sine, de amabilitate. Creștinul bosumflat, supărat, mânios, aspru, încruntat nu-i creștin. Mie nu-mi plac, cum spuneam înainte, nici creștinii care în mod vizibil, prea ostentativ, sunt într-o stare de cuviosie, ca să zic așa, agresivă. De cuviosie exterioară. Sigur că trebuie să te porți cuviincios, moral, mai ales moral, să eviți orice păcat, să porți haină călugărească dacă ești călugăr... Să nu îl respingem pe Hristos, să îl atragem pe Hristos! Cuviosul agresiv îl prezintă pe Hristos ca pe un încruntat, ca pe un bosumflat, ca pe un ins cu biciușca în mână, ceea ce n-a fost.

I. P.: Ați vorbit despre trădare și vânzare. Asistăm și în zilele noastre la persecuții de tot felul. Suntem „îngrădiți" și „închiși" în felurite moduri. În acest caz care trebuie să fie atitudinea noastră față de nu puțini semeni de-ai noștri care s-au făcut uneltele celui rău și viclean? Una de iubire, de înțelegere și îngăduință sau una de ură, greață, scârbă, dispreț?

Iată un sentiment creștin. Să-ți fie greață de anumiți oameni. Da. E adevărat că Domnul a spus să ne iubim vrăjmașii

noștri, dar nu înseamnă că nu trebuie să ne fie greață de ceea ce merită să ne fie greață.

Are englezul o vorbă care spune asta minunat. Mi se pare că ți-am spus-o ție, Ioane. Zice: „Sunt obligat în calitatea mea de creștin să-mi iubesc aproapele, dar nu sunt obligat să-l și simpatizez." Obligat sunt să-l iubesc ca ființă omenească, dar nu sunt obligat să-mi și placă, să-l îndrăgesc. De îndrăgit, îndrăgesc pe oamenii buni și cumsecade. Dar de aceia care sunt scârboși mi-e greață. Greață trebuie să-mi fie de ei, scârbă trebuie să-mi fie de ei! Îi iubesc ca oameni, le doresc mântuirea și aș fi fericit să iasă din lumea aia a lor și din bârlogul ăla în care s-au băgat (și acolo se bucură, și de acolo fac rău altora). Ehe, mi-e greață de ei! Domnul să mă judece, Domnul să mă judece. Greața este un sentiment foarte creștin. Foarte creștin.

Nu mă înșel dacă mi-e greață de turnător, de vânzător, de pungaș, de răi, de invidioși, de tirani, de lingăi, de toți. Nu consider asta ca un păcat. Sunt frați – întrucât au duhul divin în dânșii, dar îl pângăresc, dar fac rău oamenilor și semenilor lor, dar se poartă ca niște fiare... și mie să nu-mi fie greață de ei? Le doresc mântuirea, aș fi fericit să pot să-i ajut să se mântuie și să iasă din aceste spurcăciuni în care se află, dar când sunt în bârlogul spurcăciunii mi-e greață. Ăsta-i răspunsul meu.

O.M.: Clarviziunea cum se obține, Părinte Nicolae?

Nu știu. E o taină.

O.M.: Dar între cunoaștere și clarviziune există, desigur, o mare diferență...

Și oamenii politici de care am vorbit adineauri sunt plini de cunoaștere, au material informativ foarte mult, deci cunosc foarte mult, dar n-au discernământ. Discernământul acesta, capacitatea de a prinde, de a sesiza esențialul, mai ales, de a vedea limpede, mai ales de a vedea. Când se zice

în Scriptură „ochi au și nu văd" e un lucru real, e o observație reală. Foarte mulți oameni au ochi și nu văd. Și asta le reproșez eu celor din Occident, care știu foarte multe, au cunoștințe, au cunoaștere, dar n-au limpezimea vederii, n-au discernământ. Nu știu să vadă ceea ce văd. Văd, dar nu prind.

O.M.: Eliade credeți că a avut clarviziune?

Da. Sunt convins de asta și cred că și Eliade, și marile spirite ale umanității au avut un fel de dar profetic, un fel de clarviziune, de capacitate de a distinge esențialul. Știți ce spunea Bergson. Așa și cu ăștia cu clarviziunea. Nu se lasă orbiți de detalii. Nu se lasă orbiți de prestidigitație. Oamenii răi, tiranii, propaganda ideilor rele caută să încurce lucrurile, să le ieie așa încât secundarul și principalul să se amestece și ochiul omului să nu mai poată desprinde limpede ceea ce este esențial din masa de detalii nesemnificative.

Și eu am dat un exemplu. Nu știu dacă voi ați citit cartea mea intitulată *Între viață și cărți*. Acolo am eu un capitol despre Ioana d'Arc și despre procesul ei. Și de acolo am trecut la niște considerații generale asupra proceselor montate. Și am spus că ceea ce fac ăia care montează procese false, cu hotărârea dinainte stabilită, e să prezinte lucrurile în așa fel încât amănuntele să orbească oamenii de bună-credință și ei să creadă că într-adevăr procesul a fost drept – și am comparat această acțiune cu ceea ce face prestidigitatorul. El apare pe scenă, își suflecă mânecile, arată jobenul publicului să vadă că jobenul nu conține nimic într-însul, își scutură mâinile și brațele și pe urmă scoate un iepure din joben. Și toată lumea e fermecată și minunată de cum de-a ieșit iepurele din joben. Dar el, ca să facă această operație, o pierde într-o serie întreagă de detalii. Muzică, lumini, gesturi, în așa fel ne orbește, ne pierde cu detaliile, încât noi nu observăm pe unde iese cu adevărat iepurele. E o operație de prestidigitație care urmărește să ne distragă privirea, să ne

amețească. Asta cred că fac oamenii ăștia. Ne orbesc ca să nu avem capacitatea de-a prinde esențialul, de a discerne esențialul.

Și spiritele mari – cum e Eliade și alții, foarte mulți ca el – sunt oameni care s-au priceput, neduși cu vorba, neduși cu luminile, cu zgomotul, cu efectele secundare, cu regia. Neduși cu regia. Ei dincolo de regie disting esența și știu să vadă că în procesul Ioanei d'Arc, bunăoară, femeia era nevinovată și dânșii voiau să o piardă, să o compromită, să o prezinte ca pe o vrăjitoare, deși nu era. Iar la toate celelalte procese politice să arate că vinovatul – care în fond e de altă părere decât judecătorii lui – are altă concepție politică, dar altfel e nevinovat. Deci trebuie să fim foarte atenți. Clarviziunea este într-adevăr o însușire esențială a tuturor spiritelor mari. Toți marii scriitori, toți marii gânditori, toți marii oameni politici, cu-adevărat mari, au avut această clarviziune. Au știut să vadă. Există o întreagă artă a vederii. Ne lăsăm foarte ușor orbiți, foarte ușor amețiți, distrași. E o artă, arta vederii.

I. P.: Într-un număr mai vechi din revista *Familia* de la Oradea, am citit o traducere din Cioran. Un text mai mult decât polemic despre Apostolul Pavel... M-a contrariat și m-a întristat deopotrivă.

Cioran!... Cioran e foarte mare anticreștin!

I. P.: Dar am citit, nu peste mult timp, un interviu cu Cioran, de data aceasta publicat în revista *Steaua* de la Cluj, în care Cioran, cu tot „scepticismul de serviciu", pe care și-l arogă, își consideră *Lacrimi și sfinți* o carte de mare importanță teologică și creștină. Se contrazice, oare, Cioran?

Dragă Ioane, Cioran este fără îndoială un anticreștin. Fără îndoială. Eu când l-am cunoscut la Paris, în '80, când am vorbit cu el, l-am rugat foarte stăruitor să înceteze de a mai scrie direct împotriva lui Hristos, de a-l ofensa, de a-l jigni pe Hristos. Și mi-a promis c-o va face. Așa mi-a promis – n-o

să renunțe la atitudinea lui anticreștină, nici nu i-am cerut, nici nu aveam calitatea să o fac, dar l-am rugat, dacă vrea, să nu-l mai insulte pe Domnul Hristos personal. Și pe urmă am găsit o revistă, acum vreo doi ani, unde spunea că fapta cea mai bună a omului în decursul istoriei este *deicidul,* omorârea lui Dumnezeu, adică răstignirea. Și i-am scris.

Păi bine, dragul meu, zici că ești un om cinstit, mi-ai făgăduit că nu mai jignești pe Hristos, și acum zici că cea mai bună faptă din lume este răstignirea. Mi se pare un lucru foarte ciudat.

Mi-a răspuns așa: articolul de care vorbești l-am scris înainte de a-ți fi promis dumitale. Și în orice caz, îmi răspunde el mie, chiar dacă ți-am promis tot ce ți-am promis, eu rămân scriitor și eu sunt responsabil, față de publicul meu cititor, de ideile mele.

Cum am tradus eu pentru mine răspunsul lui Cioran?

Mi-am adus aminte de o anecdotă evreiască scrisă de un scriitor ovrei pe care-l cheamă Șalom Alehem, un scriitor celebru, și știți că el are acolo o scenă foarte nostimă cu două femei: una împrumută alteia o oală. Nu știu dacă țineți minte. Și aia îi aduce după câteva zile oala înapoi, spartă. Și asta, femeia care i-a împrumutat-o, zice: păi eu ți-am dat o oală bună, ce-mi aduci mie oala asta spartă? La care aia îi răspunde așa: mai întâi și întâi că nu mi-ai împrumutat nici o oală, în al doilea rând că oala pe care mi-ai împrumutat-o era spartă. În al treilea rând că oala asta, pe care ți-am adus-o înapoi, n-are nici un defect și e perfectă. În al patrulea rând, ia mai du-te-ncolo și lasă-mă-n pace!

Dacă Cioran îmi răspunde mie că e responsabil față de publicul lui, vasăzică el se consideră angajat să se mențină pe linia lui. Totuși, Cioran să știți că s-a schimbat foarte mult. Foarte mult. Mai întâi că Cioran era un om care nu publica articole în ziare, nu dădea interviuri, nu se fotografia, nu dădea răspunsuri, trăia complet izolat. Și-acuma s-a schimbat. Dă interviuri, publică amănunte biografice, ține

conferințe, se manifestă în public, a devenit dintr-odată extravert. Ooo! Toată ziua vorbește, toată ziua revistele franțuzești sunt pline de Cioran; Cioran dă interviuri, Cioran răspunde, Cioran vorbește la radio. A ieșit odată din fundul vizuinii în care stătea ascuns și s-a apucat să vorbească. S-a schimbat foarte mult. Și-a tradus cartea *Lacrimi și sfinți* în franțuzește, deși pe vremuri spunea: toată opera mea literară românească o consider decedată, moartă. Uite că s-a schimbat. Mai știi minune. Poate că... Eu să știți că i-am spus: „Să știi, iubite domnule Cioran, că într-o zi dumneata o să devii un om credincios." Și-a râs. A râs. Dar uite că văd că nu m-am înșelat.

I. P.: Poate va fi o mare convertire...

Poate va fi o mare convertire. Să știi că îmi atribui și eu unu la sută din merit.

O.M.: Ce credeți despre marii convertiți?

Dragul meu, sunt niște oameni foarte fericiți, toți. Convertirea este un acces la fericire. Omul care-l cunoaște pe Hristos și care-l iubește și care se convertește e un om fericit, e un om care intră într-o zonă a fericirii, iese din întuneric, din chin. Eu nu zic că intră într-o stare de fericire perfectă; că omul poate să se mai îmbolnăvească, să aibă necazuri, să cadă, să... mai știu eu ce, să piardă bani, mă rog, să aibă necazuri, dar pe un fond de fericire. Pe un fond de liniște. Nu mai cunoaște deznădejdea neagră.

Ei, asta ține de botez. Botezul sincer nu este apă. Noi nu suntem botezați cu apă. Noi suntem botezați cu duh și cu foc. Sub aparența apei se află duh și foc. Așa cum în Sfânta Împărtășanie pâinea și vinul pe care le luăm în gură sunt trupul și sângele Domnului și nu se vede, tot așa și apa botezului este duh și foc. Și este un izvor de multă fericire. Niciodată un convertit nu va mai cunoaște pe deplin deznădejdea – poate să fie și el amărât, să fie bolnav, să aibă o criză, să

se certe, mă rog, diferite împrejurări ale vieții. Dar nu mai atinge adâncurile. Adâncurile bazate pe fericire, pe liniște, pe dragoste. Întunericul și frigul nu au un acces liber asupra convertitului. Pentru că e căldura duhului și a focului care imediat te apără.

> I. P.: Despre eroism mi-ați vorbit adeseori. După câte știu, și știu bine, puneți mare preț pe curaj. Ați scris texte memorabile despre această virtute; biografia dumneavoastră are date suficiente pentru a socoti eroismul și curajul singure și sigure căi către libertate. Despre *frică* ce îmi puteți spune, Părinte Nicolae? Vorbiți-mi despre această stare nu întotdeauna demnă. Spun „nu întotdeauna" pentru că eu cred că frica are și o conotație pozitivă: teama, frica de păcat! Ce e frica?

În capitolul 21 al Apocalipsei, la versetul 8, sunt menționați cei care merg în iezerul de foc. Știți care sunt primii menționați? Să nu credeți că sunt menționați criminalii sau desfrânații sau sodomiții sau mai știu eu cine... Fricoșii! Fricoșii vin în primul rând. Și să știți că-i un tâlc în versetul ăsta din Scriptură. Frica este un păcat imens. Domnul Hristos în nenumărate rânduri, în Evanghelii, vă rog să mă urmăriți, în nenumărate rânduri, spune: Nu vă temeți; de ce sunteți fricoși? Nu fiți fricoși, nu vă înspăimântați! Nu te teme! Îndrăzniți! Îndrăznește! Eu am îndrăznit, am biruit lumea! Tot timpul spune: De ce te temi? Nu te teme! Nu te înfricoșa! Nu te înspăimânta! Nu fiți fricoși! Spune categoric. De ce spune de atâtea ori? Pentru că frica este un foarte mare păcat și pe foarte mulți oameni frica îi împiedică să vină la Hristos sau să se convertească sau să fie mai buni. Le e frică.

Vorbesc cu oarecare autoritate, întrucât cunosc foarte bine frica din experiența mea personală. Uite, eu am fost atras la Biserica creștină de clopote, de Domnul Hristos, de credința creștină din copilărie. În cartea mea de amintiri am explicat pe larg lucrul ăsta. Din copilărie eram atras de Biserica creștină. Am învățat religia creștină la liceu, iar cât

privește frica trebuie să mărturisesc că e un sentiment rușinos, de care am avut parte și eu. Trag nădejde că în parte, cel puțin, m-am vindecat. Nu cu totul. Nu cu intensitatea cu care s-ar fi cuvenit să fiu vindecat. Totuși am făcut progrese. Mulțumesc lui Dumnezeu. Și mulțumesc amintirii tatălui meu, care mult m-a ajutat.

Eu v-am povestit, cred că lui Ioan, mai ales, i-am povestit că la plecarea mea la Securitate, când am fost chemat în mod liber, tatăl meu s-a așezat în fața ușii, m-a salutat milităreste și mi-a spus drept rămas-bun: „Să nu mă faci de râs, să nu fii jidan fricos, să nu te caci în pantaloni." Așa mi-a spus tata. Și de mult ajutor mi-au fost aceste cuvinte pe care mi le-am repetat tot timpul (în timpul anchetei, mai ales) și tot timpul anilor de detenție. Le-am spus și colegilor mei: uite ce mi-a spus tata; i-a amuzat foarte mult, s-au distrat de minune cu fraza asta a tatălui meu: să nu fii jidan fricos, să nu te caci în pantaloni. Eh, fricos am mai fost eu; ba mai fricos, ba mai puțin fricos; de căcat în pantaloni m-am căcat, că am avut și dizenterie la Jilava, dar tot e bine că nu m-am căcat în fața anchetatorilor...

Dar, cu cât trece timpul, cu atât sunt mai convins că această virtute a curajului este o virtute esențială. Tot în închisoare am avut norocul și onoarea să mă împrietenesc cu doctorul Sergiu Al-George, un om neînfricat și care în tot timpul anchetei s-a purtat cum nu se poate mai frumos și mai curajos. L-am admirat mult pe doctorul Al-George pentru imensa lui cultură, pentru minunatele lui însușiri, dar mai ales pentru însușirea aceasta a curajului pe care a dovedit-o, n-a semnat decât ceea ce-a vrut, n-au scos din gura lui cuvinte pe care el n-a vrut să le spună, n-a semnat nimic din ceea ce nu voia să semneze, i-a înfruntat, s-a dovedit de un curaj desăvârșit. Mult m-a ajutat și el, și mult a contribuit și la formarea acestei convingeri că virtutea curajului este esențială, și de aceea am și scris în repetate rânduri, în micile mele texte, că în lipsa curajului celelalte virtuți dispar.

Degeaba avem însușiri frumoase, mari calități, dacă ne lipsește curajul toate sunt corupte, toate sunt stricate. E o virtute esențială, în lipsa căreia totul se pierde. E o condiție absolut necesară – nu-i suficientă, ca-n matematică, nu –, e necesară însă omului, și lipsa curajului duce la rezultate catastrofale...

Reiau fraza întreruptă. Eu am citat de multe ori fraza lui Brice Parain, filozoful francez, pe care o consider într-adevăr esențială. Iată ce a spus Brice Parain. Mă repet nu știu pentru a câta oară! Nu-mi pare rău, pentru că este o frază într-adevăr esențială. O repet așa cum aș repeta *Tatăl nostru.* Niciodată nu ne săturăm de a repeta *Tatăl nostru.* Niciodată nu ne săturăm de a mânca pâine. Niciodată nu ne săturăm de a bea apă. Eu consider această frază a lui Brice Parain așa cum consider pâinea, apa și *Tatăl nostru.* Lucru care poate fi repetat fără a produce senzația de sațietate, un lucru pe care putem și dorim și ne bucurăm să-l repetăm zilnic. Așa cum ne bucurăm când bem un pahar cu apă zilnic sau când mâncăm o bucată de pâine, sau spunem *Tatăl nostru,* zi de zi, și nu ne săturăm. Nu ni se pare prea mult. Pofta de a spune *Tatăl nostru,* de-a bea apă și de-a mânca pâine renaște odată cu ființa noastră în fiecare dimineață. Așa este și fraza asta a lui Brice Parain. E simplu. *Dacă vrei să fii liber trebuie să știi să plătești; dacă vrei să fii liber trebuie să nu-ți fie frică de moarte.* Uite așa glăsuiește Brice Parain și așa l-am repetat și eu de nenumărate ori, aproape în toate cărțile mele, câte au fost publicate, și în foarte multe texte de-ale mele. Ăsta-i cruntul adevăr.

Întotdeauna în cursul istoriei au câștigat acele popoare, au câștigat acele partide politice, au câștigat acei oameni cărora nu le-a fost frică de moarte. Și în clipa aceasta, a culturii occidentale, a culturii și civilizației occidentale, americano-europene, despre care am vorbit ieri, esențialul este această frică de moarte. Vedem că popoarelor civilizate, marilor popoare occidentale: englez, francez, italian, german, american nu le este frică actualmente de moarte. Precum și celorlalte popoare: popoarelor africane, popoarelor asiatice, popoarelor din America de Sud și poporului rus nu le este frică de moarte, sunt gata să riște și să-și pună pielea în joc. America de Sud, cum v-am mai spus-o, a avut norocul de-a avea câțiva oameni de mare curaj (printre care pe Che Guevara, care i-a învățat pe ei tactica gherilelor și care este adevăratul creator al puternicei revoluții sud-americane), ceea ce, eu nu mă îndoiesc, în câțiva ani, sau cel mai târziu în câteva decenii, va produce rezultate cu totul importante pentru istoria lumii și pentru America. Nu le e frică de moarte. Nici gherilelor din Salvador, nici sandiniștilor din Nicaragua, nici gherilelor din toate statele sud-americane: Columbia, Argentina, Brazilia ș.a.m.d. Îl au pe Fidel Castro, l-au avut pe acest Guevara, îl au pe Daniel Ortega (care iarăși este un om neînfricat, obraznic, dur).

I. P.: Un diavol...

Un diavol. Dar un diavol curajos. Un diavol îndrăzneț, neobrăzat, dar foarte puternic. Din nefericire, observăm la popoarele occidentale acuma, în faza aceasta în care ne aflăm, o teribilă teamă de moarte. Sunt gata să facă orice. Să cedeze. Uitați-vă, cu sistemul acesta al răpirii de oameni, cu sistemul ostaticilor, iranienii lui Khomeyni, grupurile de teroriști din Liban fac ce vor. Au băgat frica și în nemți, și în francezi, și în englezi, și în americani. Au băgat frica în ei, în toți. Și în italieni. Le e frică. Le e frică să ia măsuri severe împotriva teroriștilor pentru că ei le răpesc un ostatic, doi sau trei și... gata! Popoarele occidentale cedează. Ei nu-și dau seama că nu scapă de șantaj decât refuzând șantajismul.

Eu am scris de curând un articol intitulat „Suflet de rob", care mi-a fost refuzat de revista *Steaua* (nu din vina revistei), dar care mi-a fost publicat de revista *Familia.* Cu titlul schimbat. Se cheamă (tot un titlu foarte frumos) „Taina libertății". Și acolo am vorbit despre șantaj și am spus că nu poți

să tratezi cu șantajistul decât refuzându-l. Dacă admiți să discuți cu el, să te tocmești cu el, ești pierdut. Pentru că șantajul, am spus eu acolo, după cum oricine poate constata, este un delict, este un act care se joacă în doi. Șantajistul are nevoie de complicitatea șantajatului. Voită sau nevoită, conștientă sau neconștientă.

Vă dau un exemplu în care șantajatul refuză să discute. Ducele de Wellington i-a răspuns unui șantajist care l-a amenințat că-i va publica niște scrisori compromițătoare: „Publică-le și du-te naibii!" Scurt. Ăsta-i singurul răspuns. Dacă arăți că ți-e frică și-ncepi să plătești, nu scapi, pentru că ăla va veni și peste o săptămână și-ți va cere iarăși bani și vei fi obligat să-i dai toată viața. Nu scapi! Plătind șantajistului sau făcând ceea ce dorește nu scapi de el. Dimpotrivă, te angajezi într-o acțiune care va dura cât timp vei trăi. Ajungi la discreția lui. Exact ca și informatorul, ca și acuzatul care semnează un act prin care se angajează să fie informatorul securității. El crede că, dacă spune anumite lucruri și denunță pe cei pe care-i știe, a scăpat. Nu! Peste o săptămână sau peste o lună i se va cere din nou, și peste un an iarăși, și cât timp va trăi va fi la discreția securității sau a organelor de anchetă. Asta este o regulă generală: a șantajului. Frica deci e o soluție nu numai rușinoasă din punct de vedere moral, dar și din punct de vedere practic nu-i bună. De frică te pui la discreția organului anchetator sau la discreția banditului sau a gangsterului, sau a șantajistului, sau a teroristului, care te șantajează în mod definitiv. Există o singură lege a șantajistului, fie că e exercitată de un organ de anchetă al statului, fie că e exercitată de un terorist, de un bandit, de un gangster ș.a.m.d. Legea e aceeași. Spui ceva, te predai.

Popoarele occidentale cred că cedând ucrainenilor sau libanezilor, sau bascilor, sau irlandezilor, armata republicană irlandeză, vor obține pace. Vor fi lăsați în pace. Mă fac să râd. Sunt de o naivitate totală. S-au născut ieri-dimineață. Au căzut, cum zic francezii, din ultima ploaie. Sunt neîn-

țeleși, necunoscători de viață, sunt niște copii, niște naivi, niște bebeluși, niște sugari (numai că nu au harul sugarilor). Și iar e o frază pe care eu am citat-o de nenumărate ori, că am devenit maniac cu ea, e fraza lui Léon Daudet: „Naivitatea le șade foarte bine copiilor, dar nu le șade bine bătrânilor." Bătrânii se cade să nu fie naivi și proști. Ci înțelepți, cum se cade să fie șefii de stat. Prostia nu are ce căuta. Nu este o scuză. Dacă ești prost nu face politică, nu te băga. Nu te băga să conduci statele dacă ești prost și dacă ești naiv. Ca Nasser, care a compromis toată situația. Sau ca dobitocul ăla sinistru și ramolit de Eisenhower, care pentru ambiția personală (sau, nu știu, din prostie nesfârșită, din orbire de neconceput) a stricat toată treaba. Și a compromis în mod definitiv situația culturii și civilizației occidentale, și a lăsat Europa și America la discreția rușilor.

De-atunci a început. Din '56. A început la München, v-am spus, dar atunci a fost momentul crucial, cu Budapesta și cu Orientul. A fost un moment de răscruce, o catastrofă. A fost o catastrofă. A fost un moment în care filele istoriei, filele țesute de ursitoare, s-au legat între ele, s-au încolăcit, s-a făcut un nod, așa cum facem nod uneori în războiul de țesut și se întorc firele și formează un nod și trebuie tăiat. Acolo tai nodul și reiei operația. Dar, în viața reală, în istorie, e mai greu. S-a rodat și-a căzut. S-a produs o cădere. O cădere de tensiune electrică, de energie în sufletul popoarelor occidentale, care iarăși au căzut de la un moment de virtute, de la un moment de curaj, iar s-au prăbușit în frică și în descumpănire și acolo au rămas. Și acuma tot coboară pe scara asta nenorocită. Pe hăul ăsta al abjecției.

I. P.: Părinte Nicolae, ați fost în anii '70 în străinătate, ați locuit o vreme în casa lui Mircea Eliade, i-ați fost oaspete lui Mircea Eliade... Nu v-a spus, nu v-a mărturisit de ce nu se întoarce în țară?

Ba da. El mi-a spus că, în principiu, ar fi dispus să se întoarcă în țară. Dar atâta timp cât posturile noastre de radio și

presa noastră vorbesc insultător și jignitor despre Monica Lovinescu, despre Virgil Ierunca, despre soții Stolojan, despre toți ceilalți români, oameni de cultură, Vintilă Horia și toți ceilalți, n-o face. Nu se întoarce. Când eu m-am dus la Paris, la legația română, să cer prelungirea pașaportului meu cu o lună (mi se pare că ți-am povestit), mi-au prelungit pașaportul cu o lună, dar mi-au comunicat că vrea să-mi vorbească ambasadorul. M-am dus acolo, în altă parte a clădirii, și pe urmă a apărut un domn care mi-a spus că-i atașatul cultural, că ambasadorul mă roagă să-l scuz că nu poate veni și că l-a însărcinat pe el, atașatul cultural, să stea de vorbă cu mine. Mi-a spus că din cererea mea a văzut că locuiesc la Mircea Eliade (că venisem să dau adresa la care locuiesc la Paris) și că ei mă roagă pe mine – ambasadorul, în primul rând, și atașatul cultural – să intervin pe lângă profesorul Eliade să vină în țară, să accepte invitația. Eu am spus că voi comunica ceea ce mi s-a spus, dar că de pe acum pot să-i răspund care-i va fi răspunsul lui Eliade, că-l cunosc. Și i-am spus ceea ce ți-am spus dumitale acuma. Că e dispus să vină în țară, unde mai are rude, mai are pe sora sa, că e foarte atașat de țară, că nici o clipă n-a încetat de a gândi românește, de a simți românește, de a scrie românește (că toată literatura lui e scrisă în românește, numai operele științifice sunt scrise în franceză și în engleză). Dar, dacă prietenii lui sunt tratați așa cum sunt tratați de presa și de radioul român, nu se întoarce.

Atașatul ăsta mi-a mai pus câteva întrebări, mi-a vorbit foarte gentil. Eu i-am spus: să nu veniți mie să-mi spuneți că presa e liberă și că dumneavoastră nu puteți face nimica, că eu știu prea bine că presa la noi nu e liberă și că ascultă de directivele guvernului. Dați directive în sensul ăsta, să înceteze, și atunci putem vorbi. Atât de modest cât sunt eu, totuși mă oblig să intervin pe lângă prietenii mei de la Europa Liberă să înceteze și ei cu discuțiile și cu insultele și să terminăm cu porcăria asta de rufe murdare spălate în familie,

să facem cumva cum fac ungurii și polonezii: refugiații unguri și polonezi nici ei nu bârfesc regimurile din Ungaria și din Polonia, și nici ăia nu-i insultă pe ei. E un fel de înțelegere. Toți suntem români și n-ar trebui să ne insultăm pe calea undelor universale. Dar n-am ajuns la nici un rezultat. Am vorbit. M-a ascultat. Am plecat. Nu s-a făcut nimic. „Una spune, alta face. Asta-i lupta pentru pace."

Și cu asta am terminat conversația noastră. Vă mulțumesc, dragii mei! A fost și ea înregistrată pe cât s-a putut. Mai cu muzică, mai fără muzică, mai cu bătăi la ușă. Vă mulțumesc!

Vă mulțumim, Părinte Nicolae!

Jurnal
cu și despre N. Steinhardt

7 februarie 1984. Citit din *Revista Fundațiilor Regale*. De reținut articolele lui N. Steinhardt („O problemă literară", de exemplu). Ideea: autorul pornește alături de personaj, dezvăluindu-l, prezentându-l, desfășurându-l, ca până la urmă să se confunde cu el. Cele două entități: autor-personaj se „complac" într-una singură. Toată existența, „consistența" și făptura autorului trec în personajul de fapt. Exemplul lui Cervantes-Don Quijote este cât se poate de exact. La început, personajul pare ridicol, ironizat, „satirizat" chiar. Participarea interioară a autorului se simte în capitolele următoare: personajul are toate atributele autorului, se vede pecetea eului acestuia.

Ce fericită ar fi o carte de convorbiri cu N. Steinhardt. În următoarea scrisoare fac propunerea! M-am gândit la conținut...

- despărțirea de C. Noica;
- despre adevăr, dreptate, libertate, minciună, furt, lașitate, șmecherie;
- despre M. Vulcănescu, Cioran (am citit recent *Histoire et utopie* – teribil!). De citit Márquez, *Toamna patriarhului* – cap. „Despre tirani", M. Eliade, C. Noica etc. etc.

*

18 iulie 1985. Aseară am sosit la mânăstirea Rohia. Ce bucurie, ce fericire! Întâlnire cu Părintele Nicolae. I-am citit textul despre Apostol Bologa și sintagma paulină. Încântat,

bucuros că am reușit să descopăr iubirea creștină care, iată, a spus Domnia Sa, este ideea de bază a romanului *Pădurea spânzuraților*.

I-am sugerat o temă: iubirea creștină în opera lui Rebreanu. S-a bucurat și m-a aprobat, așa cum mi-a îngăduit și lectura *Eroilor* lui Carlyle.

Scriu aceste rânduri astăzi, 18 iulie, în biblioteca mânăstirii. După ce am făcut o trecere în revistă a tuturor cărților și revistelor de aici, iată-mă la masa de scris. Mulțumesc lui Dumnezeu și episcopului Iustinian, gazda mea.

Aici, la Rohia, începe o dimensiune spirituală extraordinară, sofianică, cum ar spune Blaga.

*

Luni, în drum spre Lighet. De fiecare dată când vin la Rohia fac cu Părintele Nicolae pași pe drumul (e de fapt o potecă lărgită, plină ochi de pământ și frunze) „filozofilor, pădurarilor, călugărilor, ciobanilor" (cum mi-l definește deseori) care duce la Lighet. Lighetul – luminișul heideggerian, poiana Rohiei cu deschidere spre Runcul meu și spre Pantelimonul steinhardtian! Impresia, când ajungi în Lighet, este aceasta: un loc care prelungește sfințenia de aici și dă posibilitate la foarte multe sfaturi de taină, înțelegeri între patru ochi, gânduri libere despre oricine și orice; un paradis în care ochiul Celui de sus încă nu a reținut pe retină momentul și dovada izgonirii.

;-) Urcăm împreună spre Lighet. Părintele Nicolae în blugi (marca Sfântul Gheorghe sau Suceava...) sprijinindu-se, uneori autoritar, alteori învins de vremurile pe care le trăim, în bastonul ușor lustruit și noduros, se pare, de vreme ce nu alunecă între frunzele de fag căzute din abundență. Din când în când, îl ridică amenințător înainte spre cineva necunoscut. Întrebările mele sunt altele aici. La fel și răspunsurile lui. Aici nu ne aude nimeni. Suntem în siguranță.

Vorbim despre Teilhard de Chardin. Îmi explică în amănunțime teoriile despre punctul Omega. Punctul divin. Îmi amintește în final despre donația făcută de Constantin Noica mânăstirii: o parte din opera lui Teilhard de Chardin. Când ne reîntoarcem, în raftul bibliotecii (la dulapul cu indicația „Religii") găsesc volumele dăruite de Noica (în limba franceză). Citesc – din primul volum – până la 4 noaptea. Mă pregătesc pentru a doua zi... Dar să revin. Alt subiect: Ion Caraion (prieten și... protector al Părintelui în vremea în care „doar traduceam Boissier, Kipling, Graves, Sherwood Anderson; nu puteam să public nimic din ceea ce scriam"); el împreună cu Geo Bogza („deși îl înjurasem crunt în *În genul tinerilor...*") m-au ajutat foarte mult... dar despre Geo Bogza, altă dată. Ion Caraion, deși fiu de țărani, se purta ca un aristocrat, dar uneori... sărea și calul (de aceea, poate, unii contemporani nu-l suferă); deși e un foarte mare poet, eseist, traducător... S-a autoexilat, săracul, în Elveția. Pe Marta („fata cu cireșe-n-poală", completez eu, amintindu-mi de o foarte frumoasă carte pentru copii, scrisă de Ion Caraion) a înscris-o la o școală monahală (catolică). Caraion e un om dificil. Dar ce e al lui e al lui. Se crede (și este, după părerea mea) un mare poet. „De aceea nu-l înțelege pe Nichita și îl înjură în *Jurnal*, considerându-l un poet minor?", întreb eu. Poate, dar aici, în cazul lui Nichita, nu are dreptate. Cine știe... Oricum, Caraion nu suporta un alt poet mai important decât el. Orgoliu? Ambiție? Nu știu cum să numesc acest fenomen... îmi răspunde Părintele cu un soi de... plictis al paradoxului și mă îndeamnă să ne odihnim.

Ne așezăm ca doi turiști obosiți; am urcat, nu glumă; printre copaci se zărește peretele de la Casa Poetului, cu chipul lui Coșbuc săpat în ipsos (?) pe trunchiul unui copac răsturnat. „Uite, Ioane, să-ți dau un exemplu cu Caraion: eu am tradus, brut, cum se spune, *La poalele vulcanului* de Malcolm Lowry; Caraion i-a făcut cosmetica, l-a aranjat estetic, să spun... Ei, cu toate acestea, la tipar, a catadicsit

să se semneze singurul... traducător. Asta e! Ce are a face spusul cu făcutul! Vorba lui Neculai Constantin Munteanu: Una spune, alta face... Dar să mai urcăm niţel." Părintele se ridică primul şi după o uşoară ezitare (respiră totuşi greu; a avut o răceală mai zilele trecute) pornim, eu ţinându-l de braţ, el sprijinindu-se în baston. Îmi spune (privind în jur şi temându-se, parcă, deşi suntem acum la „mijloc de codru des", vorba poetului): „Diseară îţi împrumut o carte, dar să nu o duci la Beclean: o citeşti aici... Se numeşte *Insectele tovarăşului Hitler*, e scrisă de Caraion şi a apărut la München. Te rog să o parcurgi cu mare atenţie, e o carte de mare curaj, dă multe în vileag, dă multe pe faţă. Ţi-o dau diseară. Dar, te rog... o citeşti cu uşa închisă." Ard de nerăbdare. Părintele are încredere în mine. Şi când te gândeşti că această surpriză cu *Insectele* vine după iniţierea în „colţul secret".

De la Caraion trecem la Eugen Barbu. De ce? Părintele tocmai fusese înjurat în *Săptămâna* (culmea neobrăzării, la *Gâgă*). Despre Barbu, părerea era... caraioniană: un plagiator! (şi-mi povesteşte despre „copilul din flori" şi Crevedia), dar: „...eu am scris un text despre Barbu, se numeşte « De la Carol Ardeleanu la Eugen Barbu », unde încerc o radiografiere a mahalalei bucureştene. Nu ştiu ce să fac. Să-l public? Să nu-l public? Nu ştiu ce să fac. Recunosc: ar fi în favoarea lui Barbu." Îi spun: Iar o să fiţi acuzat de „dragostea [...] care vine de la Rohia", nu are rost să-l publicaţi. Şi dacă este în favoarea lui Barbu, în nici un caz. „Ai dreptate, Ioane, ai dreptate. Ce-o să zică Monica, Virgil, Alecu... ce-o să zică? În nici un caz: nu, nu şi nu! Ce soluţie se potriveşte aici? Aud?" „Soluţia Bukovski, mi se pare", răspund. De obicei, Părintele Nicolae îmi dă să citesc textele pe care le scrie (unele şi în ciorne). Pe acesta, despre Barbu, nici măcar nu mi-l făgăduieşte.

În apropiere de Lighet, pe partea stângă a drumului pe care-l urcăm, se defrişează pădurea. Sunt câţiva oameni care,

de departe, ne fac semn cu mâna. Sunt tăietori de lemne. Nu ştiu de ce îmi aduc aminte de textul lui Heidegger „De ce rămânem în provincie", unde oameni ca aceştia (în text, mai precis: cei care fac şindrilă) intră, ca lucrare, ca scoatere din luminiş a ceva, în categoria filozofilor, a filozofării.

Intrăm în Lighet veseli, îngânduraţi şi povestind despre Germania (nu a culturii, nici a untului, ci a... dictaturii). „Vina germană este o realitate. Jaspers şi Thomas Mann au avut dreptate. Popoarele trebuie să fie atente. Sunt pe cale de a repeta această vină. O să vezi, dragă Ioane, tu o să trăieşti, eu poate nu, o să vezi... marea vină a Răsăritului va trebui judecată în curând... vina poloneză, vina iugoslavă, vina românească... o să vezi." Aici, în Lighet, hotărâm să facem câteva fotografii (pentru că am uitat să notez – eu port cu mine, destul de neîndemânatic, de altfel, un aparat de fotografiat Smena), iar Părintele Nicolae îmi dă amănunte despre un grajd al mânăstirii (aflat aici, în poiană), de unde badea Ion (un frate de mânăstire) duce în fiecare zi jos, la chilii, cel mai proaspăt lapte din lume.

Astăzi nu stăm prea mult în Lighet pentru că părintele își aduce aminte brusc (oh! Doamne, câtă neglijență acuză, cât ramolisment, câtă scrânteală...) că e de rând la trasul clopotelor. Întoarcerea o facem aproape în fugă. Cu toate bolile pe care le poartă, Părintele Nicolae dovedește pași de maratonist. I-am și spus-o de câteva ori: „Dacă la mânăstire s-ar organiza un concurs, un cros, un concurs de alergări, ați ieși cu siguranță pe primul loc." A râs de fiecare dată. Mie, de data asta însă, mi-e frică să nu cadă. Dar, culmea! Părintele e ager, sprinten și înspăimântat că n-o să ajungem la clopote, și mă zorește mereu: „Hai, Ioane, mai repede... vezi, ți-am spus eu, sunt o belea pe mânăstirea asta, nu mai țiu minte nimic, gata, s-a terminat." Cu toată disperarea, ajungem la timp. Sunt rugat să trag eu clopotele. Fac ascultare. Așa e în mânăstire. Părintele rămâne și mă așteaptă pe treptele Paraclisului.

*

Marți. Părintele Nicolae îmi împrumută pentru o noapte cartea promisă. Seara, bine închis în camera de lângă bibliotecă, citesc dintr-însa: „Americii continuă să-i curgă mucii!..." „Occidentului îi e rușine să mai fie el, să mai fie ce a fost, să se apere ori să-și apere civilizația. El cedează ca femeile de moravuri ușoare și învață rusește." Cât se potrivește această propoziție cu părerea Părintelui Nicolae împărtășită mie în dialogul „Despre agonia Europei"!

Rămân stupefiat: Mogoșoaia, după Caraion, e locul în care sunt uciși (!) scriitori și nu numai. Caraion dă o listă cu cei omorâți aici: Romulus Dianu, Nichifor Crainic, G. M. Cantacuzino, Marin Preda, soția lui Nicolae Breban. Pagina 61: „Dejecțiile nu au nume, ci miros." Câtă asemănare cu ceea ce spunea Părintele: „Greața e un sentiment creștin. Să-ți fie greață de ticăloși, de turnători, de lepre. Iată o faptă creștină!" Din nou stupefiat: o trimitere, nu tocmai „hermeneutică", la Adrian Marino mi se pare (nu știu de ce) forțată:

„Printre noi fiind și unii (Adrian Marino, de pildă) care se cunoșteau, salutându-se, cu unii dintre securiști. Probleme de voiaj sau patriotice." Adrian Marino securist? Nu pot să cred. Nu cred. Punct. Despre comuniști (care, zice Caraion, „Erau așa de modești la început! Le stătea așa de bine!") ajunși la putere: „O, dar a fost de ajuns întâlnirea cu laptele și mierea, gustul puterii, ca scroafa să se urce în copac, la șampanie, icre negre, amnezie și emfază. Rând pe rând, repede, fiecare dintre ei a devenit de nerecunoscut. Pe măsură ce se îngrășau (fuseseră jigăriți și cam firavi), li se îngrășa nesimțirea." Fără comentarii. Cartea se citește ușor. Uneori faptele și cuvintele se repetă parcă pentru a deosebi mai bine mizeriile mici și toate la un loc de gunoaiele foarte mari, enorme, de „gunoaiele absolute", cum scrie Caraion însuși. Inversarea unei sintagme hristice mi se pare (pentru zilele noastre) de o relevanță absolută: „Nu dați cu pietre în ei: murdăriți pietrele..." Nu, nu, Ion Caraion, dar cu ce să dăm?

*

Miercuri. Scurtă discuție (înainte de a suna clopoțelul la masă) în fața stăreției despre cuvinte. Ne amintim de Toma Pavel. Părintele Nicolae îmi spune că Toma a scris *Fragmentele despre cuvinte* la îndemnul lui. Cred. Altfel nu s-ar explica dedicația autorului: „Lui N. S." Îi spun Părintelui despre „părăsirea" fundamentului cultural după ce l-ai dobândit. În drum spre trapeză vorbim despre asta pornind de la problema neologismelor în comunicare. „Nu are rost să pui acoperiș dacă nu ai zidit fundația (fundamentul)", am spus. Și mai departe: „Acoperișul trebuie să fie acoperiș și temelia temelie." „Cuvinte simple și pe înțelesul tuturor!... acesta-i secretul, îmi spune Părintele. Acestea sunt cele care comunică. Ce rost are scrierea plină de cuvinte alese (din dicționare și enciclopedii) dacă devine – fără să știe ea –

criptică. Fudulie!... Hai la masă!" Însoțindu-l mă gândesc la prietenul lui, Dinu Noica. „Cultura e tot ce ai uitat!"

*

Iunie 1986. Azi-dimineață a sosit Părintele Nicolae la noi, la Beclean. L-am invitat pentru o conferință. A primit binecuvântare de drum de la Părintele Serafim. Zi în familie. Seara discuții îndelungi despre *Jurnalul de la Păltiniș*. Insistă și mă roagă să fac rost de un exemplar. Dorește să-l trimită la Paris Monicăi Lovinescu. Îmi povestește mult despre „grupul Noica" de la Câmpulung. Dimineața, mulțumit de canapeaua pe care a dormit. „Am dormit ca într-o corabie", îmi spune.

Drum la Bistrița. La Biblioteca județeană, conferință. Părintele vorbește despre perioada interbelică. Pe ici, pe colo despre „trăirism". „Omul nu poate trăi fără zgomot de fond." Lume puțină, dar interesată. Reținpe: preotul Alexandru Vidican de la Livezile, căruia Părintele Nicolae îi spune „Sărumâna!" și se apleacă să-i sărute mâna. Părintele Georgică Cira de la Mocod, Vasile Moldovan, Tiberiu Horgoș, Cornel Cotuțiu, Gheorghe Savu (Gogu), Gheorghe Suciu, Olimpia Pop, Ioan Ilieș. După întâlnirea de la Bibliotecă și după ce ne fotografiem în grădina Bibliotecii, cu „imeseul" lui Iosub, enoriaș de-al Părintelui Cira, plecăm spre parohie.

Mocodul e un sat liniștit, adunat, pe șoseaua Năsăud-Cluj. Părintele Cira e un om extrem de binevoitor, gazdă bună și primitor de poeți, filozofi, prozatori, scriitori în general. Mulți i-au trecut pragul casei parohiale, mulți și-au lăsat iscălitura în Cartea de Aur a parohiei. Vizităm biserica. Facem fotografii. „De familie", le spune Părintele Nicolae. Pe treptele bisericii, pe drum, în grădină. Părintele Nicolae, Părintele Cira, eu, Violeta, preoteasa Emilia. Stăm pe îndelete în biblioteca Părintelui Cira. Uriașă. Cu foarte multe

volume de teologie și literatură. Părintele Nicolae scrie în Cartea de Aur despre paroh și parohie. „Frumusețea, liniștea, dulceața și seriozitatea unui sat ardelenesc. Vastitatea și farmecul bisericii. Dragostea de carte și enorie a tânărului preot. Impresie de fericire și binecuvântare. Slăvit să fie Domnul care ne mai dăruiește, în vremuri de iureș și îmbulzeală, asemenea oază." Părintele Cira e pregătit să plece cu enoriașii în pelerinaj la mânăstirile Bistrița și Arnota. Părintele Nicolae îl recomandă cu drag Arhimandritului Veniamin Micle, „retras" la mânăstirea Bistrița din pricina scandalului Calciu-Dumitreasa și a lui Paulin Lecca, stareț la Arnota.

După-masă plecăm spre Rohia. Avem pană. Până ce Iosub face reparația, stăm la taifas „pe Pod". Ni se povestește despre călătoria în Occident și despre vizita la Ierunci. Cu un ochi la Iosub și cu unul la noi, Părintele ne spune: „Nu mai plecăm, cu siguranță nu mai plecăm, hai să facem o mânăstire aici, pe deal." În sfârșit, pornim. Trecem peste Măgoaja. Ajungem târziu, noaptea, la mânăstire. În curte sunt câțiva frați. Întrebarea Părintelui către ei: „Unde-mi este tetrapodul să-mi fac Miezonoptica?"

Peste câteva zile, Părintele Georgică primește o scrisoare de la Părintele Nicolae. Primesc și eu. Mulțumiri la toți. Și mai ales: „Vă rog să-i transmiteți prietenului Iosub afecțiunea și recunoștința mea."

*

(Îmi aduc aminte: 1987 – sunt cu Părintele Nicolae și cu un prieten la mânăstirea Cernica. Mai precis, în cimitirul mânăstirii Cernica. Căutăm câteva morminte: Gala Galaction, Daniel Turcea, Radu Petrescu, Virgil Mazilescu. Cu ajutorul unui călugăr de aici, le găsim. Aprindem lumânări și ne rugăm. Călugărul ne însoțește. La despărțire ne spune: „Atunci când Domnul Iisus Hristos va reveni pe norii cerului, va fi înconjurat de îngeri. Acești îngeri vor cânta

și vor înălța imne de slavă înaintea Domnului... Cine să scrie aceste imne dacă Daniel, Virgil, Radu n-ar fi plecat mai devreme la Domnul?")

*

5 ianuarie 1986. Sunt cu Oliv Mircea la Rohia. Vecernie. Cântarea de seară. *Lumină lină*. Din altar auzim vocea Părintelui Nicolae. Citește. După slujbă suntem chemați la masă. Mâncăruri de post: pâine, cartofi, ceai, cozonac. Părintele stareț Iustin făgăduiește pentru mâine mâncăruri bogate. Părintele Nicolae ne însoțește până la camera noastră (vizavi de bibliotecă), de unde, cu insistență și profitând de un moment de șovăială, îl conducem (ținându-ne toți trei într-un dialog) până la chilia din „Casa Poetului". Cer să ne dea să citim „Trei soluții". Ni le dă cu plăcere, dar ne cere să fim atenți: „Eu sunt bătrân, mie nu mi se poate întâmpla nimic, pe când vouă... aveți copii." Ne mai spune: „Ioane... Sub pecetea tainei!" Înțelegem. Plecăm. Sub pecetea tainei. Ca în Mateiu Caragiale.

Cu „Trei soluții" și cu cheile de la bibliotecă, intrăm în cameră. Reascultăm o parte din ceea ce am înregistrat astăzi „despre agonia Europei". Hotărâm pentru a doua zi alte întrebări: despre Constantin Noica, despre cartea de predici la care lucrează Părintele, despre literatura ca pretext... Facem focul și povestim despre trezvie. Până se încălzește în cameră, intrăm în bibliotecă. Ne alegem câteva cărți și ne întoarcem într-o căldură buimăcitoare. Ne aducem aminte de frigul de la bloc. Surâdem. Citim și înregistrăm „Trei soluții". Nu știm de ce, ajunși la soluția a treia... râdem în hohote. Simțim acest text ca: manifest, „proces-verbal" pentru o anumită conspirație, scrisoare noiciană... Discutăm până târziu despre lumină și întuneric. Adormim. Dimineața ne bate în ușă Părintele Nicolae. Ne dăruiește o portocală pentru ziua... noastră.

Iulie 1988. După un drum – mai puțin primejdios de cum l-am gândit înainte ori chiar deloc – am ajuns toți trei – Ioana, Violeta și cu mine – la mânăstire. Așteptați și primiți cu brațele deschise de toată obștea! Părintele Nicolae și Părintele Vasile ne-au reținut o cameră – dar ce cameră! palat în toată legea. Descopăr aici câteva dulapuri-vitrină cu cărți, mai ales din B.P.T.: François Mauriac, André Gide, Paul Claudel, Nicolae Balotă, Sainte-Beuve etc. Cobor la biblioteca mânăstirii să-l ajut pe Părintele Nicolae. Îl găsesc făcând fișe, trecând numere și cote pe cărțile primite recent de la Lăpuș. Îl ajută un băiat harnic, binevoitor, pe nume Ștefan, seminarist la Cluj și originar din Feldru. Îl înlocuiesc cu pe Părintele Nicolae și mă învăț repede cu „sistemul" celor doi bibliotecari. Nu-mi rămân în minte titluri și autori fișați, dar îmi pătrunde înlăuntrul inimii încă o dată (nu știu a câta oară) o realitate vie și de necombătut: biblioteca

aceasta minunată, copleşitoare şi formidabilă a mânăstirii Rohia.

Stăm de vorbă cu Părintele Nicolae despre luna octombrie, când vor avea loc Saloanele culturale „Liviu Rebreanu". Cer trei titluri pentru „afiş": Rebreanu, interferenţa artelor, simpozion Noica. Mi se sugerează: *Liviu Rebreanu ieri şi azi, Artele şi vecinătatea* sau *Vecinătatea artelor* şi *Noica prezent* sau *Constantin Noica între noi*. Rămâne să ne mai gândim. Ne gândim!... Mă întorc la bibliotecă şi scriu aceste rânduri. Părintele Nicolae a intrat în chilie. Citeşte. Am pe masă cartea lui Liviu: *Semnele timpului*. O carte care m-a „însemnat". Am citit-o, cum se spune, cu sufletul la gură. I-am recomandat-o Părintelui Nicolae. O va citi, mi-a promis. „Orice a fost scris, pictat, compus există cu aceeaşi justificare cu care există un obiect oarecare. Poetul, care vorbeşte în locul Tatălui, este şi el un Demiurg", scrie Liviu. Aici, la Rohia, suntem între păduri. Este de nedescris această mare de verde. De aici, de pe balconul camerei în care stăm, se văd doar verdele şi albul turlei de la biserica mânăstirii.

Facem cadou Părintelui Nicolae un halat de casă. Reproşuri dulci, regrete frumoase şi mulţumiri. După ce îmi restituie cartea lui Liviu (pe care a citit-o astă-noapte), facem proiectul unui dialog (de câte ori ne întâlnim aici, la Rohia, noi facem un dialog: un obicei?) pentru *Viaţa românească*. Părintele Nicolae îmi dă vestea că s-ar putea ca până în iarnă să-i apară volumul la Editura Eminescu. I-a schimbat titlul: *Prin alţii spre sine*. Gânduri împreună: facem lansare la biblioteca din Bistriţa. Îmi dă să citesc textul-conferinţă despre Noica, *Noi cuvente den bătrâni*, pregătit pentru simpozionul de la „Saloane". Îl găsesc foarte nimerit şi mai ales direct axat pe o problemă acută: limba. De fapt, textul este o laudă lucidă la *Rostirea filozofică românească*, această operă a lui Noica nefiind altceva, după părerea lui N. S., decât „o descoperire, o dezvăluire a sufletului românesc, o *Descriptio spiritus linguae Daco-romanorum*, o *Românie pitorească* turnată în termenii lingvisticii, un *De neamul românesc şi de unde se trag vorbirile lui*." Mai citesc din manuscrisul pe care Părintele îl pregăteşte pentru Cartea românească: *Monologul polifonic*, texte care n-au fost publicate în presă, sau nu-mi amintesc eu să fi fost publicate, despre Nae Ionescu, Constantin Ţoiu, Crăiasa Iocasta, Bedros Horasangian.

*

Iulie 1988. Cum mă trezesc, fac câteva însemnări în acest caiet. Recitesc din *Monologul polifonic* un text despre Mircea Eliade, intitulat „Cum îl văd". Recitesc câteva texte din Eugen Ionescu (*La quête intermittente*, Gallimard, 1987): „Dumnezeu inaccesibil. Dar Iisus, accesibil." Ultimele rânduri din volum: „Prier de Je Ne Sais Qui. J'espère: Jésus-Christ." Autograful către Părintele: „Pour Nicu Steinhardt, această carte de întrebări fără răspunsuri la mintea omului, Eugen Ionesco." După hotărârea dialogului nostru – timp de cinci zile – care chiar aşa se va intitula, *Cinci zile cu N. Steinhardt*, notate: ziua 1, ziua 2 etc. şi fiecare zi se va termina cu un „supliment" (astăzi a fost unul despre Vasile de la Poiana Mărului), ne punem pe lucru. Scriem zece pagini! După care facem o plimbare lungă şi greu de descris în frumuseţe spre Lighet. Povestim întâmplări (sau, mai bine zis, mi se povestesc), situaţii culturale, năzuinţe spirituale... Ne facem planul pentru ziua a doua de dialog şi gândim chiar şi un supliment final; al tuturor zilelor: despre marile convertiri...

*

Rohia. Cu Părintele Nicolae în chilia de la Casa Poetului. Discuţii despre apariţia în revista *Familia* a textului „Taina libertăţii". Bucuros că nu a fost scos numele lui Brice

Parain. Nefericit că textul a apărut cu greşeli de tipar şi pe ici, pe colo „sluţit", îmi spune, „ca şi textele din *Vatra*, *Steaua*"... Înainte de a coborî la masă, vizita unei femei... baptiste. Întrebări sectare. Reţin una. Şi reţin, desigur, şi răspunsul Părintelui Nicolae: „Cum pot să fie preoţii purtători de har, pentru că mulţi dintre ei sunt lacomi, beţivi, avari, păcătoşi absoluţi? Uite cum, draga mea, vezi firul acela electric prin care trece curentul, îl vezi bine, e murdar, e ruginit, da? Cu toate acestea curentul trece prin el, reşoul arde, lumina arde... Aşa e şi cu preotul, aşa e şi cu harul"... Ca la Pateric.

*

În martie 1989, Părintele Nicolae mi-a telefonat acasă, la Beclean, rugându-mă stăruitor să-i fac o vizită la Rohia. Insista să nu merg singur. „Te rog să vii cu Violeta şi Ioana", mi-a spus. A treia zi am pornit spre Rohia. Violeta i-a pregătit câteva daruri: un halat şi papuci de casă. Eu: cărţi noi şi reviste literare. Eram oarecum îngrijoraţi. De ce a insistat să mergem întreaga familie? De ce rugămintea de a-i face o vizită foarte repede şi aşa, tam-nesam, pe nepusă masă, cum se spune? Am ajuns pe la amiază şi, ca de fiecare dată, am fost primiţi cu multă bucurie şi frăţietate. Toată după-masa am povestit, am revăzut, „colţul secret" din biblioteca mânăstirii (unde erau depozitaţi Eliade, *Proba labirintului*, într-o traducere dactilo a Doinei Cornea, Ionescu, Cardinalul Lustiger, Caraion, Vintilă Horia, Alexandru Ciorănescu, o superbă ediţie de poezie creştină din lirica universală etc.), am urcat în Lighet. Părintele era puţin schimbat, îngândurat, dorea să plece foarte curând, cât mai urgent până la Bucureşti. Noaptea am mers împreună la Miezonoptică. După slujbă ne-am întors la chilie. În faţa Casei Poetului i s-a făcut rău. A luat câteva medicamente

pe care, de regulă, le purta cu dânsul şi într-un târziu s-a liniştit, şi-a revenit.

A doua zi, cât timp Violeta şi Ioana au făcut „curăţenia de primăvară" în chilie, noi doi am făcut o plimbare cât se poate de peripatetică, din nou înspre Lighet. În final, Părintele mi-a spus brusc, fără menajamente: „Ioane, cred că am să mor, cred că am foarte, foarte puţine zile de trăit. Mi-aţi arătat, şi tu şi Violeta, destulă prietenie. Doresc ca toate manuscrisele din chilia mea să-ţi rămână ţie. Zilele acestea plec la Bucureşti. O să-ţi aduc şi alte manuscrise şi, mai ales, o să-ţi las cărţile lui Caraion. Sunt toate cu autograf şi ţi le dăruiesc. Ştiu cât de mult iubeşti poezia lui Caraion. Ai şi ceva din frazarea lui Caraion în poezia ta..."

Am rămas mut, tăcut, ţintuit locului. Am înţeles, în sfârşit, motivul chemării urgente la Rohia. Ne-am întors la Beclean tulburaţi. Peste puţine zile am primit o scrisoare (era ultima) prin care N. Steinhardt îmi încredinţa manuscrisul cărţii de predici şi îmi spunea: „Am rugat pe Părinţii Iustin şi Emanoil să-ţi remită toate dosarele aflate în camera

mea. Nu cuprind noutăți ori lucruri prea importante; te rog totuși să le preici tu, să nu fie azvârlite la gunoi." În ziua în care am primit epistola, Părintele murea într-un spital din Baia Mare. Ce mi s-a părut uimitor nu era faptul că îmi încredința dosarele cu manuscrisele din chilie, ci faptul că, pentru a fi sigur că vor ajunge *toate* în grija mea, a lăsat bilete cu această dorință Părinților Iustin (azi arhiereu-vicar al Maramureșului) și Emanoil (stareț al mânăstirii Bixad). Acest ultim gest m-a topit. Părintele Nicolae, mi-a reconfirmat, iată, după moarte că avea nițică încredere și în mine, păcătosul! Nu mă consider un legatar testamentar, ci un tânăr, la vremea aceea, căruia N. Steinhardt i-a încredințat manuscrisele din chilia de la Rohia fără teamă și cu nădejdea în viitorul publicării lor.

*

Eram bibliotecar la Biblioteca Județeană din Bistrița când am primit ultima scrisoare de la Părintele Nicolae. O scrisoare lungă, cu multe rugăminți și explicații. Era, de fapt, o scrisoare post-mortem. Cu câteva ceasuri înainte ca eu s-o primesc, Nicolae Monahul trecea la cele veșnice – împăcat cu Dumnezeu și cu lumea – într-un spital din Baia Mare. Ziua unei morți... răzbunate. O minune. Nicolae Monahul, „iudeul fără vicleșug", doctorul în Drept... fără de arginți, a cerut să i se citească de către ucenicul care îl însoțea, în salonul spitalului, cu voce tare, *Rugăciunea pe patul de moarte*. După aceasta a murit. Îmi închipui pe Natanael fratele împreună cu Iisus Hristos Domnul dialogând despre moarte și înviere.

L-am privegheat noaptea în bisericuța mânăstirii Rohia – modesta, smerita „catedrală" a tinereții mele – și mi-a fost cel mai drag mort pe care l-am văzut vreodată. Monah viu, cu înfățișare de sfânt, adormit ca un „cocon", cu pieptar moroșenesc sub cap, între icoanele și candelele Miezonopticii.

De data aceasta însă vreau să-mi amintesc ziua înmormântării. Uit personajele ilustre, le neglijez cu bună știință, neamintindu-i pe scriitori, filozofi, pictori, jurnaliști, intelectuali în general, și pun la loc cuvenit, în memoria mea și a contemporanilor, pe țăranul maramureșean. Pe acesta l-am văzut și l-am adorat din toata inima – prezent la prohodul Monahului Nicolae. El a coborât ori a urcat din satele Maramureșului nu ca să-l vadă pe eseistul ori pe scriitorul N. Steinhardt, ci a pûrces dis-de-dimineață sau decuseară să-l petreacă spre cele veșnice pe clopotarul, Monahul și Părintele Nicolae. Acești țărani maramureșeni l-au iubit pe evreul Steinhardt cel convertit, drept pentru care au pregătit și pregătesc la nesfârșit primirea lui în evlavia poporului român. Cinste lor. Pentru că și ei, dar și noi avem nevoie de încă o icoană. O icoană maramureșeană, desigur. Icoana Monahului Delarohia.

*

1989, Rohia. Înmormântarea Părintelui Nicolae. Lume multă, suspect de amestecată. Țărani maramureșeni, scriitori, securiști, monahi, preoți, milițieni etc. Un singur ierarh: Iustinian Chira Maramureșanul, episcop-vicar la Cluj și fost stareț al mânăstirii „Sfânta Ana". Predică din inimă, fără teamă, curajos. În mulțime: Alexandru Paleologu, Toader Paleologu, Mihai Șora, Teohar Mihadaș, Adrian Marino, Adrian Popescu, Stelian Tănase, Virgil Bulat, Virgil Ciomoș, Alexandru Vlad, Cornel Cotuțiu, Aurel Podaru, Oliv Mircea, Adriana Rodica Barna, mulți scriitori din Maramureș... Lângă altarul de vară, o coroană de flori din partea lui... Adrian Păunescu. Moment de perplexitate.

Părintele Nicolae este dus până la groapă pe umeri de călugări. Plâng. La intrarea în cimitir vorbește un singur scriitor: Adrian Popescu. Despre N. Steinhardt și *sapientia cordis*. Simt cum, de dincolo de dulceața cuvintelor, se rostogolește spre mulțime Adevărul, întregul Adevăr. Reîntorși

în curtea mânăstirii, punem la cale, împreună cu protopopul Năsăudului, Ioan Dâmbu, transportul manuscriselor. În taină, suspectând orice privire piezișă și curioasă, ajutați de Părintele Veniamin, în câteva minute sunt în posesia unui geamantan uriaș, burdușit. Țin minte și azi iuțeala cu care protopopul Dâmbu, preluând din mâinile mele geamantanul, l-a aruncat în portbagajul „Daciei". Fără frică, sfidând o primejdie care plutea în aer, mi-a arătat pe loc cel mai mare semn de încredere: solidaritatea.

*

Am nenumărate amintiri despre Părintele Nicolae. Unele sunt notate, dar risipite prin caiete parohiale, altele le păstrez în memorie și, probabil, va veni ziua când le voi aduna într-o carte. Gânduri, butade, meditații grave, anecdote privitoare la poporul român, la ortodoxie, curaj, comunism, democrație, cărți, filozofi și scriitori, creștinism, călugărie, generația '80, Antonescu, evrei, istorie etc. fac miezul unor discuții care n-au fost toate consemnate. Am fost martor la momente și întâmplări pline de haz, pentru că N. Steinhardt știa, precum Sfântul Antonie, să râdă cu poftă, din tot sufletul, de turpitudinile, găunoșeniile și făloșeniile formelor fără fond. N-a fost el Antisthius și n-a *râs* maioresc ian în anii '30 de toată „generația strălucită": Eliade, Cioran, Noica?

*

O amintire. La Rohia, Părintele Nicolae, la început, a locuit în Casa stăreției, în prima chilie pe stânga (aici am realizat prima convorbire cu el, publicată în revista *Tribuna* de la Cluj), pe urmă s-a mutat sus, pe deal, la Casa Poetului, la parter, tot în prima chilie pe stânga. Locuia ușă în ușă cu Părintele Paisie, acum viețuitor în Grecia, la Muntele Athos. Părintele Paisie Rogojanu, fost cântăreț de mu-

zică populară în viața civilă, era un călugăr exemplar, dar cam ursuz. Desigur, despre el îmi spunea râzând Părintele Nicolae: „Ioane, n-am eu harul, darul și condeiul lui Damian Stănoiu. Ce portret i-aș mai face fratelui Paisie, cum l-aș mai descrie și cum l-aș mai sulemeni pentru eternitate!" De ce era așa pornit pe bietul Paisie? Părintele Nicolae avea obiceiul să facă foarte des baie, câteodată chiar de două ori pe zi. În vremea aceea, apa era o problemă pentru mânăstire, instalațiile cu care era adusă sus nu funcționau perfect, de aceea și boilerul se defecta de zeci de ori. Pe Paisie îl auzeam mereu murmurând în barbă: „Iar face ovreiul baie! Iar strică boilerul!"

Într-o zi, înainte de a pleca în Lighet (locul retragerii noastre), Paisie, ofuscat, supărat nevoie-mare, i-a spus Părintelui Nicolae verde în față ceea ce gândea: „Iar ai făcut baie! Iar ai stricat boilerul!" Părintele Nicolae, spre surprinderea mea, a rămas calm. S-a oprit. M-am oprit și eu. Cu bastonul ridicat, căutând undeva prin aer un punct de sprijin, a făcut pe loc trimitere la textul Evangheliei: „Frate Paisie, nu toți suntem curați, zice Domnul Hristos. Eu unul nu sunt curat, de aceea îndeplinesc întocmai cuvintele Domnului. Mă spăl în fiecare zi, chiar de două ori pe zi. Mai tacă-ți gura!" Țin minte și acum surâsul lui Paisie, provocat de „ovreismul", cu bună-știință exagerat, al Părintelui Nicolae.

*

Pe N. Steinhardt *l-am citit* mai întâi. L-am descoperit înainte de a-l întâlni. Episcopul Justinian, pe atunci al Clujului, acum al Maramureșului, m-a îndemnat să caut Rohia, să-l caut pe „ovreiul" Steinhardt care s-a călugărit în Maramureș. Norocul a făcut să ne întâlnim pentru prima oară nu la Rohia, ci la Beclean, când Steinhardt a venit, invitat de Radu Săplăcan, la întâlnirile „Saeculum". Știa, după

cum mi-a spus, de la Părintele Serafim, despre fuga mea la mânăstire. În orice caz, atunci, la Beclean, mi-am pus încrederea la bătaie şi am câştigat o admiraţie pe timp lung, probabil nemeritată, din partea Părintelui Nicolae. Mi-a propus să ne spunem pe nume şi în drum spre cămăruţa de la Liceul „Petru Rareş" (pregătită de prozatorul Cornel Cotuţiu) mi-a vorbit cu patimă, aş spune, despre generaţia lui. Ajunşi în cameră mi-a arătat o Carte de rugăciuni, primită în dar de la Dinu Pillat. Din aceasta i s-a citit, de către un frate de mânăstire, în spitalul din Baia Mare, „Rugăciunea de dezlegare a sufletului", atunci când a trecut la cele veşnice.

Relaţia mea cu Părintele Nicolae a fost una de *însoţire*. Îmi spunea cândva că i-am bucurat căruntele, îi spuneam mai mereu că mi-a pus în ordine, în rânduială tinereţile. Scrisorile pe care le-am primit, manuscrisele pe care mi le-a lăsat în grijă, dragostea părintească, efectiv, pentru mine, Violeta şi Ioana (Andrei încă nu era născut), bucuria cu care venea în casa noastră şi fericirea că ne vedeam în „pustia înverzită a Rohiei" m-au făcut să înţeleg ce înseamnă să dai şi să primeşti. La Rohia se ştia şi se ştie foarte bine *cine dă şi cine primeşte*.

*

Am învăţat de la N. Steinhardt că poţi să-l slujeşti pe Dumnezeu din toată inima ta şi din tot sufletul tău, iar în momentele de răgaz, între Pateric şi Limonariu, Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Ioan al Crucii, Rilke, Hölderlin, Daniel Turcea, să citeşti un raft de optzecişti.

*

Părintele Nicolae avea un salut creştin absolut: „Să te trăiască Dumnezeu!"

*

Părintele Nicolae îmi spunea adeseori: „Dragă Ioane, să ştii că eu am avut, în tinereţe, mari, grele şi foarte urâte păcate." Mă apasă şi acum vocea cu care accentua cuvintele: *mari, grele, foarte urâte*. Oare ce păcate? mă gândesc din când în când. Găsesc un pasaj în *Anatomia mistificării* de Stelian Tănase. Rămân tulburat şi mă gândesc că un proces de tip stalinist, de care a avut parte N. S., putea înscena, în voie, orice aberaţie. Replica Părintelui îmi revine în memorie după lectura cărţii *Târziu. Însemnări californiene, 1986-1996*, scrisă de... un nume pe care nu-l iubesc (sincer spun) din toată inima: Vera Călin. Când aud de Silvian Iosifescu, Savin Bratu, Vera Călin, mă gândesc la stalinism, mă gândesc la schimonosirea pe care, după reţete sovietice, aceste nume au aplicat-o, cu neruşinare, literaturii şi istoriei literaturii române. Portretul făcut lui N. S. de V. C. este alcătuit din auzite, din zvonuri. Un anume N. calomniază, murdăreşte în numele „snobismului". Şi V. C. îl crede. Doamna Călin insistă asupra unui pasaj din *Jurnalul fericirii*, cu referinţă la păcatele trupului, cărora autorul le-ar fi căzut pradă. Nu-l iartă pe N. S. pentru că, iar ştie din auzite, acesta nu consemnează în *Jurnal* legăturile pe care le-ar fi avut, înainte de război, cu scriitorii şi artiştii de avangardă din extrema stângă. Pentru V. C. *Jurnalul* este un document fals. M-am săturat! Răutatea dă peste margini. Problema e alta. Nicu Steinhardt l-a întâlnit pe Hristos. L-a întâlnit în Ortodoxie, şi faptul acesta nu i se poate ierta de către sclifosiţii convertiţi la valorile occidentale. „Multele, grelele şi urâtele păcate" despre care îmi amintea, cu profundă recunoaştere şi smerenie, călugărul Nicolae să le lăsăm în seama lui Hristos. În grija doamnei Vera Călin să-l lăsăm pe „tânărul doctorand care-şi redactează teza de doctorat despre rolul Partidului Comunist în România". Aici ştie din proprie experienţă, nu din auzite.

*

Lighetul. Poiana Rohiei în care ne-am retras cu Părintele Nicolae de-atâtea ori. Aici am povestit ceasuri întregi tolăniți pe iarbă sau plimbându-ne printre clăi de fân, ne-am fotografiat, l-am ascultat depănând amintiri despre Eugen Ionescu, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Îmi aduc aminte mai mereu iarba proaspăt cosită, tunsă perfect. Din locul unde făceam popas și până aproape de gospodăria mânăstirii, dealul pur și simplu unduia, devenea val și curgea verde. Spațiul Lighetului nu era neapărat mioritic, dar avea ceva, ceva care te obliga să-l plasezi dincolo de geografia și priveliștea lui, indirect, într-un gând sau o filozofare de moment. Lighetul îți pune la dispoziție în fața ochilor, dintr-odată, cerul și pământul la un loc. Aici poți atinge dintr-o privire, cum se spune, și cerul și pământul. Părintele numește Lighetul (în *Ziua a cincea* din convorbirile noastre de la Rohia): livadă, loc de frumusețe și vis cu splendidă perspectivă, un loc deschis și paradiziac.

*

Cele mai pline, mai consistente și mai frumoase zile din tinerețea mea le-am petrecut la Rohia. Și eu, și zilele eram la dispoziția Părintelui. El făcea „programul". În primul rând Biblioteca. Lecturi recomandate, dar felurite; niciodată nu mi s-a tăiat plăcerea de-a citi poezie. O vreme am fost găzduit în prima chilie de lângă Bibliotecă; eram ușă în ușă și aveam încredințate, sub pecetea tainei, cheile. Noaptea, dar uneori și ziua, cotrobăiam în „colțul secret", botezat așa de Părintele pentru că despre el nu știau decât foarte puțini, și mă înfruptam lacom și curios din *Proba labirintului* (o traducere dactilo a Doinei Cornea) și *Amintirile* lui Mircea Eliade, *Journal en miettes* și *La quête intermittente* de Eugen Ionescu, un volum luxos și masiv al Cardinalului Lustiger, o antologie cu poeme despre îngeri de George Ciorănescu etc.

Într-una din zile, relatându-i cât de mult mi-a plăcut antologia lui Ciorănescu (ilustrată de Eugen Drăguțescu), i-a scris acestuia pe loc o scrisoare tocmai în insulele Canare, în care-i cerea să-mi expedieze de urgență un exemplar! Cu siguranță scrisoarea nu a ajuns la destinație pentru că nici eu, nici Părintele n-am avut, într-un fel sau altul, vreo confirmare. În 1995 domnul Stroescu-Stânișoară, la München, în fața sediului Europei Libere, mi-a făcut cunoștință cu doamna Galateea Ciorănescu. Am vrut să o întreb despre scrisoarea Părintelui, dar aflând că e de câteva zile văduvă (domnul Ciorănescu se prăpădise) n-am mai îndrăznit și, spunându-i condoleanțe, ne-am despărțit.

„Colțul secret" mai conținea, cum am spus, traducerea din Eliade a Doinei Cornea, carte pe care Părintele mi-a încredințat-o pentru câteva zile. Am adus-o la Bistrița și, după ce am „extras" și am pus deoparte Prefața traducătoarei, împreună cu doamna Retegan (care nu știa ce conține textul) de la Fabrica de Pâine am șapirografiat-o. Câteva exemplare le-am dat prietenilor și originalul l-am restituit. Din *La quête intermittente* mi-am notat finalul: „Să te rogi. Nu știu Cui. Sper: Iisus Hristos." Părintele, atâta vreme cât eram „responsabil" cu Biblioteca, îmi atrăgea atenția: „Ai grijă, nu lăsa lumina aprinsă, starețul Antonie e un satrap, mă pândește, urmărește unde ard lumini prea multe, ai grijă să nu intrăm în belea!"

Când nu citeam împreună cu Părintele, singur sau cu Valerian Pop (viitorul monah Veniamin) și Ștefan Iloaie, eram bibliotecar. Fișam cărți, scriam cote și numere pe volumele proaspăt achiziționate. „Programul" mai cuprindea: participarea la Utrenie, Liturghie, Vecernie, Miezonoptică, citirea revistelor literare, discuții pe marginea „cărților de scandal", citirea cu voce tare de către mine a textelor Steinhardt apărute în revistele *Vatra*, *Steaua* și *Familia* îndeosebi

(cu această ocazie urma o supărare și, mai ales, o indignare profundă din partea autorului dacă, din nefericire, textele apăreau cenzurate, cu cuvinte lipsă și cu greșeli de tipar), vizitarea Lighetului, taifasuri lungi, nefandosite, despre literatură, monahism, exil, muzică, arte plastice, generația interbelică, Geo Bogza, Lucian Boz, Constantin Noica, Pleșu, Liiceanu, Părinții Pustiei, postmodernism, maramureșeni. Taifasurile scrise le-am purtat în prima chilie a Părintelui (de la Stăreție), pe terasa de la Casa Poetului și în cea de-a doua chilie, iar cele nescrise le-am avut peste tot, dar mai ales în drum spre Lighet, în Lighet și pe terasa de la chilia Părintelui Iustin. Aici, spunea Părintele, era „colțul de rai". Înconjurați de mușcate, aproape întotdeauna înflorite provocator și patetic, în fața celor mai bune cafele de pe lume, ascultând muzica lui Mozart, „pe care se intră în Rai", ne avertiza Avva, regăseam dulceața și rigoarea însoțirii.

Când vorbesc de Rohia îmi place să fiu însoțit de doi îngeri: N. Steinhardt și Ioan Alexandru. Nimic nu pare facil și derizoriu în poeziile lui Alexandru dedicate Rohiei.

*

De un singur lucru îi era frică lui N. Steinhardt: de frig. Purta pieptar. Un pieptar moroșenesc, neînflorat, cum poartă mai toți țăranii din zona Lăpușului. Cu acesta a venit în noiembrie la Bistrița și a conferențiat despre „Cultură și timp". Un fotograf inspirat, arhitectul Nicolae Mucea, l-a „eternizat". Fotografiile acestuia păstrează, după părerea mea, chipul cel mai exact al monahului de la Rohia. Suferea enorm la gândul că nu are în chilie lemne îndeajuns. Cu toate că avea o debara mereu plină, cu toate că frații din mânăstire – Vasilică-Tată (cum îl poreclise Părintele pe actualul stareț de la Rohița) și Valerian – îi cărau, la fiecare strigare, cu brațele sau cu coșurile lemne, Părintele o ținea una și bună: „E din ce în ce mai frig, lemnele sunt pe terminate, tu pleci la Bistrița, iar rămân fără căldură..." *Nota bene*: în chilie era o căldură de nesuportat! În momentele când discuta despre frig și căldură devenea vindicativ, copilăros, certăreț, un marinar cu toate corăbiile scufundate, eșuat, aproape pierdut.

O întâmplare. Părintele îl roagă pe Vasilică-Tată să-i ducă un coș de lemne în chilie... Acesta, preocupat cu alte „ascultări", uită. Valerian face o delațiune, îi spune Părintelui că Vasilică-Tată nu s-a ținut de cuvânt. Supărat și indignat, Părintele, îndoindu-și semnificativ din cot mâna dreaptă, îi spune: „Auzi, Valeriane, mă doare-n cot ca pe calul lui Mihai Viteazul!"

De fiecare dată, toamna târziu sau iarna, înainte de a mă întoarce la Bistrița, eram rugat insistent: „Ioane, te rog, nu te supăra, ai văzut, stau prost cu lemnele, te rog să-mi aduci două, trei coșuri... Să fie pline, umple-le cu vârf..." Executam întocmai. De-abia aveam unde să le clădesc. La plecare mă îmbrățișa. „Așa da. Îți mulțumesc. Salutări Violetei, Ieduțului-Prăjitură. Poți merge liniștit. Sunt fără griji. Poate veni acum și gerul Bobotezei. Sunt asigurat." Zâmbeam. Coborând prin pădurea Rohiei spre sat, deveneam instantaneu serios. Frica de frig i se trăgea din pușcărie. Când povestea despre Gherla nu uita niciodată să amintească de frig. Frigul devenise pentru el o obsesie. Așa că, atunci când a trecut la cele veșnice și era așezat pentru prohod în bisericuța mânăstirii, Vasilică-Tată și Valerian mi-au arătat, sub capul Părintelui, pieptarul. L-au pus acolo ei doi, cu mâinile lor, „ca să nu-i fie frig". Printre lacrimi am zâmbit și le-am mulțumit.

*

Părintele Nicolae pleca de câteva ori pe an pentru foarte puține zile la București. Alerga la edituri, reviste, se întâlnea cu prieteni, se asigura de medicamente. De câteva ori

l-am căutat la București. Am fost împreună la Editura Cartea românească. Mi-a făcut cunoștință cu Sorin Mărculescu, încredințându-i pe loc manuscrisul cărții mele de poezie *Frigul și frica*, pe care l-a prefațat cu generozitate. Am vizitat împreună redacția *Secolului XX*. Aici l-am cunoscut pe vechiul său prieten cu care a tradus în românește din Alain, Alexandru Baciu. Ne-am plimbat prin Cișmigiu și ne-am reîntors în garsoniera din Ion Ghica nr. 3. Îmi spunea, înainte de-a mă hotărî să vin în București: „Ioane, ca să ajungi la mine acasă, când sosești în Piața Universității, te orientezi după coada calului lui Mihai Viteazul și o ții drept înainte!" Ascultam întocmai. Ajuns în fața ușii băteam de trei ori (rar) după consemnul stabilit. Uneori îmi deschidea Părintele, alteori coana Domnica.

*

Părintele Nicolae avea o „ascultare" deosebită față de Părintele stareț Serafim Man. Mi-l prezenta, în drumurile înspre Lighet, drept un călugăr absolut. Smerit și îndrăzneț, nefricos, curajos. „A sfidat autoritățile comuniste construind Paraclisul Rohiei, a alcătuit prima micromonografie color, nu alb-negru, cum doreau comuniștii, despre mânăstirea Rohia, m-a primit în mânăstire, ba mai mult, m-a călugărit", îmi spunea. Serafim Man i-a fost, după cum prea bine se știe, duhovnic. Pe aleea care urcă de la Bibliotecă la Casa Poetului, am asistat într-o după-masă la o scenă unică. Starețul Serafim se îmbolnăvise grav. Diagnostic: cancer. A urmat o spitalizare la Cluj și ... o minune. S-a vindecat. S-a reîntors la mânăstire și este, și astăzi, un duhovnic foarte iubit și căutat. A fost înscăunat în locul Părintelui Antonie. Acesta era mai tot timpul tăcut, preocupat de kilowații consumați, cam mirean... și ostenit până peste cap cu organizarea... ședințelor la stăreție.

Aceste ședințe îl enervau la culme pe Părintele Nicolae. Întâmplarea de pe aleea mânăstirii era tocmai epilogul unei

asemenea ședințe. Agitația Părintelui, replicile dure, bastonul izbit la întâmplare în aerul dintre alee și copaci m-au făcut să înțeleg imediat că la stăreție se întâmplase ceva foarte, foarte grav. „Auzi, Ioane... ședință la mânăstire! Auzi, tu... am venit aici să particip la ședințe!... Și, îți poți închipui, când am vrut să iau și eu cuvântul, starețul Antonie mi-a tăiat-o scurt: tu să taci! Auzi... tu să taci! La Gherla toți caraliii mi-au spus: tu să taci! Și am intrat în mânăstire și Antonie Perța îmi spune verde în față să tac. Culmea! Mi-am ieșit din fire și i-am spus tot ce mi-a venit la gură... Acum îmi pare rău... Mâine-dimineață mă duc la Părintele Serafim să mă spovedesc... Asta e!... Asta e viața de călugăr la ședințe. Trebuie să mă smeresc, trebuie să mă smeresc..."

Părintele Nicolae se mărturisea foarte des. După orice supărare ori „scandal" bătea la ușa Părintelui Serafim. De la acesta se întrarma cu pace, liniște și îndelungă răbdare.

*

N. Steinhardt nu a fost hirotonit preot. El a fost, așa cum și-a dorit, un simplu monah. Cu toate acestea toți i-am spus și îi spunem „Părinte". Părintele Nicolae. Ca la sfinți. Aureola în jurul numelui ți-o pun Dumnezeu și ceilalți.

*

Cât de mult mi-au plăcut scrisorile lui N. Steinhardt către Virgil Ierunca cuprinse în cartea *Dumnezeu în care spui că nu crezi*! Și cât de mult m-a întristat, m-a mâhnit ultima scrisoare, expediată către Paris în decembrie 1983... O epistolă sfâșietoare, în care expeditorul se agață de firul subțire, subțire al prieteniei statornice. Una din cele mai cumplite scrisori-mărturisire pe care le-am citit. Relatarea deschisă și sinceră, fără farafastâcuri solemne a creștinului Steinhardt care nu vrea cu nici un chip să-și piardă marii săi prieteni: Virgil și Monica. Gestul omului însetat, aflat

în pustiu și nădăjduind nedescurajat după firicelul de apă dorit. Cuvintele lui Steinhardt nu mai sunt din „pustia înverzită a Rohiei", ci, cu adevărat, din văzduhul celui mai adânc Pustiu. Reținː „Nu-mi retrageți încrederea, afecțiunea și prietenia voastră; ar fi pentru mine o durere cumplită și o pierdere tare grea. [...] Luați aminte și la starea sănătății mele, la împrejurările vieții mele actuale – nu-s lipsite de complicații, greutăți, piedici... – și fiți îngăduitori. [...] Că nu se cade să uitați că v-am fost (și sunt) un prieten adevărat nu numai cu gura. [...] Fiți binecuvântați! Iertați! Nu-l dați uitării, nu-i retrageți dragostea voastră lui Nicu."

*

Îmi aduc aminte că la Rohia, într-o zi, am ascultat sfatul Părintelui Nicolae dat unei credincioase venite la mânăstire cu probleme de sănătate: „Draga mea, noi ne rugăm, să te rogi și tu, să mergi la doctor, să folosești neapărat medicamente, uite, cum folosesc și eu (și în acel moment am văzut cum scoate din buzunarul adânc al reverendei un pumn de pastile de diferite culori), și poate, poate Dumnezeu va face o minune."

*

Oscar Steinhardt îi spune lui N. St. la plecare în pușcărie: „Să nu fii jidan fricos, să nu te c... pe tine..." N. St. mi-a spus râzând: „N-am fost jidan fricos, dar de c... pe mine m-am c... pentru că am avut dizenterie..."

*

Dan Ciachir a scris un text despre *Primejdia mărturisirii*, intitulat „Ucenicul lui Steinhardt", în care pune punctul pe i. Adică pe *încredere*. Adică pe *libertate*. Cuvinte-șperaclu, foarte dragi Părintelui Nicolae. În România lui Ceaușescu,

undeva în nord, în „pustia înverzită a Rohiei" interlocutorii *Primejdiei* se comportă firesc și absolut liberi. Are dreptate Dan Ciachir: uneori încrederea între oameni e mai importantă decât „rezistența".

*

Cu toate că era bolnav, când venea la Bistrița Părintelui Nicolae îi plăcea foarte mult să ne plimbăm, discutând liber și dezinvolt, pe străzile orașului. Îmi vorbea despre tinerețea lui, Bucureștiul de altădată, cofetăriile și cafenelele Capitalei. Cred că orășelul nostru îi amintea de pierduta patriarhalitate a Bucureștiului. Insista să intrăm, mai ales, în cofetării. Țin minte că la un moment dat mi-a poruncit: „Ioane, să mă duci la cea mai frumoasă cofetărie!" Și l-am dus la cofetăria „Magnolia". Pur și simplu a rămas uluit. Mi-a spus fericit: „Cofetăria asta mi-a reamintit toată tinerețea! Mulțumesc!" De câte ori urcam la Rohia, nu uita să mă întrebe: „Ce mai face Magnolia?"

*

În iunie 1986 l-am invitat pe Părintele Nicolae să țină o conferință la Biblioteca Județeană din Bistrița. A fost, ca întotdeauna, în formă. A râs mult, a luat peste picior „turpitudinile" și „angoasele zilei", a îndemnat la bărbăție și curaj. A dat ca exemplu perioada interbelică. Fotografia din sala de lectură a Bibliotecii, unde a ținut conferința, îl arată drept om stăpân pe situație, neclintitit, nefricos, patetic chiar. Există între manuscrisele pe care le dețin două file din notițele acestei conferințe. Scrise pe hârtiuțe albe cu cerneală neagră, ele sunt pentru mine un document prețios. Mi-au reamintit fulgerător, cu lux de amănunte, atmosfera. Incendiară. Recitindu-le, am senzația că retrăiesc momentul:

Scriitori interbelici:

C. Joja	Eliade	
	Noica	
Acterian	Cioran	75–79 ani
Eug. Ionescu		
Ciorănescu		
Anton Dumitriu		81 ani
Mihai Şora		
E. Bernea		

Extraordinară vitalitate

Ex: Noica la Păltiniş – vitalitate fizică + culturală
Ex: muncă, entuziasm, sete de viaţă

Singurătatea
H. Fallada
Frica de sing.
[Frica] de a fi singur cu tine însuţi
T.V.!
Radio!
Trebuie să învăţăm să fim singuri cu noi înşine fără zgomot de fond!
Asta-i una.
A şti să fii singur.
Fără teamă, fără panică, fără plictis.
Dar:
a şti să fii şi *în comuniune* cu ceilalţi – *relaţii de bunăvoinţă*
pentru nimic în lume nu ură, adversitate, silă, dezgust, dispreţ...

!!! Problema *singurătăţii în mulţime* – problemă *mondială*

Remedii

a) a nu ne teme de sing.
b) a stabili relaţii de comuniune, toleranţă şi răbdare
oricine are datoria de a trăi şi
are posibilitatea de a se mântui:
nu e nevoie să fie identic mie.

Culmea:
nu are dreptul să trăiască decât cel
care e identic cu mine!
asta e *terorism intolerant* şi *iad*.

Închei optimist. Nu degeaba, într-o scrisoare din iulie 1978 către Arşavir Acterian, Emil Cioran spunea: „M-am bucurat mult să-l cunosc pe Nicu Steinhardt. Pe plan spiritual, ne e superior tuturor. E într-adevăr un miracol cum în preajma lui te simţi dintr-odată mai bine."

*

Vladimir Bukovski. Un alt rus în faţa căruia mă închin. L-am pomenit cu Părintele Nicolae de zeci de ori în taifasurile noastre rohiene. Numele lui a stârnit una din cele „trei soluţii". Poate că sintagma „în paşi bukovskieni" cu care începem convorbirile noastre nu este întâmplătoare. Cu un destin mult mai complicat decât cel al lui Soljeniţîn, Bukovski, respins, renegat pur şi simplu de noua putere de la Moscova, a fost şi rămâne, cu toţi anii de puşcărie pe care i-a făcut, cu toate constrângerile şi expulzările din partea Sistemului Roşu, *cel mai liber om din lume*. E un miracol. L-am văzut, cum l-au văzut mulţi români, într-o emisiune TV, am citit interviurile lui şi cartea *Bukovski la Sighet*. Concluzia? Rămâne cea spusă mie în anul de graţie 1988 de Părintele Nicolae şi consemnată în *Despre agonia Europei*: un munte de om. Notez argumentele lui Bukovski în favoarea procesului comunismului: „Comunismul nu a fost niciodată condamnat. Spre deosebire de nazism, care a fost condamnat, iar în Germania a avut loc procesul de denazificare. [...] Occidentul nu a cerut niciodată Rusiei să condamne comunismul, din contră. [...] Occidentul a fost împotrivă. Occidentul a înţeles că, dacă deschizi arhivele Comitetului Central şi ale Biroului Politic, e la fel de rău

pentru el ca și pentru membrii Biroului Politic. Afacerile lor din culise cu Moscova nu le-ar fi adus prea multă glorie." (*Bukovski la Sighet*, Fundația Academia Civică, 2002).

*

Editura pentru Literatură tipărește în 1968 cartea lui Toma Pavel *Fragmente despre cuvinte*, iar în 1969 cartea lui Matei Călinescu *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*. Două cărți (nu mă feresc să spun) geniale. În tot cazul, esențiale pentru tinerețea mea. Nici acum, la peste patruzeci de ani, nu mă satur să le răsfoiesc, să le citesc și recitesc. Am senzația că aceste două cărți au pregătit în cultura română teoria și existența *intervalului* și au deschis, cel puțin pentru mine, gustul și pofta pentru o altfel de lectură, pentru o altă viață. Spun un cuvânt mare, „viață", dar cred că nu greșesc, dacă stau și gândesc așezat. Lectura lor a avut darul să mă facă să gândesc, să nu fiu de acord (cel puțin în conștiința mea) cu mizeriile, cu turpitudinile din anii '80. *Fragmentele...* și *Viața...* au fost mantaua, nemărturisită, poate, din care au ieșit *Jurnalul de la Păltiniș* și *Minima moralia*. Le-am citit la începutul anilor '80 și am impresia că, deși tipărite, deși scăpate de cenzură, au consistență de *samizdat*. Știu că spun o tâmpenie, sunt conștient că produc un nonsens. O carte tipărită nu poate fi un *samizdat*, dar nu găsesc, pe moment, expresia care să pună la un loc, în definiție, normalitatea și curajul.

La vremea apariției, în anii '60, prea puțin știu ce efect au avut asupra cititorilor și criticilor. Ov. S. Crohmălniceanu scria despre *Viața și opiniile...*: „aceasta e o carte care stârnește o nevoie imperioasă de a fi combătută sau apărată". Dar știu bine ce efect au avut asupra mea și, bănuiesc, asupra generației mele. În anii '80 existau puține exemplare, circulau între cunoscuți, între prieteni. Repet: atmosferă de

samizdat. Cei doi autori gândesc normal și scriu cu multă și nedisimulată îndrăzneală despre: „profetul atins de aripa lui Dumnezeu", „experiența apropierii de Dumnezeu", Iov, diavol, Evreul rătăcitor, despre întâlnirea dintre Iisus și Pilat. Ce înțeles formidabil dă Matei Călinescu tăcerii lui Iisus la întrebarea Procuratorului: „Ce este Adevărul?" „Tăcerea lui Crist, în acel moment, este cel mai adânc elogiu al întrebării din câte s-au făcut vreodată..." Și mai departe despre responsabilitate și libertate, Léon Bloy, iubirea lui Dumnezeu pentru copii etc.

Toma Pavel îi dedică *Fragmentele despre cuvinte* lui Nicu Steinhardt (sub inițialele N. S.). Din nou, abundență de întrupări ale Cuvântului, ale cuvintelor, cuvântul ca Ființă, ca Existent, desprins de vorbărie, de glosolalie. „Un evreu

bătrân, versat într-ale Kabalei" rostește ultima povestire despre paradis, despre Adam și Eva: „Limba, spunerea, vorbirea, e invenția diavolului: mărul – un simbol al dezlegării limbii. Căderea în păcat – intrarea în discurs." Evreul bătrân, kabalist, iată, nu era creștin, de aceea nu vrea să recunoască începutul Evangheliei lui Ioan și posibilitatea, miracolul Cuvântului de-a se întrupa. Lasă enigma povestirii prea ușor în seama șarpelui, în grija celui rău. Învăț nume (Simone Weil, Brice Parain) care îmi sunt dragi imediat și care, peste ani, îmi vor deveni repere.

Despre Brice Parain și S. W. voi afla esențialul de la N. S. Textul „Taina libertății" se datorează și lui... B. P. Publicat în *Familia* și difuzat la radio Europa Liberă, m-a făcut să cred că Logosul, Cuvântul întrupat în text și context, are rolul, uneori, de Eliberator, de Salvator. Toma Pavel depășește orice formă de structuralism, împotriva căruia și N. S. tună și fulgeră, iar mie, cel puțin, mi-a dat din plin o mulțumire duhovnicească. Toma Pavel: „E atât de uimitor să afli dintr-odată că nu ești numai carne!" Matei Călinescu: „Logosul nu poate ființa, pentru înțelegerea omenească, decât în Absurd. Ce este Absurdul? mă întreb. Nepricepera, neînțelesul Tainei pentru un necreștin, întunericul pentru un ateu. Pentru un creștin Absurdul e înlocuit de Taină. În baza acestui *absurd* cred că teatrul lui Eugen Ionescu este un teatru... creștin."

*

Pe Liviu Antonesei îl iubesc din toată inima. Ne cunoaștem dinainte de '89. I-am citit și îi citesc cărțile. Ne-am scris uneori. M-a vizitat de câteva ori și după Revoluție. În *Primejdia mărturisirii*, chiar la început, mă folosesc de cartea *Semnele timpului* și de numele lui spre a construi o întrebare pentru N. S.

Anul 1989. L. Antonesei sosește în urbe. Împreună cu soția și Camelia Toma, bistrițeancă, prozatoare și studentă la Iași. Ne auzim la telefon și, în foarte scurt timp, ne vedem doar noi doi pentru câteva ceasuri la mine „acasă", adică „în gazdă", la profesoara mea de rusă, peste linie, adică peste calea ferată. Îi arăt fără nici o teamă manuscrisele Steinhardt. Dintr-un dosar separat, îi pun la dispoziție textul „Trei soluții". În 1995, Liviu publică *Jurnal din anii ciumei. 1987–1989*. Nu uită întâlnirea de la Bistrița. Pagina 90: „La Bistrița, am ocazia să stau mai mult de vorbă cu tânărul poet Ioan Pintea, care e un fel de executor testamentar al admirabilului Nicu Steinhardt. Între altele îmi arată un text pe care N. S. l-a semnat cu pseudonimul Nicolae Niculescu într-o revistă din exil. Textul se intitulează „Trei soluții" și descrie cele trei căi de á te sustrage unui regim concentraționar [...] Textul e extraordinar și ar merita să-l reiau în întregime – din păcate, în afara câtorva fragmente, nu am copiat decât concluziile în întregime." Plimbarea noastră prin oraș rămâne și ea consemnată: fanfara din parc care cântă Marșul lui Radetzki, mulțimea care ascultă, țintuită parcă într-o ilustrată de epocă, imperială, lipsa cerșetorilor, în care Liviu ghicește, pur și simplu, „vechiul sentiment al onoarei care te împiedică să întinzi mâna – fie pe stradă, fie în fața autorităților". Liviu Antonesei n-a uitat. Nici n-avea cum, de vreme ce motto-ul *Jurnalului* e o propoziție din Nicolae Iorga: „Cine uită nu merită."

*

Cartea lui Nicolae Balotă *Calea, Adevărul și Viața*, apărută deja în două ediții la Editura Eminescu și Editura Dacia, având drept subtitlu *Meditații religioase*, aparține unui cărturar greco-catolic care, asemeni ortodoxului N. Steinhardt, abordează diferențele din perspectiva apropierii, a îngăduinței celuilalt. Cred că, într-un fel pe care nu-l discut

aici, Nicolae Balotă este cu adevărat frate întru Hristos cu N. Steinhardt. Cu siguranță nu este întâmplătoare reciprocitatea admirației între cei doi. Îmi amintesc aproape în întregime evocarea pe care i-a făcut-o lui Nicu Steinhardt, când monahul de la Rohia a trecut la cele veșnice, într-o emisiune a Europei Libere. Pasiunea mistuitoare, vocea calmă, caldă, intonată catolic, sinceră, mi l-au făcut drag pentru totdeauna pe Nicolae Balotă, încă un Om care mi-a dat ocazia să-i prețuiesc și să-i admir pe greco-catolici. De fiecare dată când îl aud sau citesc, mă pun în ipostază de mai puțin știutor. L-am cunoscut în trecere la o Zi de Rugăciune în Palatul Parlamentului. N-am stat mult de vorbă, dar clipele acelea le-am reținut.

Cartea lui Virgil Nemoianu *Jocurile divinității* (și ea apărută în câteva ediții) vorbește pe îndelete despre intelectuali și religii. Despre *credința vie* surprinsă între tradiție și modernitate. Paginile ei m-au făcut să înțeleg că se poate vorbi și mărturisi cu *calm* (nu este V. N. autorul volumului *Calmul valorilor*?) despre catolicism, protestantism și chiar neoprotestantism. Am început lectura la Chintelnic, am continuat-o deasupra Atlanticului și am terminat-o la New York. O lectură, aș spune, în stil postmodern, pliată pe sumarul cărții. De la Eufrosin Poteca, Andrei Șaguna, Dumitru Stăniloae, trecând prin Hans Urs von Balthasar, Octavio Paz, René Girard și numeroși alții, ajungând până la mișcarea New Age. Despre Părintele Nicolae, un text antologic: „O înțelepciune voioasă: părintele Nicolae Steinhardt". Virgil Nemoianu scrie despre cartea de predici, *Dăruind vei dobândi*. Are cuvinte bune despre „Binecuvântarea smochinului". Mă bucur, pentru că este prima prefață pe care am scris-o despre N. Steinhardt. Ajuns la Washington, l-am căutat, împreună cu Sorin Ducaru, la Universitatea Catolică, dar n-a fost de găsit.

*

Citesc și recitesc de nenumărate ori *Povestirile hasidice* ale lui Martin Buber, filozof existențialist, autor drag mie încă de la lectura cărții *Eu și Tu*. Mă bucur de fapt de o selecție pe care Amelia Pavel, mama lui Toma Pavel și iubirea din tinerețe a lui N. Steinhardt, a făcut-o după originalul german. Întâmplări cu miez, anecdote, butade, proverbe, o serie întreagă de învățături pline de învățăminte. O înțelepciune evreiască născută, de data aceasta, în lumea policromă a provinciei. Reține pentru acest caiet: „Spunea rabi Mihal: Așa cum cel Rău încearcă să-l ispitească pe om spre păcat, tot așa încearcă să-l ispitească spre exagerarea în bine"; „Rabi Sussia obișnuia să binecuvânteze orice băiat evreu pe care-l întâlnea cu următoarele cuvinte: « Să fii sănătos și voinic ca un creștin! »; „Rabinul din Kosnitz i se adresa lui Dumnezeu: Stăpâne al Lumii, te rog, mântuiește poporul lui Israel. Și dacă nu vrei, mântuiește-i pe creștini!"; „Odată rabinul din Kobryn spunea: Dacă mi-ar sta în putere, aș ascunde toate scrierile rabinilor înțelepți. Fiindcă atunci când un hasid știe multe, înțelepciunea lui se ridică ușor la un nivel mai înalt decât faptele sale." De citit și recitit de câte ori aud criticându-se cu patimă, nerușinat, fără scrupule înțelepciunea și suferința evreiască. Despre ovrei, „naționalistul", „fundamentalistul" Petre Țuțea vorbește cât se poate de așezat: „Evreii au geniu religios. Ei au creat două religii, iudaică și creștină. Mai glorioase nu văd religii în lume... Sunt o rasă superioară, sunt părinții religiei noastre. Pentru ei cultura înseamnă religie. Restul este artă și știință. Cultura înseamnă la ei spirit și numai ei au lăsat cultură pe unde au stat, ovreii. Cultura Europei e iudaică." Și drept corolar, tot Țuțea *dixit*: „Nu am fost și nu sunt antisemit, pentru că ar însemna să fiu anticreștin. Pentru că, să fim cinstiți, Hristos nu e din Fălticeni."

*

Găsesc între manuscrisele Steinhardt un text care ar merita să fie introdus în cartea de predici. Limpede, direct, fără ocolișuri, îndrăzneț și lipsit de nerozia adulării cu orice preț. Îmi place. Mă fac că nu înțeleg de ce Părintele Nicolae l-a făcut uitat printre ciorne, sinteze pentru seminariști și tăieturi din ziare franțuzești și englezești. Textul se numește: „Cum se recunoaște un arhiereu?"

Îl redau în întregime:

„Cum se recunoaște un arhiereu? După mitră? După cârjă? După engolpion? După crucea de aur? După mantie? După doctoratul în teologie? Nu! 1. După curaj. 2. După atenție la nevoile turmei sale. 3. După solidaritatea cu turma. 4. După *prezența* în locuri de primejdie (*Monseigneur Affre*). 5. După capacitatea înfruntării, la nevoie, a puterii de stat (Sf. Ignațiu din Antiohia, Sf. Ambrozie). 6. După zelul pentru *cauza lui Hristos*. 7. După apărarea Bisericii, *cu orice risc*."

*

Cu Alexandru Paleologu, Iustin Marchiș, Radu Săplăcan, Gheorghe Savu (Gogu) și Gavril Țărmure (Ț) în Maramureș. După Rohia și Șurdești petrecem o noapte de neuitat la Hideaga, în casa de la țară a profesorului Ion Săcălean. Timp de câteva ceasuri rămânem în pivniță lângă butoaie cu vin roșu. Povestim despre Părintele Nicolae, facem fotografii și cântăm cântece din Oaș. Domnul Paleologu îmi spune: „Nu l-ai cunoscut pe Nicu Steinhardt în vremea tinereții! Să-l fi văzut la baluri, la petreceri, dansând și făcând ochi dulci la cucoane! Am câteva poze. O să ți le arăt. Steinhardt venea foarte des în casa noastră. Mama, care era moldoveancă, îmi spunea: Alecule, tare îi dișteptbăietu ista, dar tari-i urât. Mai târziu și-a lăsat barbă. Îi stătea foarte bine. Devenise un bătrân frumos. Un *gheron*. Zilele acestea mi-au

dovedit din plin de ce se simțea foarte bine Nicu aici, în Maramureș, și era așa de fericit. Voi îi aduceați aminte de propria tinerețe."

*

Am cumpărat, în plină vară, de la o librărie din Suceava, volumul lui Mihai Șora *Crochiuri și evocări*, Editura Scrisul Românesc, 2000. Am răsfoit-o și, cu surprindere și bucurie, am descoperit la pagina 155 o consemnare care mă privește direct. Scrie Mihai Șora, evocând una din prezențele lui N. Steinhardt la Bistrița: „Și pe urmă, cum să uit întâlnirile noastre anuale de la Bistrița, la Saloanele Culturale Liviu Rebreanu, organizate în a doua jumătate a anilor '80 de către prietenul nostru comun Mircea Oliv, unde venea și poetul Ioan Pintea (părintele Pintea de azi) și la care aproape întotdeauna lua parte și Nicu Steinhardt!" Și pe urmă, cum să uit și eu... plimbarea cu Mihai Șora prin centrul vechi al Bistriței, taifasul îndelung în cofetăria, splendidă pe vremea aceea, de lângă librăria „George Coșbuc" despre cartea lui Jean Delumeau *Frica în Occident* și propria-i carte *A fi, a face, a avea*. N-a rămas surprins, dar s-a bucurat că i-am ghicit „substratul" creștin al acestei cărți. Am și citat-o, dacă nu greșesc, în interviul cu Părintele Stăniloae. El m-a îndemnat să citesc, în timpul conferințelor Rebreanu, textul meu „Apostol Bologa și înțeleptul din Tars". Și tot el s-a entuziasmat, după conferințe, în atelierul pictorului Miron Duca, de ascultarea la care m-am supus. Nici acum nu știu dacă a apreciat textul ca atare sau bruma de îndrăzneală care m-a făcut să-l rostesc.

*

Între manuscrisele încredințate de N. Steinhardt aflu un set de pagini care, sub un titlu nuanțat romantic, „Seara, rogu-mă, cu noaptea – esseu romanțat asupra neizbânzii", con-

țin note, fragmente, file dintr-un pseudojurnal, dintr-un fals jurnal (în sensul „falsului jurnal" de vânătoare al lui Alexandru Odobescu).

Personaje reale sau inventate, lecturi felurite, amintiri dulcege gen *Cișmigiu & Comp.* și meditații cu iz cioranian, judecăți asupra vieții în stil grav ori strengăresc („în genul tinerilor")...

Scris în anii de tinerețe, înainte cu mult timp de convertirea lui N. Steinhardt la ortodoxie și apariția *Jurnalului fericirii*, „Esseul romanțat asupra neizbânzii" are, secvențial, mult din stilul și problematica care l-au consacrat în ultima vreme pe autor.

Paradoxal, ratarea, neizbânda proclamată de N. Steinhardt și de personajele sale se complace în final într-o izbândă oarecum camuflată. Alexandru Iftodie își publică „marele studiu despre mânăstirile din Oltenia", Lică Schein devine Leon Schein și ajunge profesor la Sorbona. Autorul termină de redactat manuscrisul proiectat. Întregul manuscris are un sfârșit neașteptat, de *Scrisoare pierdută*, un *happy end* provocator.

Redau un fragment pentru luare-aminte și... învățătură: „reguli-condiții ale succesului"...

a) a te cerceta pe tine fără cruțare și ipocrizie – cunoscând și ținând mereu seama de paradoxul că cel mai greu lucru în lume e ca omul să nu se mintă pe sine – ca să afli ce vrei cu adevărat, spre ce țintești în străfundurile ființei tale, când nu te vede și nu te aude nimeni, și nici conștiința ta – moralistă și ea, civilizată, exigentă – nu-i de față; – și aceea să faci!

b) să nu ceri sfaturi, să nu te iei după alții, la nevoie să te împotrivești lor și sfaturilor lor (oricât de înțelepte ar părea, oricât de bine intenționate ar fi) – și nici după cerințele eului tău social [să nu te iei];

c) să ai un ideal, un ideal foarte înalt și îndepărtat, și deocamdată inaccesibil, pe care să-l păstrezi ascuns în tainele adânci ale ființei tale, pe care să nu-l mărturisești nici ție însuți, decât foarte rar – și de care să te apropii treptat, încet, pas cu pas, mereu;

d) totodată să folosești orice prilej din afară, să nu-l refuzi (făcând și salturi, așadar, de va fi cazul), să joci și tablouri secundare (dar să nu le dai voie să fie absorbante, distragante [sic!]);

e) să nu crezi niciodată că cineva îți este cu ceva dator (și Societatea mai puțin decât oricine), să nu-ți închipui că cineva ți se va înfățișa vreodată spre a-ți spune: iată, ai muncit, ca atare te răsplătim, sau: iată, ești modest și vrednic, te încununăm.

*

În ultima vreme N. Steinhardt este citit (citat) mai ales prin grila *Jurnalului fericirii*. Volume precum *Între viață și cărți*, *Incertitudini literare*, *Critică la persoana întâi*, *Escale în timp și spațiu*, *Dăruind vei dobândi*, *Monologul polifonic* etc. sunt trecute de comentatori, de cititori chiar, la repere bibliografice. Se pare că eseistul a fost învins de memorialist, iar eseistica acestuia nu mai atrage nici pe cititor, nici pe comentatorul literar avizat. După părerea mea, ceva nu e clar în receptarea operei Monahului de la Rohia. Dau un exemplu: o carte de eseuri teologice, *Dăruind vei dobândi* (*Cuvinte de credință*), a trecut aproape neobservată de presa culturală din România (nu mai vorbesc de presa bisericească ortodoxă, care ocolește numele Părintelui Nicolae în mod programat), deși, fără doar și poate, este cea mai importantă carte de predici, de eseu teologic, apărută în „biserica strămoșească" și în cultura română după '89. Apropo: câte cărți de predici esențiale are teologia românească?!

Jurnalul fericirii este, fără îndoială, capodopera. Dar de ce se neglijează opera, de ce nu se pune accentul care trebuie pe *opera omnia*? O retrospectivă critică, o critică a cri-

ticii asupra eseisticii lui N. Steinhardt ar fi mai mult decât bine-venită. Mai ales că autorul nostru face figură de clasic și este introdus în manualul școlar (firește, tot la secțiunea de memorialistică).

*

Gustave Flaubert este *un scriitor dintr-o bucată, impecabil și grandios, giuvaergiu al prozei, meșteșugar negrăbit, aspru și perfect*, scrie N. Steinhardt. El a creat-o pe Doamna Bovary, dar tot el este cel care a spus: „Doamna Bovary sunt eu."

Există o realitate a ficțiunii, așa cum există o ficțiune a realității. O aflăm în roman, în primul rând, dar și în memorialistică.

*

Memorialistica stă, într-adevăr, între realitate și ficțiune, dar ca liant, nu ca fractură. Un exemplu. Se poate aduce în discuție *Jurnalul* lui Mihail Sebastian, *Caietul albastru* scris de Nicolae Balotă, memoriile lui Bellu Zilber, Lena Constante cu *Evadarea tăcută*, *Memoria ca zestre* de Nina Cassian. Un alt exemplu (ilustru și deplin, cred eu, de data aceasta) în care regăsim dezvoltată schema memorialistică realitate-ficțiune la modul creator este *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt. Aici putem vorbi chiar despre o supremație a ficțiunii asupra realității memorialistice. Textul steinhardtian este construit, fracturat și reasamblat de autor printr-un procedeu romanesc. Ce sunt fragmentele *Bughi, Mambo, Rag* dacă nu o nostalgie și în același timp o regăsire, în plin subiect creștin, a ficționalului? N-aș vrea să fiu cu tot dinadinsul postmodern, dar cred că adepții acestui curent, și chiar Mircea Cărtărescu, ar trebui să-și caute motive și temeiuri pentru teoria ca atare și în *Jurnalul fericirii*. De ce nu?

*

Numai la N. Steinhardt și Luca Pițu am aflat autori autohtoni, neoși (gen Creangă) așezați lângă Proust, Dickens... Mario Vargas Llosa. Numai la ei am întâlnit „în aceeași propoziție, regionalismul cel mai sonor și conceptul de o desăvârșită rigoare științifică", cum spune Mircea Mihăieș. Pasiunea pe care N. Steinhardt și Luca Pițu o au pentru cuvântul arhaic, vechi – vehicul de înțelesuri și înțelepciuni – laolaltă și dimpreună cu neologismul, academizat sau nu, este izbitoare. Nu dezvolt această observație, însă mi-aș dori ca oarecine, oarecând să citească în paralel pe cei doi eseiști și să descopere un lucru nu mare, dar esențial, anume că *stilul este omul*.

*

L-am cunoscut pe Zaharia Sângeorzan în 1977, cred, venit la Beclean la invitația lui Aurel Podaru, prin mijlocirea cărții *Mihail Sadoveanu. Teme fundamentale*, dăruită cu autograf Violetei. Ne-am întâlnit de mai multe ori: la Beclean, la Bistrița, o dată la Iași și o dată la Mocod, la Părintele Georgică Cira. O vreme nu ne-am mai văzut, nu ne-am mai auzit. Însă pe la sfârșitul anilor '80, de fiecare dată când mă întorceam, când coboram de la Rohia, eram rugat de N. Steinhardt să pun la poșta din Lăpuș sau din Beclean un plic pentru Zaharia Sângeorzan. În aceste plicuri erau o parte din răspunsurile Monahului de la Rohia la cele 365 de întrebări formulate de criticul ieșean, care ulterior, după '89, au fost publicate la editura Revista Literatorul și la Humanitas.

*

Citat din *Carnetele* lui Steinhardt (perioada „omului modern", a lui Benda, a liberalismului): „O stradă, spune Chesterton, e mai poetică decât o pajiște, pentru că e misterioasă; strada duce undeva și pajiștea nicăieri."

Regăsesc în *Jurnalul de la Tescani* de Andrei Pleşu: „A dori să te plimbi pe o pajişte înflorită, fără a călca nici o floare. E utopia exanguă a celor care folosesc prea des cuvântul *spirit*."

⁂

Mereu îmi aduc aminte de luminişul din pădurea Rohiei. Lighetul. Spre acesta am urcat de nenumărate ori: cu Părintele Nicolae, cu Cornel Cotuţiu şi Gheorghe Suciu, cu Veniamin şi Ştefan Iloaie, cu Violeta şi cu Andrei şi Ioana. Mă surprind de multe ori, în cel mai tainic colţ al inimii mele, căutând o satisfacţie, o mulţumire încă neştearsă pentru acest loc. Dar mai ales îmi stăruie în minte Drumul. Drumul care urcă înspre Lighet aproape pieptiş, uneori şerpuitor, cu scopul precis de a-l scoate pe om din Ascundere. Jocuri de umbre, străfulgerări de lumină, risipă de străluciri orbitoare sunt semnul că nu mai e mult şi după Drumul parcurs ieşi învingător în luminiş. În Lighet.

⁂

Citesc în *Litere. Arte. Idei*, suplimentul cultural al ziarului *Cotidianul*, textul lui Cristian Bădiliţă „Ascezã şi copilărie sau despre o canonizare aşteptată". Curajos, îndrăzneţ. De admirat. Nici mai mult, nici mai puţin, C.B. propune canonizarea lui N. Steinhardt! Un text după care, pro sau contra, firesc ar fi să curgă râuri de cerneală. Vom vedea. Deocamdată tac. Nu-mi exprim vreo opinie. Sincer să fiu, am fost luat prin surprindere, deşi în adâncul sufletului meu exista de mult neliniştea unui astfel de gând. Nu chiar pe măsura celui scris de Cristian Bădiliţă, dar, în orice caz, siamez acestuia.

Cum cred că Părintele Nicolae a aflat deja de acest text, şi a şi tresărit, cum cred că numai la pomenirea lui de către Papa Ioan Paul al II-lea a mai tresărit, mi-l închipui acolo,

în lumea cealaltă, fericit, îngândurat, agitat, întorcându-şi şi sucindu-şi viaţa pe toate părţile, râzând cu gura până la urechi şi, desigur, strigând în nesfârşitul Raiului, aşa cum striga ucenicilor dragi din faţa Casei Poetului, de se auzea până în curtea mânăstirii: „Măi, să fie!"

⁂

Pe N. Steinhardt l-am întâlnit, probabil, prea devreme. Nu eram pregătit pentru o asemenea – rară, esenţială, unică – întâlnire. Până la a-l întâlni, i-am citit articolele (mai ales cele publicate în revista *Steaua* de la Cluj), cărţile: *Între viaţă şi cărţi*, *Incertitudini literare*, *Critică la persoana întâi*. Ţin minte că, în drumul înspre Rohia cu trenul de la Beclean sau Bistriţa (de fiecare dată făceam un popas în autogara din Dej, de unde mă îmbarcam într-uń autobuz hodorogit care era mai întotdeauna condus de către şoferul Coasă şi, mai întotdeauna, trecea peste Măgoaja în Boiereni – via Rohia), citeam pe rupte din cărţile Părintelui. Eram prea tânăr, nepregătit, neştiutor, necopt cultural. Pregătirea a venit pe parcurs. Am învăţat, cum se spune, din mers. Am dobândit ceea ce nu deţineam, dăruind ceea ce nu aveam, întocmai ca în poemul lui Henri Michaux şi ca în predica Părintelui. N. Steinhardt m-a îngăduit, dar m-a şi ademenit. M-a ademenit în vederea propriei mele regăsiri. Întâlnirea noastră mi-a garantat de la bun început că pot conta pe o însoţire de durată, care în cele din urmă a devenit şi ucenicie, şi ascultare, şi deopotrivă prietenie.

⁂

Ştie deja foarte multă lume că traducerea *Jurnalului fericirii* în franceză nu a avut ecoul aşteptat. O mare carte a secolului XX a trecut în Franţa neobservată. Mă gândesc şi zic: dacă Steinhardt era cardinal la Paris sau Roma, iezuit sau pur şi simplu *evreu*, şi nu doar călugăr cu asculta-

re de bibliotecar, la o mânăstire ortodoxă din Maramureș, alta ar fi fost receptarea pe malurile Senei, alta ar fi fost soarta acestei capodopere. Poate și juriul Nobel s-ar fi sesizat. Ar fi avut toate argumentele: o depoziție sinceră și zguduitoare despre un regim concentrațional diabolic, experiența unei convertiri absolute la Hristos, ceva în plus față de ceea ce înseamnă ecumenismul și, nu în cele din urmă, o revelație crudă, dar în același timp pilduitoare pentru Occident: redescoperirea temeiurilor libertății în Hristos, undeva în Europa de Est, într-o țară la acea vreme ignorată, cufundată din ce în ce mai mult în bezna totalitarismului comunist.

M-am întrebat mai mereu de ce nu a funcționat piața *Jurnalului fericirii* în Franța, la Paris? Nu se poate să existe în „orașul lumină" o asemenea orbire pentru un autor din Est, mai ales că autorul este totuși evreu, mi-am zis.

Lămurirea o bănuiam vag. Explicația însă am aflat-o zilele acestea într-un dialog între Marily Le Nir (traducătoarea *Jurnalului*) și Anca Mănuțiu, publicat în *Apostrof*, nr. 7–8 (2003). O explicație zdrobitoare. La întrebarea Ancăi Mănuțiu dacă în jurul *Jurnalului fericirii* nu s-a creat cumva un „sabotaj", Marily Le Nir răspunde:

„Poate că sabotaj este un cuvânt mare, dar așa s-a părut. Editorul n-a reușit niciodată să facă o veritabilă lansare. Lansarea s-a făcut în '96, la Salonul de Carte din Paris, la standul UNESCO, fiindcă această carte a apărut sub egida UNESCO, în seria cărților reprezentative UNESCO, însă pe urmă, când editorul a vrut să facă o lansare cu presa, de fiecare dată s-au ivit probleme în ultima clipă. Ziariștii invitați se îmbolnăveau de nu știu ce fel de epidemii, toți deodată... Nu s-a făcut nici un fel de lansare, nu s-a vorbit în presă, nu s-a vorbit la radio, nu s-a vorbit la televiziune. S-a făcut o comemorare Steinhardt la Ambasada Română, prin Centrul Cultural Român, în '98 sau '99, nu mai știu prea bine. Atunci a venit destul de multă lume. Dar apoi s-a lăsat o tăcere absolută. Nimic. Incredibil! A fost *une chape de plomb, de silence*, nu știu cum să spun asta pe românește, despre care, o dată, am avut ocazia să vorbesc cu un critic literar de origine română din Franța. Un om foarte cunoscut. Și care mi-a spus că ceea ce nu i se poate ierta lui Steinhardt este că și-a bătut joc de coreligionari, adică de evrei, de cei care voiau să plece în Israel."

Sunt de acord cu Marily Le Nir, dar nu accept în nici un fel ultima propoziție din răspuns. Niciodată N. Steinhardt nu și-a bătut joc de coreligionari, de evreii care „voiau să plece în Israel". Dimpotrivă. Unii dintre ei și-au bătut joc de Steinhardt (a se vedea *Dicționarul* publicat la Tel Aviv de Al. Mirodan). Că Steinhardt i-a răspuns acestuia pe măsură, asta e altă poveste. Era și el... evreu. I-aș spune doamnei Marily Le Nir (care mi-a spulberat toate nedumeririle față de „cazul N. Steinhardt" în Franța) că pricina pentru care a fost „ocultat" *Jurnalul fericirii* rămâne totuși cea veche: N. Steinhardt a devenit ortodox.

*

Jurnalul fericirii face parte, cum ar spune Virgil Ierunca, din rândul „operelor captive" (și captivante), din seria acelor cărți care au avut soarta autorilor lor sau a personajelor neficitive în jurul cărora și-au țesut narațiunea. Dacă N. Steinhardt a avut „fericirea" unui regim concentrațional diabolic, jurnalul pe care îl va scrie în două variante va repeta, într-un fel, destinul martorului, al mărturisitorului, dar nu în favoarea torționarilor, ci a lui însuși. Căutat, urmărit și, în cele din urmă, sechestrat de securitate (dovadă este și scrisoarea autorului către D. R. Popescu, pe care am publicat-o în *Apostrof*), manuscrisul acesta a avut șansa de a supraviețui (și analogia cu supraviețuirea lui Steinhardt nu este întâmplătoare) pentru că – după câteva întâmplări nefericite – a fost încredințat unor prieteni adevărați (atât exemplarul de la Paris, cât și cel din România): Virgil Ierunca și

Virgil Ciomoș. Cine l-a citit pe N. Steinhardt printre rânduri (mă refer la cărțile publicate antum) a avut norocul să descopere „fragmente" din acest jurnal în fraze și propoziții cu două tăișuri, „retro" uneori, dar de fiecare dată vizând melancolia unui ochean întors spre autobiografie. Opera acestui eseist (nu știu dacă termenul este cuprinzător pentru personalitatea lui N. S.) se mișcă între viață și cărți, cu alte cuvinte, se ține între două realități: memoria și memorizarea. Importante nefiind, după părerea lui N. S., realitățile, ci legătura dintre ele, adică acel cuvânt-cheie, șperaclu: *între*. Iar Constantin Noica, prietenul pentru care N. Steinhardt a trecut fericit prin Jilava, Aiud, Gherla, n-a înțeles altfel pe Hegel, care ne-a învățat că din șirul de cuvinte „pomul este verde" nu sunt importante cele două entități: pomul și verdele, ci vocabula *este*. *Între, este, întru* sunt realități prin felul în care se comportă în propoziție. Și fac, în cazul nostru, o cale de acces înspre un tot, un întreg, o monadă. Viața și textul au însemnat pentru N. Steinhardt același lucru precum au fost fapta și cuvântul pentru Apostolul Iacob. Nedespărțite. Fără diferențe specifice. Siameze. Neantagoniste.

Pornind de la aceste constatări sumare, putem spune că *Jurnalul fericirii* se situează, barbian, la mijloc de rău și bun și stă, indiscutabil, sub semnul paradoxului. Paradoxul fiind, după părerea Monahului de la Rohia, specific creștinismului, nu face altceva decât să restabilească ordinea din care am căzut și să apropie, fără frica încărcării sensului, „urâciunea pustiirii" de nostalgia paradisului. Prin această grilă trebuie înțeles și judecat *Jurnalul fericirii,* care nu este, în primul rând, o carte de memorialistică rece sau cu caracter general despre gulagul din România (gen *Gherla, Fenomenul Pitești, Pe muntele Ebal* etc.), ci una cu caracter particular: relatarea unei experiențe creștine, petrecute într-un loc nefericit – pușcăria – în care, mai mult ca oriunde, își face simțită prezența Iisus Hristos. Domnul iubirii, nădejdii și fericirii depline.

Pentru N. Steinhardt, precum și pentru toți martirii și mărturisitorii creștinismului, întunericul poate fi transformat în lumină, cruzimea în blândețe, răutatea în bunătate, tristețea în bucurie, durerea în voioșie, închisoarea poate deveni loc de creștinare, cruce de drum peste care este răstignit Hristos. Se cere să înțelegem că jurnalul propune o modalitate de acceptare a suferinței. Un mod de accedere la ea. Hai să mă contrazic! Poate că personajul în sine nu contează atât de mult. El, treptat, se generalizează și devine coautorul unui fenomen unic: acela al întâlnirii cu viața prin intermediul morții (al unei morți anunțate, care, din umbră, te amenință mereu, distrugându-te fără să te atingă de aproape). De ce se generalizează personajul? Pentru a deveni, cum am mai spus, model pentru ceilalți. La terminarea lecturii am avut sentimentul că am parcurs o carte de... proză. O narațiune foarte bine închegată, cu coloratură specifică, respectând și unele nuanțe textuale (mă gândesc la acele intercalări intitulate *Bughi, Mambo, Rag*), care m-au făcut să mă gândesc la textul lui Nicolae Breban din *Viața românească* despre *Jurnalul de la Păltiniș,* în care scriitorul vedea o veritabilă carte de... proză. Având o înfățișare oarecum prolixă și desfășurându-se, după părerea mea, pe trei planuri: mistica, narațiunea, mărturia, pur și simplu, *Jurnalul* pregătește – *in nuce* – nașterea unei alte cărți: cea de eseuri teologice – *Dăruind vei dobândi* (*Cuvinte de credință*). N. Steinhardt dovedește că pentru a urca Taborul trebuie mai întâi să escaladăm Golgota, distanța dintre aceste înălțimi fiind doar cea a jertfei. Deoarece: „Domnul a plătit preț: ne-a răscumpărat. Plata ori jertfa e o lege a lumii, de neînlăturat, la fel de absolută ca legea Boyle-Mariotte" (*Dăruind vei dobândi*, p. 207). În acest loc al jertfei nu sunt precumpănitoare ura ori disprețul, invidia ori trufia; aici nu se fac dispute confesionale de dragul prozelitismului, nici nu se aduc argumente imbatabile de dragul părerilor individuale, ci, respectând natural atmosfera de claustrare, de beci, de grotă, se poartă,

pe deasupra tuturora (ortodocși, greco-catolici, iehoviști, protestanți), neîmbroboditul duh al adevărului, care, cum spune rugăciunea *Împărate ceresc*, „pretutindenea este și toate le împlinește". Toate citatele din fizică, filozofie, Evanghelii, Psalmi, chimie sunt culese de autor pentru a întemeia pe ele o teză a fenomenului teologal cuprinzător care, prin mijlocirea suflării divine, bate unde vrea; nu poate fi oprit nici în particularitățile noastre, nici de porțile balamucurilor și închisorilor. Relația lume (casă de nebuni, închisoare, balamuc)-spiritualitate (cerul pe pământ, colț în care locuiește Dumnezeu) este surprinsă de autor în impactul maxim: acela pe care Sfinții Părinți îl numesc efectul teandric și pe care *Jurnalul fericirii* îl revelează pentru cititor cu valoare patristică deloc neglijabilă. Paradoxul și pretextul joacă în acest sens roluri principale. Paradoxul, pentru creștinarea frazei, iar pretextul, pentru dezvăluirea intențiilor ascunse ale textului.

*

Editura Dacia tipărește o nouă ediție din *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt, îngrijită de Virgil Ciomoș; de data aceasta cartea apare în colecția *Bibliografie școlară* și se bucură de un aparat critic (*Postfață și repere biografice*) alcătuit de Virgil Bulat. Pentru că Monahul de la Rohia a intrat în programa școlară (și nu există încă repere didactice care să-l ofere elevilor drept „clasic" pe N. Steinhardt), redactorii editurii clujene propun o cale, o modalitate de abordare a *Jurnalului fericirii* în context pedagogic. Postfața lui Virgil Bulat are toate șansele de-a fi prima inițiere pentru dascăl și elev în labirintul, nu ușor de descifrat, al acestui *Jurnal*.

N. Steinhardt extrage din infern părți luminoase de rai, stă la taclale cu Diavolul, făcându-l să se dea bătut, se lasă tot timpul îmbrățișat de dragostea nesfârșită a Mântuitorului. Chipul acestui om este acela al fericirii hristice, al bucuriei

înduhovnicite fără reticențele unei posibile fericiri pământești ori bucurii egoiste. Ai impresia, citind *Jurnalul fericirii*, că toate celelalte cărți despre detenția politică (cărți importante pentru o posibilă istorie a literaturii concentraționare) sunt înrudite numai prin suferință, nu și prin „fericirea suferinței", prin acceptarea calvarului drept pas spre mântuire și prietenie, însoțire cu Hristos. Părintele Nicolae a știut să fie un creștin viu, nu teoretizant, un creștin care a aflat cea mai pură și înaltă cale a apropierii de Hristos: monahismul. Și țin minte că îmi repeta des în întâlnirile noastre de la Rohia că „s-a retras în acest loc nu să se sălbăticească, ci să îmblânzească sălbăticia acestei lumi". Era smerit și nu se considera un călugăr total, era smerit și nu se considera „un eseist, ci, mai degrabă, un făcător de texte". Această smerenie creștină, cred, l-a făcut să suporte atât de ușor pușcăria, neuitând niciodată ce i-a spus Oscar Steinhardt (tatăl său) în zilele arestării: „Nu te întrista, pleci dintr-o închisoare largă într-una mai strâmtă, iar la ieșire nu te bucura prea tare, vei trece dintr-o închisoare mai strâmtă într-una mai largă."

Libertatea o purta cu el în închisoare, dar cred că adevărata libertate a aflat-o numai în Hristos, la mânăstire, la slujirea Miezonopticii, la trăirea Ceasurilor și a Sfintei Liturghii. Ce „lecție" (are dreptate Virgil Bulat) acest *Jurnal* pentru elevii și dascălii școlilor noastre!

*

După *Cartea împărtășirii* (Biblioteca Apostrof, Cluj, 1995) dimensiunea absolută a spiritului românesc este *comesenia*. N. Steinhardt, autorul acestei cărți, este, în tot ceea ce face, un franctiror (un voluntar, deci) care își permite să fie liber și fără prejudecăți chiar și în abordările cele mai adânci ale arhetipului; în ceea ce privește eseistica pe care o practică, recunoaște singur: „Îmi permit să nu respect regulile și

canoanele criticii" (p. 152). Şi nu le respectă pentru că, am mai spus-o, eseistica Monahului de la Rohia este una de sorginte pretextuală.

Pe lângă texte oarecum cunoscute („Călătorului îi şade bine cu drumul", „Nunta de la Cana Galileii", „Falsul idealism", „Explicaţia"), editorul Ion Vartic – el însuşi un reputat eseist pretextual al lui Caragiale, în volumul *I. L. Caragiale. Temă şi variaţiuni*, 1988 – repune în circulaţie un text de N. Steinhardt încă necunoscut în România (el a apărut sub pseudonim doar la Paris în 1975, în revista *Ethos*, condusă de Virgil Ierunca), intitulat „Secretul *Scrisorii pierdute*. Încercare asupra unei interpretări raţionale a operei lui I L. Caragiale". Acesta este eseul de bază al cărţii şi toate celelalte nu fac altceva decât să ajute la limpezirea ideii că „lumea românească e altă lume decât lumea Occidentului şi lumea Orientului; e altceva, e spaţiu mioritic şi creştin, spaţiu al blândeţii, dulcii împăcări, iertării, echilibrului şi relativităţii" (p. 33), iar „eroii lui Caragiale sunt superiori şi pătrunşi de creştinism". Un creştinism nesolemn şi neştiut, un creştinism latent..." (p. 39).

Sunt de acord că această capodoperă a eseisticii româneşti este comparabilă doar cu *Dimensiunea românească a existenţei* de Mircea Vulcănescu, dar îmi aduc aminte că, atunci când Constantin Noica a publicat celebra „Scrisoare către un intelectual din Occident", N. Steinhardt a avut nenumărate şi serioase rezerve. Şi „Scrisoarea" lui Noica era una care, nici mai mult nici mai puţin, ridica în slăvi virtuţile românismului amendând Occidentul.

Eu unul găsesc în această polemică tacită N. Steinhardt-Constantin Noica explicaţia demersului pe care îl provoacă *Cartea împărtăşirii*: stilul românesc absolut surprinzător şi degrabă definitoriu pentru paradisul general autohton. „Raiul" din actul IV, pupăturile din *Piaţa Endependenţii* hiperbolizate sunt dătătoare de speranţă, iar

cheia heideggeriano-nicasiano-caragialiano-steinhardtiană *iartă-mă-te iert* este singura în măsură să mărturisească despre „gura de rai" nu din Mioriţa, ci din Caragiale şi să nască polemica ziditoare. Pentru că eu cred că actul *comeseniei* nu este unul lipsit de idee, luptă şi cavalerism, ci mult mai mult, unul de jertfă, iubire şi, de ce nu, cum i-ar plăcea să spună Părintelui Nicolae, de război sincer şi încrucişare de săbii. Să nu uităm că pacea şi sabia Mântuitorului ţin de semnificaţia Cinei celei de Taină. Şi la Cina cea de Taină ce s-a petrecut, dacă nu Împărtăşirea absolută şi Polemica unei comesenii depline?

*

Surprinzător pentru unii, providenţial pentru alţii, arhiva N. Steinhardt conţine texte şi eseuri încă nepublicate, recenzii ori comentarii neadunate între copertele unei cărţi. N. Steinhardt nu a fost zgârcit în a comenta volume mai puţin sau deloc curtate de critici ori istoria literaturii, evenimente expoziţionale sau fenomene artistice care, fără doar şi poate, valorificau, mai mult sau mai puţin mascat, coordonate şi virtuţi perene. Faptul că N. Steinhardt a scris despre autori minori sau despre cărţi discutabile n-ar trebui, după părerea mea, pus pe seama generozităţii lui sau a unei lecturi lipsite de discernământ. Ştim, nu puţini dintre noi, fidelitatea cititorului monah faţă de textul în sine şi mai ales faţă de energiile lingvistice pe care acesta le transmite în totalitate sau fragmentar.

N. Steinhardt a ştiut să caute şi a găsit în cărţi mai puţin preţuite sau citite de alţii lucruri fascinante. Cine a intrat şi intră – ca scriitor sau cititor – în raza de privire a ochiului steinhardtian atent se îmbogăţeşte cu noi înţelesuri vizavi de comportamentul fragmentului în haloul scriiturii. Nu e puţin lucru.

*

După cum bine știm, N. Steinhardt își face debutul în literatură cu un volum parodic intitulat *În genul... tinerilor* și semnat cu pseudonimul Antisthius. Ce știm mai puțin este că la apariția acestei cărți, într-o notă publicată în revista *Criterion*, Mircea Vulcănescu devine extrem de aspru cu această provocare „burgheză", cu „spiritul strengăresc" practicat de tânărul N Steinhardt. Atitudinea lui Mircea Vulcănescu, gânditor reprezentând direcția filozofiei naționale, dă, să spunem, peste nas îndrăznelii lui N. Steinhardt de a lua în bășcălie „o generație de oameni autentici" (după Mircea Vulcănescu această generație înseamnă: Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Constantin Noica etc.). „Într-o generație de oameni autentici, spune Vulcănescu, această drapare a unui sentiment strengăresc în toga unei înalte moralități și cuminții aduce o contribuție neașteptată, de altfel specific burgheză: ipocrizia! Oricum, cartea lui Antisthius se va vinde. Dar nu pentru surogatul de morală pe care-l cuprinde, ci pentru că cei pe care-i parodiază au succes. E, firește, și această comportare, tipică de burghez. Să exploatezi succesul altora. Dar e o comportare pe care o practică și proletarii."

Poate că Mircea Vulcănescu are dreptate, poate că are dreptate și N. Steinhardt. Cert este că prefața la *În genul... tinerilor* recuperează pentru moment instrumentarul criticii maioresciene. Nu întâmplător, ea pulverizează mitul înțelepciunii cu orice preț, înfățișarea și parada seriozității fudule și, de ce nu, „beția de cuvinte" a tinerei generații interbelice. Se pot afla o mulțime de sensuri notiței acesteia din *Criterion*, precum se pot afla, așijderea, cărții acesteia de debut, semnată Antisthius. Important pentru mine, pornind de la episodul evocat, este punctul de ruptură, transcenderea, „escalele în timp și spațiu" ale operei și vieții lui N. Steinhardt. Ambele stau sub semnul paradoxului. Între comportarea „proletară" din *În genul... tinerilor* și, să zicem, comportarea creștin-ortodoxă din *Cuvinte de credință*, se află momentul convertirii lui N. Steinhardt. Între Antisthius și Monahul Nicolae, textul în sine primește „aripile" libertății, eliberării din orice fel de constrângere. Neseriozității, artefactului, *happening*-ului, jocului promovat de spiritul libertin al lui Antisthius i se opune — în *Între viață și cărți*, *Critică la persoana întâi*, *Jurnalul fericirii*, *Prin alții spre sine* –, duhul înțelepciunii lui N. Steinhardt. Redescoperim, așadar, în viața lui N. Steinhardt o luptă permanentă a lui Pavel cu propriul Saul, iar în scrisul său o întoarcere a uneltelor înspre o zonă neașteptat de „vulcănesciană", de românească.

„Falsul idealism" (și în viață, și în scris) a trecut, s-a topit într-o regăsire ordonatoare a valorilor recuperatoare pentru insul convertit: duhul național și creștinismul asumat. Fără să fim protocroniști, fără să aducem în discuție teoria lui Nae Ionescu despre român și bun român, vom spune că N. Steinhardt provoacă, prin cărțile și viața lui, o stare de splendoare, de admirație în vacuumul „sentimentului românesc al iubirii de sine", ca să-l parafrazez pe Luca Pițu: „Pentru mine, spune N. Steinhardt, creștinarea se confundă cu o poveste de dragoste, o dublă îndrăgostire: de biserica creștină și de neamul românesc."

N. Steinhardt nu se adaptează fenomenului românesc, ci își asumă cu responsabilitate creștină acest fenomen. Pentru el, de data aceasta, ce este clasic este și sănătos, ce este cu adevărat național este și ortodox, revărsându-se cu toată sinceritatea în textul pe care tocmai îl scrie. Dilema există, însă ea este depășită de admirația pe care autorul o socotește geamănă cu adevărul și realitatea.

Pentru N. Steinhardt, Eminescu „e o reflectare globală a unei matrice, stilistice naționale", Blaga „e mai ales un strălucit exponent și explorator a ceea ce s-a numit fenomenul românesc, pe care l-a înțeles și intuit ca nimeni altul, poate mai viu, mai sintetic, mai pitoresc, mai ingenuu decât Iorga,

Pârvan, Caragiale etc. Formula « spațiu mioritic » e invincibilă și sortită neuzurii, e mitică, metaforică și legendară, totodată gravă și bonomă, simplă și împărătească, bățoasă și cuminte, *Miorița* nu e un refugiu în resemnare, în poezie, în fabulație; e înțeleptul și bine socotitul recurs la realitatea unor splendori îndeobște ocultate celor ținuți în vâltoarea vieții surde și oarbe". Și exemplele ar putea continua, mai ales cu eseul „Secretul *Scrisorii pierdute*", îndrăzneț în ceea ce privește asaltul inedit dat de N. Steinhardt asupra unei teorii consacrate deja în literatură despre teatrul, momentele și schițele lui I. L. Caragiale. Tot ceea ce apreciază N. Steinhardt poate fi astăzi repudiat, nu însă și anulat. Autori serioși și neserioși, clasici sau postmoderni sunt în cele din urmă absorbiți de comentariul steinhardtian fără discriminare. Cât a fost de iudeu sau cât a fost de român N. Steinhardt nu ne este îngăduit nouă a comenta. Dar că a iubit și și-a asumat, prin trăire și convertire, duhul național, mi se pare dincolo de orice îndoială. Nu demult, în revista *Apostrof* de la Cluj, Alexandru Sever, într-un efort disperat și ostenit, încerca să demonstreze fără argumente serioase că încercarea lui N. Steinhardt de-a deveni român a fost de fapt un eșec: că el ar fi rămas de fapt tot un evreu. Îmi pare rău că trebuie să-i amintesc aici domnului Alexandru Sever despre sinceritatea convertirii lui N. Steinhardt. Și chiar dacă așa ar fi, domnul Alexandru Sever ar trebui să-și amintească de cuvintele Sfântului Apostol Pavel: odată devenit creștin, evreul nu mai contează, tăierea împrejur nu mai are semnificație.

Trecând însă peste toate acestea, vom spune că Antisthius a devenit – deodată cu generația lui strălucită, generația lui de „oameni autentici" – un admirator (fără ipocrizie!), dacă nu și un fidel și devotat iubitor al operei lui Mircea Vulcănescu, cel care, în *Criterion*, îl numea cu dezinvoltură deopotrivă „burghez" și „proletar".

*

Între manuscrisele rămase de la N. Steinhardt (a se vedea ultima scrisoare, amintită în acest volum) am descoperit, pe lângă multe alte texte care m-au surprins (cum ar fi un eseu cald și plin de admirație despre proza lui Eugen Barbu), și un... roman. Pentru mine surpriza a acoperit, de fapt, o așteptare. În desele noastre „taifasuri", Părintele Nicolae constata uimirile mele privind preocupările lui de tinerețe pentru elaborarea unor „fișe" de roman. Surâzând, îmi amintea că a scris „poezie și roman". Poemul *Nachtmusik* (publicat în edițiile *Primejdiei mărturisirii* de la Editura Dacia) și romanul *Călătoria unui fiu risipitor*, de care m-am îngrijit, dovedesc că N. Steinhardt a cochetat serios cu aceste două genuri literare.

Mare devorator de romane (de la cele polițiste la cele textualiste), Monahul de la Rohia și-a fericit tinerețile nu numai cu studii docte despre teologia Vechiului Testament, ci și cu parodii „în genul tinerilor". *Călătoria unui fiu risipitor*, deși are în titlu o conotație biblică, nu trimite la episodul din Evanghelia după Luca, 15-11, 32. Este, de fapt, relatarea călătoriei unui „copil modern" în familie: mătuși, unchi și prieteni. Prima variantă a acestui roman s-a numit chiar *Copii moderni* (aluzie, probabil, la Cocteau). O călătorie de tip proustian, căutarea unui timp pierdut, în care, prin intermediul livrescului și persiflării, se desacralizează și se distrug marile teme ale literaturii realiste și clasice. Realismul este respins de tânărul Steinhardt nu numai cu gestul autorului îndrăgostit de frondă, dar și cu conștiința că pentru „anii nebunatici" caracteristice tinereții și copilăriei sunt libertatea și aventura. Libertate și aventură care mai târziu (vezi *Jurnalul fericirii*) va însemna cu totul altceva: jertfă și îndrăzneală. Orice segment realist este respins: „Atâta lumină îmi aduce aminte de literatura realistă și mi-e silă de ea." Temele minore înlocuiesc temele așa-zis fundamentale,

aventura textului pare mai importantă decât aventura propriu-zisă.

În volumul *Incertitudini literare*, Ed. Dacia, 1980, N. Steinhardt include un text intitulat „Romancieri serioși și neserioși", unde face o delimitare clară între autorii de romane. În *Călătoria unui fiu risipitor* se elogiază actul gratuit, artificialitatea neartificioasă, narațiunea fără suspans, proza care refuză din principiu senzaționalul, realitatea fotografică. În eseul pomenit, publicat la maturitate, cu iz burghez și bătrânesc, N. Steinhardt refuză și acuză romanele care nu se încadrează într-o ordine clasică. După N. Steinhardt, romancierii neserioși „nu iau nici personajele, nici narațiunea în serios [...], desființează genul romanului și-l prefac în altceva: un soi de eseu, de jurnal, de mărturisire sau soliloc-viu cu intermitențe epice".

Seriozitatea cu care tânărul Steinhardt abordează în *Călătoria unui fiu risipitor* atributele romanescului *neserios* e emblematică. De aceea e important să privim în urmă și să vedem (citind) că bucuria, libertatea și aventura au aceeași finalitate în opera și viața lui N. Steinhardt. Fie pentru că „tinerețea e nebună", iar bătrânețea înțeleaptă, fie pentru că la tinerețe nu scriem romane în genul lui Balzac sau John Galsworthy, iar la căruntețe devenim clasici și exemplari.

*

Dintr-o „Notiță autobiografică" destinată *Dicționarului scriitorilor evrei din România* apărut la Tel Aviv, aflăm că N. Steinhardt a fost colaborator al *Revistei Fundațiilor Regale* într-o primă perioadă, 1936–1939 – perioada în care își face debutul, sprijinit de Camil Petrescu, cu eseul „Elementele operei lui Proust" –, a revenit într-o a doua perioadă – 1945 –, pentru ca în 1946 să fie numit de Al. Rosetti în comisia pentru premierea tinerilor scriitori. Este dat afară de la „cea mai bună revistă interbelică a noastră", cum el

însuși o numește, la cererea lui G. Călinescu, în noiembrie 1947.

N. Steinhardt și-a dorit foarte mult, încă din timpul vieții, să-și vadă retipărite textele publicate în *Revista Fundațiilor Regale*. Dar n-a fost să fie. Sau a fost, însă numai pe jumătate. În 1988, Editura Eminescu a alcătuit prin grija și strădania poetei Viola Vancea (strădanie de prețuit și invidiat, îmi spunea Steinhardt) o ediție de *Eseuri vechi și noi*, ciopârțite în fel și chip de cenzură, sub titlul *Prin alții spre sine*. Un titlu fericit, dar cu un sumar nefericit (nu din pricina lectorului, se-nțelege), lipsit de orice semnificație, în primul rând pentru autor și nu în cele din urmă pentru cititor. Această carte, cu toată bunăvoința editorilor, a fost pentru Steinhardt un șoc nefericit: un prilej de mâhnire, stupoare, supărare și amărăciune. Spune Viola Vancea (revista *22*): „Apariția în această formă prescurtată cred că i-a accelerat sfârșitul. N. Steinhardt și-a renegat cartea confesându-se celor apropiați."

În autograful pe care mi l-a dat, pe 18 decembrie 1988, N. Steinhardt scria profund întristat, printre altele: „Lui Ioan Pintea [...] această carte slută pe care o reneg. Cu gratitudine, ciudă și afecțiune, smeritul necăjit autor, persecutat de zânele rele ale tiparului."

Cu mult timp înainte de apariția volumului *Prin alții spre sine*, „smeritul, necăjitul autor" era, cel puțin în fața mea, fericit. Fericit că, în sfârșit, textele aproape uitate de mulți cititori, dar pe care cel ce le scrisese le iubea atât de mult, vor fi retipărite. Îmi spunea, în desele noastre întâlniri de la Rohia și în tainicele plimbări spre Poiana Lighetului, că nădăjduia pentru ele o prefață de la Constantin Noica (care, din păcate, n-a mai fost scrisă, filozoful trecând la cele veșnice, între timp) și că le găsise un titlu pe măsură: *Eu însumi și alți câțiva*. Din textul Violei Vancea, publicat în revista *22*, aflu că acest titlu a devenit nume de capitol și în cele din urmă a fost scos definitiv din carte.

Firește că ediția pregătită de N. Steinhardt pentru Editura Eminescu avea un alt sumar. Acest sumar nu mai poate fi respectat acum, pentru că multe din textele cenzurate au apărut cu generozitate, după 1989, în alte culegeri de eseuri.

După apariția cărții la Editura Eminescu, evident cu titlul schimbat, nu l-am mai întrebat de ce titlul inițial dispăruse cu desăvârșire pentru că îmi era de ajuns amărăciunea (pe care i-o împărtășisem) provocată de extirparea și „fragmentarea" foarte multor „eseuri vechi", publicate de N. Steinhardt nu numai în *Revista Fundațiilor Regale*, dar și în *Revista burgheză*, *Universul literar* ori *Libertatea*. În mod paradoxal, apariția acestei cărți i-a adus fericitului monah nenumărate momente de ofuscare și revoltă. Nici vorbă de întristata fericire, cum se spune în Pateric, ci mai degrabă înverșunare, silă și nemulțumire.

Am considerat de datoria noastră să redăm cititorului cartea dorită de N. Steinhardt – *Eu însumi și alți câțiva* (Editura „Dacia", 2003) –, o ediție restrânsă, e drept, cuprinzând eseuri, recenzii și note apărute, majoritatea, în *Revista Fundațiilor Regale*. În final, spun cum am spus la publicarea romanului *Călătoria unui fiu risipitor* (1995): avem de-a face în această carte cu un altfel de Steinhardt. Nu cu Părintele Nicolae, nici cu Monahul Delarohia, ci pur și simplu cu eseistul deplin, împătimit de opere, autori, împrejurări politice, felurite ideologii și dictaturi, preocupat mereu de relația – plină de învățăminte folositoare, mai ales pentru vremea noastră – a insului, fie el scriitor sau personaj, cu istoria.

*

Între 1937 și 1938 N. Steinhardt se afla la studii în Franța și Anglia. Din Franța și Belgia, mai precis de la Paris, Bruxelles, Montreux etc., el adresează unui prieten – Solomon Gruber – o serie de scrisori, pe care le-am găsit printre manuscrisele care mi-au fost remise. E destul de interesan-

tă și neclară încă, pentru mine, situația acestor epistole: în afară de o carte poștală având ștampila poștei, toate celelalte sunt, din păcate, fără plicuri. De ce s-au întors ele între manuscrisele lui N. Steinhardt? Ar fi trei motive: scrisorile n-au fost trimise niciodată; sunt bruioane, ciorne pentru viitoare scrisori; pur și simplu i-au fost înapoiate autorului de către destinatar.

Nereușind să intru în legătură cu Solomon Gruber, am căutat să aflu cât mai multe despre acesta și mai ales despre relația lui epistolară cu N. Steinhardt. De la Alexandru Paleologu am înțeles că Solomon Gruber a fost în anii tinereții prieten fidel și nedespărțit „al lui Nicu"; avocat de prestigiu, el ar trebui să fie foarte înaintat în vârstă și trăiește probabil la Paris. Atât. Mi-a fost de mare ajutor însă cartea Ameliei Pavel *Un martor în plus* (Ed. Universalia, București, 1997), care amintește în treacăt de această prietenie și îi face, în linii mari, un portret lui S.G. „Solomon Gruber, ajuns după anii '50 un cunoscut maestru al baroului parizian, tobă de carte, afișând o ușoară pedanterie care se potrivea bine cu mondenitatea intelectuală a locului, desfășura o impresionantă virtuozitate în comentariile de drept constituțional. Se lua la întrecere cu N. Steinhardt și Manole Neuman [...]. Admirator al lui Husserl (era, din acest cerc, singurul cu bogate lecturi germane), Gruber mai era și secretarul avocatului Filderman, celebra figură a evreimii din România interbelică [...]. Această poziție socială a lui Gruber, care îl însoțea nu o dată pe maestrul său în audiențe importante (la începutul anilor '40 îl va însoți la una din dramaticele audiențe la Ion Antonescu), îi dădea o siguranță de sine, exprimată printr-o anume distanțare și eleganța ușor ostentativă a vestimentației, ca și prin stilul puțin retoric al vorbirii [...]. Fostul amic din tinerețe al meu și al lui Nicu Steinhardt, Gruber, acum Charles în loc de Solomon, căsătorit cu o franțuzoaică din lumea mare, profesor universitar de drept și în a cărui casă, la o mică recepție, am văzut și cunoscut fran-

cezi adevărați din lumea burgheziei." Câteva date ne dă chiar N. Steinhardt în corespondența sa cu Virgil Ierunca (*Dumnezeu în care spui că nu crezi*, Ed. Humanitas, București, 2000). Dar puține.

*

George Ardeleanu publică la Editura Aula prima monografie, după știința mea, N. Steinhardt. De fapt o micromonografie, însoțită de o antologie comentată și un dosar de receptare critică. În sfârșit, N. Steinhardt pare a-și fi găsit comentatorul ideal și putem spera ca, într-un viitor apropiat, să ne bucurăm de o lucrare care să reprezinte deplin viața și opera steinhardtiană. Această monografie este un prim pas și trebuie apreciat ca atare. Dincolo de datele biobibliografice, antologia de texte comentate, antologia de „texte generice" și dosarul de receptare critică, George Ardeleanu face o radiografie la rece, adică „pe marfa clientului", cum ar spune N. Steinhardt, cu detalii pertinente în ceea ce privește epoca, viața autorului și chiar evenimentele politice care au schimbat atât de mult biografia lui N. Steinhardt încât, de nenumărate ori, se reflectă în scriitură.

Ce mi se pare important și demn de remarcat în comentariul critic pe care îl aplică cu scrupulozitate Ardeleanu este felul în care surprinde *paradoxul Steinhardt*, paradox explicat și susținut de texte mărturisitoare și înțeles drept o consecință a *libertății*. George Ardeleanu simte, și simte bine, că în preajma scrierilor, probabil și a vieții lui N. Steinhardt, se naște tacit o polemică semnificativă. Cum poți răsturna în tinerețe (anul 1934, prin cartea *În genul... tinerilor*) discursul oarecum clasic, serios, savant, țâfnos al „tinerei generații" din „anii nebunatici", admirând-o de altfel, și, după convertire, în timp ce scrii *Jurnalul fericirii*, *Dăruind vei dobândi* (*Cuvinte de credință*), să te întorci cu admirație prin textele de critică înspre o altă generație „turbulentă":

optzeciștii? Cum poți să folosești, din plin și cu succes, *incertitudinea* ca metodă de lucru? De unde până unde te răsfeți în hedonismul lecturii, scriind despre Albert Camus sau Emil Gârleanu, Oscar Wilde sau Vlaicu Bârna, ori stăpânit de bulimia conexiunilor construiești afinități, legături și comparații între I. Al. Brătescu-Voinești și Origen, Guica din *Morometii* lui Preda și Iago, Eugen Ionescu și Banul Mărăcine? Ce te determină să spui că *Scrisoarea pierdută* nu are doar interpretarea clasică arhicunoscută, ci poate fi abordată din perspectivă creștină, teologică? Cum poți să fii nefericit, în pușcărie și, în general, într-un univers concentrațional, și să scrii – culmea! – un *Jurnal al fericirii*? Și întrebările pot continua.

Cum? *Fiind liber*, răspund. Acceptând libertatea ca un dat divin, în propria viață și în scris. Biografia lui N. Steinhardt nu este atinsă de compromisuri, scrisul lui poartă, și el, parțial, amprenta libertății duhului, cărțile lui marchează „un protest față de orice tendință spre dogmatism, trufie și ceea ce Jean Paulhan a numit terorismul literar".

„Nu de puține ori Steinhardt polemizează cu stereotipiile critice consacrate", spune George Ardeleanu. N. Steinhardt descoperă mereu altceva, „cu totul altceva", în cărțile și în autorii pe care-i citește, dezvățându-ne de interpretările, de comentariile, de lecturile bine cunoscute. Comentează o carte, un autor doar pentru un detaliu, un fragment, un poem. Două exemple: Tolstoi, *Ana Karenina* și Florin Iaru, *La cea mai înaltă ficțiune*. George Ardeleanu vorbește de un „relativism axiologic" și „un risc al beatitudinii critice". Are dreptate, judecând la rece, dar pronunțându-ne cu dreaptă socotință am putea spune că relativismul și beatitudinea vin și ele dintr-o libertate creștină, anevoie împărtășită de un program sau un sistem critic, de „sfinții critici", în general. Și, ca să fim clari, limpezi și sinceri, vom spune că dragostea pentru benign, relativism și beatitudine vine, ca să-l

citez pe Andrei Pleşu (*Epistolar*, Cartea românească, 1987), „de la Rohia, şi nu din Piaţa publică".

N. Steinhardt n-a dorit să fie un critic în înţelesul deplin al cuvântului, el s-a mulţumit cu statutul de „diletant" care scrie „totodată bătrâneşte şi copilăros". Relativismul valoric, spune George Ardeleanu, este dublat de cel etic. Şi dă exemplul lui Adrian Păunescu. Puţină clemenţă! Omul Steinhardt a fost dublat de monahul Nicolae. Aici pot să aduc o mărturie. Când în anii '80 A. Păunescu a urcat şi a stat pentru o seară la Rohia, Părintele Nicolae m-a sunat dimineaţa acasă ca să-mi comunice, cu un entuziasm absolut copilăresc, despre cum s-a făcut la mânăstire foc de tabără şi până noaptea târziu Păunescu le-a recitat călugărilor poezii. Regreta că n-am fost prezent şi eu la minicenaclul Flacăra din poiana Rohiei! Am rămas mut. N-am înţeles. Această stare îi este cunoscută, de altfel, şi lui Zaharia Sângeorzan, cu ocazia pomenirii numelui său într-o dedicaţie păunesciană: „Sunt zdrobit, am amuţit, mă cutremur." Să mai adaug că N. Steinhardt este autorul unui text antologic despre *Groapa* lui Eugen Barbu? Şi ce-are a face? Eseistul vorbeşte de data aceasta din preaplinul duhovnicesc nu despre autori, ci despre cărţi, mi-am zis. Am tot căutat explicaţii. O posibilă explicaţie am notat-o cu câteva rânduri mai sus. Nu peste mult timp, N. Steinhardt a publicat în revista *Contemporanul* un text, pe care nu reuşise să-l publice nicăieri în altă parte, intitulat „Puterea cuvântului" şi dedicat lui A.P. Un alt motiv, o altă explicaţie? Oricum am judeca lucrurile, trebuie să înţelegem că un creştin de forţa lui N. Steinhardt nu-şi ia precauţii, ci nenumărate libertăţi.

Mă opresc aici, nu înainte însă de a-i da un răspuns lui Daniel Cristea Enache, care comentează această monografie în *Adevărul literar şi artistic* din 7 ian. 2003 şi se întreabă dacă există probe cum că G. Călinescu l-a dat afară de la *Revista Fundaţiilor Regale* pe N. Steinhardt. Există, îi răspund, un manuscris al lui N. Steinhardt unde se consemnează această samavolnicie. Îl deţin şi pot oricând să-l pun la dispoziţie.

*

După ce l-am cunoscut pe N. Steinhardt, mi-am dorit mult să-l întâlnesc pe Părintele Stăniloae. Citisem *Jurnalul de la Păltiniş*, citisem *Sarea pământului* de Mihai Şora şi eram fascinat de felul în care cel mai puţin ştiutor, ucenicul în general, tânărul care caută mereu altceva, se poate pune în ordine, în bună aşezare în prezenţa şi în preajma Maestrului, a Avvei. Eram în anii '80 „smintit", dacă se poate spune aşa, de teoriile optzeciştilor şi preocupat – paradoxal – de adâncimile lumii patericale, filocalice, ale culturii spirituale canonice, ale sensului mereu ascuns al vieţii depline şi înduhovnicite. În această încă nediscernere aflându-mă, căutam să mă limpezesc, căutam să mă dezmeticesc. De aceea au fost importante pentru viaţa mea (şi nu exagerez când spun asta) câteva întâlniri remarcabile, venite la vreme: cu N. Steinhardt, D. Stăniloae, V. Anania, Iustinian Chira Maramureşanul, Ioan Alexandru. Am întâlnit în ei Persoana, mai importantă pentru mine decât eseurile, studiile, cărţile, opera lor. Doream din răsputeri să stau în dialog cu ei. Şi am stat. Şi uneori am reuşit. Câteva clipe, câteva ceasuri, zile nesfârşite alteori. Marcată de aceste întâlniri, viaţa mea a început să aibă tot ce este mai important: un sens.

*

Nimeni nu spune că N. Steinhardt e un critic eminamente creştin. Şi asta mă supără, pentru că aproape toată critica lui – eseuri, cronici literare, recenzii – are un profund caracter creştin. Motivaţia şi pretextul au o ţintă, au un scop absolut creştin. În literatura română întâlnim foarte puţini critici, eseişti care să-i semene. Poate Virgil Nemoianu, Matei Călinescu, Nicolae Balotă... În literatura lumii, cu sigu-

ranță Chesterton, Lewis și... Joseph Pearce. Un dialog între J. Pearce și Robert Lazu m-a convins că N. Steinhardt nu e creștin numai în *Jurnalul fericirii*, ci și în *Critică la persoana întâi*, *Monologul polifonic* și celelalte cărți de critică și eseistică.

*

Mă las sedus de prezența lui „nenea Nicu Steinhardt" din amintirile lui Alexandru Baciu. O prezență vie din care răzbat în primul rând *curajul* și *încurajarea* Celuilalt. Un fragment de portret: „Mai degrabă mărunt de statură, dar cu mișcări vioaie, chiar repezite, cu gesturi bruse întrerupte, parcă dialoghează permanent nu cu cel sau cu cei din preajma lui, ci cu un interlocutor invizibil și drag care îl însoțește pretutindeni. Fascinantă îi este și privirea. Pătrunzătoare, șăgalnică, ironică, vag bănuitoare. Ea grăiește la fel ca verbul scânteietor."

Ce mult îmi place cum îi spune, „nenea Nicu Steinhardt"! Splendid.

*

Papa Ioan Paul al II-lea în 1999 la București despre N. Steinhardt: „Dintre numeroșii martori ai lui Christos înfloriți pe pământul României, doresc să-l amintesc pe Monahul de la Rohia, Nicolae Steinhardt, excepțională figură de credincios și de om de cultură care a perceput în chip special bogăția imensă a comorii comune bisericilor creștine."

*

Din corespondența lui N. Steinhardt cu Solomon Gruber – despre francezii de la 1938:

„Sunt foarte necăjit și adânc mâhnit cu poporul ăsta francez. E în decadență. Șovinismul, sindicalismul și pacifismul

– cele trei semne vestitoare ale morții – îl stăpânesc. E țara lui Pernod Vodă, a indiferenței și a juisării. Nu se poate. Nu se poate, nu fac pe nietzscheanul, dar trebuie un element de eroism în viață! Prea sunt mulțumiți, vulgari și bistroași: se pupă toată ziua, îi ard un păhărel de douăzeci de ori pe zi și fac pe manfișiștii. Și ascultă acordeon, și-și caută de mâncărică. Îți vine să sări în sus. Ei, viața nu e numai asta, mai trebuie sentimentul însemnătății vieții, un fel de eroism, nițică dramă."

La sfârșitul mai tuturor epistolelor, întrebări de genul: „Am auzit că s-a logodit Erica Reich. Cu cine?" sau „M-am întâlnit cu D-na Tauft care mi-a spus că în București bântuie logodnele și nunțile. Adevăratu-i?" ori „Dacă Sophie Sperer e în București, de ce nu te duci s-o vezi? E adevărat că Irina S. s-a logodit, cum am auzit? (Să nu care cumva să faci GAFA de a răspândi zvonul că eu am întrebat asta, că mă nenorocești!!) CE FACE SOPHIE?"

Corespondența aceasta va trebui odată publicată. Vorbește despre un tânăr cu principii absolut sănătoase, dar care nu visa nici în ruptul capului călugăria. Celălalt Steinhardt, care mi-e și el foarte, foarte drag.

*

Monica Lovinescu descoperă la N. Steinhardt o „smerenie îndârjită". Îmi place sintagma. Simplă, adevărată și cuprinzătoare. Face parte din „ținuta" lui N. St.

*

Părintele Nicolae era un gentleman. Burghez și cavaler în haină monahală. Îmi arăta fotografii din tinerețe. Din vremuri de demult, când era amorezat. Cu o ținută vestimentară impecabilă. De fiecare dată îmbrăcat „la modă", în duhul vremii.

Mi-l închipui de foarte multe ori, ajutat de fotografii, scrisori și secvențe de suvenir, strecurate intenționat în scrierile lui: un tânăr mândru, orgolios, cosmopolit, deseori ironic, plin de idei năstrușnice, pe măsura „anilor nebunatici", eroic de cele mai multe ori, mereu pus pe harță și bășcălie în imensitatea saloanelor interbelice, sobru la nevoie, franțuzit și englezit peste măsură, în scandal cu mentalitatea franceză și engleză, după caz.

L-am văzut de câteva ori îmbrăcat în costum. Era, într-adevăr, un domn. Sfida toate nemerniciile și urâțeniile din jur. Cu baston și batistă în buzunarul de lângă rever, reînvia un timp care răsărea și apunea odată cu el. Un crai de Curtea Veche.

Când Ioana-Alexandra a împlinit un an, Părintele Nicolae i-a expediat de la Rohia binecuvântările-i monahicești într-un pliculeț sigilat, scrise cu o caligrafie de invidiat pe o ilustrată cu un cochet filigran japonez. N-a uitat să treacă în adresă: „Domnișoarei Ioana-Alexandra" ... Un gest sobru și copilăresc. Un joc, de fapt, care ținea de un contract cu sine numai și numai de el știut.

*

Textul *Catharii de la Păltiniș* e un oftat scris de Părintele Nicolae la ceas de... supărare. Știu acest lucru. Mi l-a mărturisit.

Andrei Pleșu în *Epistolar*, într-o scrisoare către Al. Paleologu, deși citește *Catharii*... cu „imensă melancolie", îi înțelege Părintelui „sângeroasa blândețe", dar și dragostea pentru „massa damnata", care „vine de la Rohia, și nu din piața publică". Un gest profund creștin!

*

În *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Sanda Stolojan, pe care am cunoscut-o la Rohia, venită împreună

cu Barbu Brezianu la un parastas după Părintele Nicolae, scrie despre vizita acestuia în 1978 la Paris. O întâlnire între N. Steinhardt și Mircea Eliade după patruzeci de ani. Discuții despre Noica și lotul „mistico-legionar", despre situația din țară („românii din țară au ajuns să fie scârbiți și exasperați", spune St.), despre *Revista burgheză*, unde St. a scris despre Eliade. Participă la o decadă dedicată lui Eugen Ionescu. Prezența și intervenția lui impresionează atât pe români, cât și pe francezi. „Ortodoxia lui reprezintă ce este mai bun în credința creștină, spiritul de milă și de toleranță susținut de spiritul de luptă întotdeauna treaz, « neadormirea evreiască »".

Constatarea Sandei Stolojan (St. a stat în casa ei două săptămâni, citind, împreună cu ea, în fiecare dimineață din Evanghelie) despre convertirea Părintelui: „Ortodoxia lui e adâncă, trăită cu o căldură și o competență biblică ne-românească. Figura lui, cu trăsături evreiești (privirea ochilor fuge în lături tot timpul), trecută prin transfigurarea ortodoxă, amintește de un tip de creștin din vremea Sfântului Pavel."

Și despre „o pasiune mai lumească: cinematograful. Merge zilnic la film. A văzut *Iisus din Nazaret* de Zeffirelli, un film despre Hitler etc".

*

Sunt fericit că Părintele N. Steinhardt a devenit ortodox. De aceea spun: n-ar trebui să existe bucurie mai mare pentru Biserica mea decât convertirea unui evreu și *dai lanu* (precum zice într-o predică N. St.) că fiul lui Oscar Steinhardt a devenit fiu al Bisericii Ortodoxe.

Dar mă întreb: ce a fost în inima și sufletul lui N. St. atunci când, în fața ușilor împărătești și înaintea Părintelui Serafim (care l-a călugărit), a dat răspuns *lepădărilor* din *Rânduiala primirii la credința ortodoxă a celor de credință mozaică*? Chiar și pentru mine, care sunt preot, aceste *lepădări*, urmate de grozave *afurisiri* din partea celui care vine

sincer și nesilit de nimeni la credința ortodoxă, mi se par terifiante. De pildă: *Întrebare: Cu adevărat te-ai lepădat de toată credința evreilor care nu cred că Hristos este Fiul lui Dumnezeu și de învățăturile lor care sunt împotriva lui Hristos; le afurisești și le lepezi pe ele? Răspuns: Cu adevărat m-am lepădat de toată credința evreiască și de învățăturile lor, care sunt împotriva lui Hristos Dumnezeul nostru, și le afurisesc și le lepăd pe ele.*

Mult, sincer și din inimă a iubit N. Steinhardt credința ortodoxă dacă a putut da un asemenea răspuns!

*

În sfârșit, cineva care recunoaște întâietatea cărții de predici *Dăruind vei dobândi* de N. Steinhardt: Ovidiu Pecican.

Într-un volum de dialoguri de zile mari, curajos, nefardat și fără ruj de buze, cu interlocutori pe măsură (Gheorghe Grigurcu, Laszlo Alexandru și, desigur, Ovidiu Pecican) intitulat *Vorbind* (Ed. Limes), am această plăcută surpriză de a descoperi ceea ce am spus și eu de atâtea ori – că N. Steinhardt nu este autorul unei singure cărți, fie ea și capodoperă, că volumul de predici nu e o operă secundară și că de la Antim Ivireanul nu cunoaștem prea multe „reușite" ale omileticii ortodoxe românești... Până la N. Steinhardt. Sunt foarte de acord cu Ovidiu Pecican. Îl citez: *„Dăruind vei dobândi* [...], o operă care stă înaintea *Jurnalului fericirii.*" Apecierea vine din partea unui laic. Cu atât mai bine.

*

Între manuscrisele Steinhardt există foarte multe bilețele cu citate despre *libertate și curaj* (cele mai multe); tăieturi din ziare și reviste. Ce mă impresionează sunt preocupările Părintelui pentru musulmani: „spațiu sacru: musalla, covor de rugă: keleghi (persană), namazlâc, oshalâc (turcă)"; pentru „culorile calului": „negru (pana corbului), murgul (negru mai deschis), roibul (maro), bălanul (alb, alb), surul (alb-negru), surul rotat (pe crupe, picioare, piept), izabe (galben-auriu); pentru „particule: quarcul, fotonul, liptonii, harrionii". Viață: gene, cromozomi, ADN, ARN, nucleotide (acizi nucleici), proteine (aminoacizi).

Toate acestea amestecate cu citate din Andrei Pleșu („omul e la toate nivelele simultan pivniță și mansardă"), Vassili Grossman („Binele, ca atare, general, perfect e o catastrofă sângeroasă! Utopia Binelui e doar un izvor de teroare, sânge, asuprire."); S. de Beauvoir („Bătrânețea e parodia și contrariul vieții! Nu moartea!").

O surpriză: citarea câtorva versuri dintr-un prieten moldav, poetul Daniel Corbu: „Spune-mi Tu – mi-a zis Poezia"; „Întotdeauna rămâne o clipă pe / care o cutreierăm singuri."

*

N. Steinhardt: „Turgheniev e un realist, desigur, așa cum l-au și calificat mai toți criticii, un realist cu desăvârșire străin de orice naturalism. E un stilist foarte grijuliu, foarte absorbit de forma narațiunii, ceea ce i-a și ușurat cucerirea, nereticentă și rapidă, a publicului european. Mai puțin vast și somptuos decât Tolstoi...".

Doi oameni în fața morții. Lukeria din *Moaște vii* de Turgheniev și Ivan Ilici din *Moartea lui Ivan Ilici* de Tolstoi. Două ființe care au *căzut* pur și simplu și s-au îmbolnăvit. Doi bolnavi care își așteaptă absolut diferit sfârșitul. La mijloc: credința și necredința.

Lukeria: o bolnavă fericită, voioasă, împăcată cu toți și cu toate, în stare să vadă în cele mai mici amănunte frumusețea acestei lumi, curajoasă, cu toată nădejdea în Dumnezeu, compătimind pe alții, nu pe ea, ducându-și crucea bolii cu supremă înțelegere: „(Dumnezeu) mi-a dat să port o cruce, dovadă că-i sunt dragă", cântând *În livadă,* visând vise fascinante *nu cu Vasea, ci cu Domnul nostru Iisus Hristos,* răb-

dătoare, o creștină cu adevărat: nu supăra pe nimeni, nu cârtea și nu se plângea niciodată.

Ivan Ilici: un bolnav „contorsionat" sufletește, fără Dumnezeu, lipsit de orice perspectivă veșnică, urât, schimonosit, tulburat, speriat, agitat, pierdut, îngrozit, prăbușit și fixat în propriile obsesii, neîmpăcat cu nimic și cu nimeni. Un ins cu adevărat sfârșit.

Lukeria are o moarte de sfântă. Ivan Ilici nu are o moarte de sfânt. Și totuși... Tolstoi ne spune că în clipa morții Ivan Ilici se clarifică, se trezește: *în locul morții era lumina* [...] *S-a sfârșit cu moartea,* își spuse el. *Ea nu mai există.*

Ce tratate de teologie savantă, ce savantlâcuri teologale pot înlocui această literatură cu adevărat creștină, aceste mărturisiri vii, necontaminate, despre, pur și simplu, viață și moarte?

*

Citesc o carte foarte frumoasă. *Întîlniri irepetabile* de Maria Cogălniceanu. Un jurnal scris la Păltiniș în preajma lui Constantin Noica, câteva însemnări despre întâlnirile autoarei cu N. Steinhardt, corespondențe, evocări legate de Relu Cioran, N. Carandino, Anton Dumitriu, Alexandru Talex. Mă interesează foarte mult relația doamnei Cogălniceanu cu Constantin Noica și N. Steinhardt. Constat că e una născută din dorința de însoțire, de împărtășire din darurile și harurile Celuilalt. Nevoia certă și absolută de a trăi frumos și înalt într-un timp absurd, urât și pipernicit. O relație care își are temeiul în admirație.

Ce mult îmi place adresarea Părintelui Nicolae: „Marie dragă"...

Omenesc. Creștinesc.

*

Mi-am amintit azi momentul în care l-am văzut pentru prima dată pe domnul Nicolae Stroescu-Stânișoară în 1989,

la München, în sufrageria familiei Felecan. Semăna izbitor cu Părintele Nicolae, pe care însă nu l-a întâlnit față în față. Mi-a spus despre el în interviul nostru din martie 1995, realizat la München, în studiourile Europei Libere: „Eu îl consider pe Steinhardt drept cel mai bun român pe care l-am cunoscut în viața mea, cu toate că nu m-am văzut cu el [...]. A fost un mare român și prin aceea că a parcurs și acea Golgotă a închisorilor. Acolo s-a și botezat. El era un evreu care putea să devină catolic, cum au devenit mulți alți evrei. El a vrut să devină creștin ortodox. Și a dovedit că nu era pentru el mai bună poartă către Hristos decât cea care duce prin Biserica Ortodoxă. Așa de adânc și de spontan s-a armonizat cu această Biserică, încât putem spune că opțiunea lui a fost întru totul justificată și în fața oamenilor și, probabil, în fața lui Dumnezeu."

* * * *

Cel mai reușit portret al lui N. Steinhardt rămâne, și după trecerea anilor, cel făcut de Alexandru Paleologu în articolul „Septuagenarul neastâmpărat" din *Alchimia existenței.* Pentru exactitatea și frumusețea lui, îl citez în întregime:

„N. Steinhardt mă dă literalmente gata cu nemaipomenita lui capacitate de informație. Știe tot, e la curent cu tot: microfizică, cibernetică, biologie, psihanaliză, muzică dodecafonică, artă abstractă, artă concretă, noul roman, mai știu eu ce. Nu pot pricepe când are timp și de unde face rost. Curiozitatea lui intelectuală, febrilitatea lui, neastâmpărul lui sunt amețitoare. Citește cu o rapiditate electronică și reține totul temeinic. Eu, complexat de câte știe și câte află mereu, îi spun din când în când (mai mult dintr-un fel de pizmă) că de la o vârstă încolo nu mai are rost să citim prea multe noutăți, că e timpul să recitim câteva din marile cărți și să mai meditâm, să mai și căscăm gura la spectacolul vieții, că nu mai avem mult. Dar de fiecare dată aflu că tocmai recitește *Odiseea, Divina Comedie,* pe Tacit, pe Suetoniu, pe

Tucidide, pe Eminescu, pe Balzac, pe Shakespeare, pe Goethe, pe Platon; Biblia o știe aproape pe de rost; Filocalia, Pateric, Sfinții Părinți, de asemenea; aflu mici fapte de viață pe care le-a observat în troleibuz, pe stradă, într-o administrație publică; îmi vorbește de câte o clădire veche, de un colț de stradă sau de grădină, de un incident amuzant sau revoltător. Cancanuri, dacă vine vorba, constat că știe destule, dar e discret.

E de o vitalitate neînchipuită. Cu toate astea sănătatea lui e șubredă, ține o dietă nemaipomenit de severă, o ține cu habotnicie; suferă de atâtea încât ce-i e permis la una e contraindicat la alta (din gastronomia noastră de odinioară nu ne-au rămas decât evocările). E mereu internat ba pentru operație, ba pentru analize, ba pentru tratament; mulțumită lui, vizitându-l, am ajuns să cunosc aproape toate spitalele din București. Dar eu zic că aceste migrațiuni spitalicești sunt încă o probă a vitalității lui fără pereche. Presupun o tenacitate, un optimism, o încredere ce nu dezarmează; o încredere condescendentă și în propriul ticălos trup omenesc. Sunt și o dovadă de conștiinciozitate. Și, poate, și una din formele sociabilității. Și mai cred că nu ar fi suportabile fără o solidă rezervă de bună dispoziție (și în definitiv de răbdare, în ciuda agitației lui).

Este în vocația de bolnav și de pacient a lui N. Steinhardt același neastâmpăr și tot atâta scrupul ca și în aparența lui intelectuală nepotolită. La fel și în viața de societate. Cunoaște imens de multă lume (făceam adineauri aluzie la sociabilitatea lui), trimite cărți poștale ilustrate, felicitări, întreține legături epistolare, nu uită aniversările, nu omite parastasele. E de o politețe obsecvioasă, într-o cadență potopitoare. Face servicii, intervine, solicită pentru alții, rareori ratează o expoziție, o conferință, un concert. Nu stă locului; ca și Alioșa Karamazov, face într-o singură zi atâtea vizite câte nu face altul într-o săptămână. Stă puțin; abia puse întrebările de sănătate și rostite complimentele de rigoare, plus bineînțe-

les lucrurile totdeauna interesante pe care le are de spus, se ridică, își ia respectuos și grăbit rămas-bun și pornește ca din pușcă.

De zece ani, de când și-a lăsat barbă, la început sură, vechea lui chelie a câștigat în demnitate, iar el are un fason impunător, ceva între duhovnic și general țarist."

*

Citesc în revista *Luceafărul* – seria Laurențiu Ulici – un articol scris de Cornel Ungureanu despre literatura memorialistică: jurnale, convorbiri etc. *Primejdia mărturisirii* e așezată pe același raft cu *Jurnalul de la Păltiniș* și alte câteva *cărți formatoare*. E un semn bun. Dar e prea mult, cred.

Pe Gabriel Liiceanu l-am întâlnit prima dată la Bistrița. Mi-a dorit, prin autograful dat pe *Jurnalul de la Păltiniș*, să devin „un locuitor al Păltinișului". Locuitor n-am devenit, pentru că „locuiam" la Rohia. M-am îndrăgostit, în schimb, irecuperabil și pe vecie, se pare, de Păltiniș și de „catharii" lui. Am devenit, cu alte cuvinte, un iubitor al Păltinișului. *Dai li*!

*

Între sfinții și oamenii iubiți de Părintele Nicolae se află, imediat după „Părintele nostru Avraam" și în vecinătatea Sf. Serafim de Sarov, Ioan Nepomuk, Katow din *Condiția umană*, Sf. Anton de Padova, Oprea Miclăuș, Crescent, Maximilian Kolbe și alți câțiva, Sf. Ierarh Nicolae și Sf. Cassian.

Ca la Pateric, Părintele Nicolae povestește în *Cuvinte de credință* o întâmplare simplă, minunată și pilduitoare care îi are drept personaje pe cei doi sfinți.

Sf. Ierarh Nicolae și Sf. Cassian, „înveșmântați în straie strălucitoare", se grăbesc la o întâlnire cu Dumnezeu. Pe drum întâlnesc un țăran care se opintea să-și scoată căruța

din noroi. Acesta devine prilej de ceartă, de neînțelegere, de dispută între cei doi sfinți.

Ce-i de făcut? Să-l ajute pe omul năpăstuit sau să se grăbească la întâlnirea fixată cu Dumnezeu? În cele din urmă aleg: Sf. Ierarh Nicolae rămâne să dea o mână de ajutor, murdărindu-se grozav; Sf. Cassian pleacă spre Dumnezeu „zorit nevoie mare", absolut imaculat.

Sf. Ierarh Nicolae ajunge mai târziu în fața lui Dumnezeu, fiind întâmpinat cu „mare bucurie" și primind plata: numele lui va fi „printre cele mai populare din lumea toată". Sf. Cassian ajunge la timpul stabilit, însă e primit cu „glacială politețe" și plată pe măsură: „numele lui va fi purtat doar de unul din zece mii de oameni".

Concluzia Părintelui este clară: „Sf. Nicolae nu a întârziat. Mai mult decât atât, a sosit înainte de Cassian, căci în chiar clipa când și-a suflecat mânecile și și-a sumes hlamida, el a stat în fața lui Dumnezeu. Așa ne apropiem de Dumnezeu, făcând binele; atunci ne acordă El audiență (aude rugăciunile noastre). N-a fost nevoie de prezența fizică a ierarhului pentru că, prin fapta sa, a luat-o înaintea celuilalt și a străbătut distanțele cu iuțeala gândului."

De unde a extras Părintele Nicolae această întâmplare nu știu. Știu doar că în *Rusia și Biserica universală*, Vladimir Soloviov folosește aceeași „pildă" (legenda rusă despre Sf. Nicolae și Sf. Cassian) pentru a explica pur și simplu diferențele, nepotrivirile, nesofianismul bisericilor separate: ortodoxia și catolicismul.

În viziunea lui Soloviov, Sf. Ierarh Nicolae devine „reprezentantul" Bisericii Catolice a Occidentului, cu atribute adecvate: curajos, „gata oricând să pună osul la treabă", preocupat mereu de Celălalt, antrenat în problemele sociale etc.; iar Sf. Cassian, „reprezentantul" Bisericii Ortodoxe a Orientului, mereu în contemplare, „fără nici o pată pe hlamida sa", preocupat mereu de energiile necreate etc.

Constatare: N. Steinhardt și V. Soloviov îmi garantează că, în definitiv, există două căi de *a merge* către Dumnezeu și una singură de a-L *întâlni*.

*

Chopin (citat undeva de Lucian Raicu): „Să nu-mi vorbești despre oamenii care nu râd niciodată! Nu sunt serioși."

Psalmistul David: „Cel ce locuiește în ceruri va râde de dânșii și Domnul îi va batjocori pe ei."

Noaptea, într-o iarnă friguroasă de crăpau pietrele, la Rohia, împreună cu Oliv Mircea, în chilia de lângă bibliotecă, citim și înregistrăm cele *Trei soluții*. Prilej de pauze scurte, povestite, și de râs prelungit.

Râdem atât de mult încât ne oprim pur și simplu din înregistrat. *Soluția Bukovski* o lăsăm pe dimineață.

Mă întreb: la ce folosește Râsul în vreme de teroare, de oprimare, de dictatură? De ce e foarte bine și folositor *să râdem* din tot sufletul și cu gura până la urechi, mai ales când avem sentimentul acut că nu există nici o scăpare, nici o ieșire?... Ce înseamnă a râde, spre scandalul și uimirea fariseilor, a prefăcuților, în acest caz? Cum poți să izbucnești în râs la citirea acestui text absolut serios? De unde vine hohotul de râs la cuvinte precum „De-abia așteptam să se facă dimineață și să intru în ei ca un tanc!"?

Îmi răspund: în cazul celor *Trei soluții*, râsul nostru se aliază perfect cu textul Părintelui. Râsul devine supapă, bucurie dezlănțuită, nebunie frumoasă, sfidare, eliberare, *act de curaj*.

Am râs cu O.M. în numele curajului nebun cu care Părintele Nicolae și-a bătut joc de un regim concentrațional diabolic și pentru felul în care a știut să-și râdă de Frică și fariseism.

Un râs provocat de curaj devine atitudine, cred.

Am râs, cu binecuvântarea Părintelui, acolo unde se râde mai puțin: în spațiul monahal. Dumnezeu să ne ierte!

Patericul ne spune că Sfântul Antonie cel Mare râdea, uneori, împreună cu ucenicii, iar Theodor Baconsky, într-o lucrare fundamentală despre RÂS (*Râsul Patriarhilor*) explică din plin, cu acribie și absolută seriozitate{*vocația* omului și a lui Dumnezeu de *a râde*.}

*

Ca să fii ucenic e necesar ca în apropiere să ai un Bătrân. Să ai o Pustie, fie ea și „înverzită", și un Avvă. E condiția fără de care nu ai cum să *primești*. Și, la rândul tău, cum să *dai* mai departe.

*

În amintirile lui Mihai Șora, N. Steinhardt e „subțire și zvelt [...] și sclipitor, și foarte om de lume".

Iată un text scurt și cuprinzător, care, citit cum se cade, are rostul de a potoli avânturile sacrosancte.

*

Părintele Nicolae mi-a încredințat mie aflarea unui titlu pentru cartea noastră de dialoguri. Zile întregi l-am căutat. În zadar. Supărat, am plecat la Runc, în satul copilăriei mele. Aici am urcat Săcăturile și Colnicul, am văzut cum se usucă iarba și cum îngălbenește pădurea. Trist, am hotărât să mă întorc la oraș. În căruță, spre gară, cu tata Anchidim, pe drumul Idieciului, ca din senin mi-a venit acest titlu: *Primejdia mărturisirii*.

INDICE DE NUME*

Acterian, Arșavir 214, 215
Adam 218
Adenauer, Konrad 127
Adso din Melk 18, 87
Affre, Denis-Auguste 222
Agaton 109
Agopian, Ștefan 38
Alain, Émile Chartier, zis 210
Alchem, Șalom 19, 172
Alexandru, Ioan 32, 208, 249
Al-George, Ion 26
Al-George, Sergiu 13, 24, 26, 27, 31, 74, 90, 105, 138, 175
Al-George, Vasile 26, 27
Ambrozie (sfântul) 222
Amiel, Henri Frédéric 74
Anania, Bartolomeu 102, 249
Anderson, Sherwood 187
Andrei (Andrei-Ioan Pintea) 16, 204, 228
Andrei (apostolul) 163
Anghel, Gh. 33
Antisthius 202, 238–240
Anton de Padova 259
Antonescu, Ion 202, 245
Antonesei, Liviu 35, 36, 42, 218, 219
Antonie (avva) 102
Antonie (starețul) 207, 210, 211
Antonie cel Mare 202, 262
Ardeleanu, Carol 188
Ardeleanu, George 246–248
Aristotel 56, 116
Arman, Mircea 68
Augustin, Fericitul 75
Avraam 259
Avramescu, Mihail 161

Babel, Isaac 134
Baciu, Alexandru 21, 121, 210, 250
Baconsky, A.E. 32
Baconsky, Teodor 262
Bahtin, Mihail 69
Balotă, Nicolae 195, 219, 220, 226, 249
Balthasar, Hans Urs von 220
Balzac, Honoré de 39, 242, 258, 264
Barbilian, Dan 77
Barbu, Eugen 188, 241, 248

* Indicele nu cuprinde numele din *Cronologie*. Nici diferitele nume prin care e desemnat Dumnezeu/Iisus nu au fost trecute în indice. (*N. ed.*)

Barbu, Ion 77
Barna, Rodica-Adriana 201
Barrès, Maurice 44, 45
Baudelaire, Charles 43, 80
Bădiliță, Cristian 14, 228
Băgulescu, Gheorghe 65
Bălan, Ioanichie 72
Băncilă, Vasile 53, 54
Bârna, Vlaicu 247
Beauvoir, Simone de 255
Ben Gurion, David 129
Benda, Julien 227
Berdiaev, Nikolai 56
Bergson, Henri 31, 170
Bernanos, Georges 70, 113
Bernea, Ernest 214
Bibescu, Martha 152
Blaga, Lucian 18, 34, 42, 53, 97, 186, 239
Blandiana, Ana 32, 91, 97, 98
Bloy, Léon 217
Boca, Ilie 14
Bogdan, Radu 41
Bogza, Geo 20, 32, 47, 48, 61, 187, 208
Boissier, Gaston 67, 187
Bologa, Apostol 19, 185, 223
Bonhoeffer, Dietrich 111
Bovary (doamna de) 226
Boz, Lucian 208
Brassens, Georges 112, 113
Bratu, Savin 205
Brăescu, Gheorghe 19
Brătescu, G. 24
Brătescu-Voinești, Al. 47, 93, 94, 140, 247
Brătianu, Ionel 131, 152
Breban, Nicolae 190, 233
Brezianu, Barbu 253
Brodski, Iosif 139–141
Brueghel cel Bătrân, Pieter 44
Buber, Martin 221
Bukovski, Vladimir 152, 188, 215, 216, 261
Bulat, Virgil 201, 234, 235
Bulganin, Nikolai Aleksandrovici 125
Burgess, Anthony 265
Buzura, Augustin 153

Caillois, Roger 35
Calciu-Dumitreasa, Gheorghe 193
Calinic Argeșanul (episcopul) 14
Camus, Albert 39, 119, 247
Cantacuzino, G. M. 190
Cantemir, Dimitrie 65
Caragiale, I.L. 236, 237, 240
Caragiale, Mateiu 194
Caraion, Ion 18, 20, 187, 188, 190, 191, 198, 199
Caraion, Marta 187
Carandino, N. 256
Caravaggio, Il 162
Carlyle, Thomas 95, 186
Carol al II-lea 97, 130
Cassian, Nina 98, 226
Cassian (sfântul) 259, 260
Castro, Fidel 145, 177
Călin, Vera 205
Călinescu, G. 13, 48, 86, 243, 248
Călinescu, Matei 216–218, 249
Cărtărescu, Mircea 32, 226
Cârțan, Gheorghe (Badea Cârțan) 60
Ceaușescu, Nicolae 129, 130, 212
Celibidache, Sergiu 20
Cervantes, Miguel de 185
Chamberlain, Joseph 123
Chamisso, Adalbert von 72

Châteaubriant, Alphonse 15
Chesterton, G. K. 46, 60, 90, 227, 250
Chimet, Iordan 15, 87
Chira Maramureșanul, Iustinian (episcopul) 86, 201, 249
Chopin, Frédéric 44, 261
Churchill, sir Winston 20, 123–125, 152
Ciachir, Dan 212, 213
Ciocârlie, Livius 38
Ciomoș, Virgil 201, 232, 234
Cioran, Emil 23, 36, 39, 52–55, 70, 76, 77, 95, 106, 115, 153, 171–173, 185, 202, 214, 215, 238
Cioran, Relu (Aurel) 256
Ciorănescu, Alexandru 23, 54, 68, 198, 207, 214
Ciorănescu, Galateea 207
Ciorănescu, George 207
Cira, Georgică 192, 193, 227
Claudel, Paul 120, 195
Cleopa, Ilie 102
Clovis 43
Coasă (șofer) 229
Cogălniceanu, Maria 256
Constant, Benjamin 90
Constante, Lena 226
Corbu, Daniel 255
Cornea, Doina 19, 198, 206, 207
Coșbuc, George 27, 68, 187, 223
Cotuțiu, Cornel 192, 201, 204, 228
Crainic, Nichifor 190
Creangă, Ion 114, 227
Crescent (martirul) 108, 259
Crist 217
Cristea Enache, Daniel 248
Cristea, Valeriu 478
Crohmălniceanu, Ovid S. 41, 46, 90, 216
Cronin, A.J. 113
Cronos, 45
Cuza, A. I. 150

Daladier, Édouard 123
Dalí, Salvador 110, 111
Daneliuc, Mircea 20
Dante Alighieri 68, 69
Daudet, Alphonse 93, 94
Daudet, Léon 179
David, Louis 117
David (psalmistul) 261
Dâmbu, Ioan 202
Delpiano 28
Delumeau, Jean 223
Denisovici, Ivan 70, 151
Densușianu, Nicolae 86
Descartes, René 50
Diaconescu, Ioana 32, 98
Diaconescu, Mihail 38
Dianu, Romulus 190
Dickens, Charles 227
Dimov, Leonid 32
Dinescu, Mircea 32
Dionisiu (tiranul) 78
Doinaș, Ștefan Aug. 32, 41
Domnica (coana) 210
Don Quijote 83, 119, 185
Doderer, Heimito von 70
Dostoievski, F.M. 79, 119, 133, 153
Drăguțescu, Eugen 207
Drogeanu, Paul P. 69
Duca, I. G. 49
Duca, Miron 223
Ducaru, Sorin 220
Dugay 113–115

Duhamel, Georges 60
Dulles, John Foster 127
Dumitriu, Anton 23, 27, 214, 256
Dumitru 113–115
Dupin, Auguste 87

Eco, Umberto 86
Eden, Anthony 125, 127, 129
Einstein, Albert 28
Eisenhower, Dwight 127, 130, 143, 179
Electra 89
Eliade, Christinel 75
Eliade, Mircea 23, 34, 36, 52–54, 74, 75, 77, 80, 113, 115, 153, 170, 171, 179, 180, 185, 197, 198, 202, 206, 207, 214, 238, 253
Emanoil (părintele) 199, 200
Emilia (preoteasa) 192
Eminescu, Mihai 13, 33, 34, 64, 65, 72, 78, 83, 196, 219, 239, 243, 244, 258
Enescu, Radu 43, 66
Eva 218
Evdokimov, Pavel 118

Fallada, Hans 91, 214
Farfuridi 131
Felecan, părintele 257
Fellini, Frederico 20
Ferdinand (regele) 131, 152
Filderman, Wilhelm 245
Flaubert, Gustave 226
Flămând, Dinu 32
Florescu, Nicolae 13
Frossard, André 89

Gafencu, Grigore 125, 126
Gafița, Mihai 92
Galaction, Gala 193
Galsworthy, John 242
Gârleanu, Emil 93, 247
George, Alexandru 46
Ghica, Magdalena 32, 98
Gide, André 44, 45, 51, 60, 74, 80, 195
Gierek, Edward 135
Girard, René 220
Giurescu, Constantin C. 49
Gödel, Kurt 89
Goethe, J.W. von 58, 71, 78, 99, 258
Goga, Octavian 49
Gottwald, Klement 135
Golescu, Dinicu 60
Gomulka, Wladislaw 135
Goncourt (frații) 74
Gorbaciov, Mihail 19, 122, 132–134, 139–142, 144, 146
Grafft, Gerald 44
Graves, Robert 67, 187
Green, Julien 74
Greene, Graham 113
Grigorie de Nazianz (sfântul) 204
Grigurcu, Gheorghe 47, 254
Gromîko, Andrei 133
Gruber, Solomon din Antiohia (Charles) 244, 245, 250
Guevara, Ernesto, zis Che 145, 177
Guglielmo de Baskerville 18, 86, 87
Guica 247
Guitton, Jean 62
Guizot, François 26
Gusti, Dimitrie 49
Gutenberg, Johannes Gensfleisch, zis 57

Hamlet 106
Hasdeu, B.P. 34, 86
Hegel, G.W.F. 50, 232
Heidegger, Martin 67, 68, 84, 89, 189
Heliade Rădulescu, Ion 53
Herovanu, Eugen 49
Hitler, Adolf 73, 123, 130, 188, 253
Hogaș, Calistrat 61
Hölderlin, Friederich 68, 204
Horasangian, Bedros 38, 197
Horgoș, Tiberiu 192
Horia, Vintilă 154, 180, 198
Hoyle, Fred 89
Hrușciov, N.S. 125, 126, 128, 129
Hugo, Victor 160
Huizinga, Johan 35, 41, 69
Husserl, Edmund 50, 245

Iacob (apostolul) 232
Iago 247
Iaru, Florin 247
Ibrăileanu, Garabet 47
Ierunca, Virgil 18, 53, 180, 206, 211, 231, 236, 246
Iftodie, Alexandru 224
Ignațiu din Antiohia (sfântul) 222
Ilie, Remus 62
Ilieș, Ioan 192
Iloaie, Ștefan 207, 228
Ioan (evanghelistul) 107, 218
Ioan al Crucii (sfântul) 163, 204
Ioan Paul al II-lea 228, 250
Ioana (Ioana-Alexandra Pintea) 142, 195, 198, 199, 204, 228, 252
Ioana d'Arc 170
Ion (badea) 189
Ionel, Nicolae 32
Ionescu, Eugen 18, 19, 23, 38, 49, 53, 54, 56, 75, 76, 80, 100, 153, 154, 197, 198, 206, 214, 218, 238, 247, 253
Ionescu, Nae 49, 50–53, 197, 239
Ionescu, Take 131, 152
Iorga, Nicolae 48–50, 219, 239
Iosifescu, Silvian 205
Iosub 192, 193
Iov 217
Irina S. 251
Isou, Isidore 158
Istrati, Panait 60
Iţic 73
Iuda 162, 166
Iustin (părintele) 19, 194, 199, 200, 208
Ivănescu, Cezar 32
Ivănescu, Mircea 32
Ivireanul, Antim 254

Jaruzelski, Woyciech 135, 137
Jaspers, Karl 189
Jivago (doctor) 70
Joja, Constantin 30, 214
Joyce, James 271

Kádar, János 139
Kant, Immanuel 50
Karamazov, Alioșa 258
Kästner, Erich 70
Katow 100, 101, 259
Kavafis, Konstantinos 99
Kerenski, A.F. 126
Kipling, Rudyard 20, 67, 187
Kissinger, Henry 143
Klein, Inocențiu Micu 86
Kleininger, Thomas 68
Kolbe, Maximilian 100, 259

Kossuth, Lajos 130
Kravcenko, Viktor 136

Lassaigne, Jacques 110
Laszlo, Alexandru 254
Lazu, Robert 250
Lăzurcă, Marius 271
Lecca, Paulin 193
Lefter, Ion Bogdan 32, 41
Lenin, V.I. 146
Le Nir, Marily 230, 231
Levi (vameşul) 162
Lewis, C.S. 250
Lichter, Zacharias 216
Liiceanu, Gabriel 29, 40, 41, 63, 68, 208, 259
London, Alfred 135, 136
Lovinescu, Monica 53, 180, 192, 206, 251
Lowry, Malcom 18, 187
Luca (evanghelistul) 241
Lupşe, Marcel 272
Lustiger, Jean-Marie 17, 198, 207

Magieru, Andrei 161
Maigret 87
Maiorescu, Titu 272
Maistre, Xavier de 58
Malaparte, Curzio 146
Malraux, André 83, 100, 147, 148
Man, Serafim 192, 204, 210, 211, 253
Mandelştam, Nadejda 134
Mandelştam, Osip 134
Mann, Thomas 189
Manolescu, Nicolae 41
Marchiş, Iustin 222
Marghiloman, Alexandru 131, 135–137, 152
Maria, Fecioara 107
Maria (regina) 131, 152
Marin, Mariana 32, 97
Marinescu, Angela 32, 97
Marino, Adrian 190, 191, 201
Marquez, Gabriel Garcia 272
Martin, 113–115
Marx, Karl 132, 144, 145
Matei (vameşul) 162, 163
Mauriac, François 102, 195
Maurois [?], André 156
Mazilescu, Virgil, 193
Mălăncioiu, Ileana 32, 97, 98
Mănuţiu, Anca 230
Mărăcine (banul) 247
Mărculescu, Sorin 32, 210
Mehedinţi, Simion 48, 49
Meister, Wilhelm 58, 71
Ménalque 51
Merlin (vrăjitorul) 51
Micescu, Istrate 49
Michaux, Henri 119, 120, 229
Micläuş, Oprea 259
Micle, Veniamin (arhimandritul) 193
Mihadaş, Teohar 201
Mihai Viteazul 209, 210
Mihail (arhanghelul) 101
Mihal (rabi) 221
Mihăieş, Mircea 227
Milescu, Nicolae 60, 65
Mircea, Oliv 14, 121, 194, 201, 223, 261
Mirodan, Alexandru 72–74, 231
Moceanu, Ovidiu 38
Moldovan, Vasile 192
Mollet, Guy 129
Montand, Yves 136
Moravia, Alberto 32
Movilă, Petru 115
Mozart, W.A. 19, 20, 102, 208

Mucea, Nicolae 208
Munteanu, Neculai Constantin 188
Mureşan, Ion 32
Mussolini, Benito 29, 123
Muşina, Alexandru 32, 41

Nagy, Imre 128, 139
Nasser, Gamal Abdel 127, 129, 179
Natanael 200
Nathanaël 51
Neamţu, Mihail 273
Nedelcovici, Bujor 273
Negulescu, P.P. 49
Nemoianu, Virgil 220, 249
Nepomuk, Ioan 259
Neuman, Manole 245
Nicolae (sfântul ierarh) 259, 260
Nicolae (părintele) 17–20, 23, 121, 122, 135, 139, 143, 146, 148, 162, 169, 174, 179, 181, 185, 186, 188–198, 200–206, 208–213, 215, 220, 222, 225, 228, 235, 237, 239, 241, 244, 248, 251–253, 256, 257, 259–262
Niculae (badea) 273
Niculăiţă Minciună 93, 140
Niculescu, Nicolae 19, 219
Nietzsche, Friederich 115
Nixon, Richard 130
Noica, Constantin 19, 23, 25, 29, 30, 34, 36, 40, 51–53, 61, 63–65, 68, 74, 77–79, 83, 86–89, 99, 107, 116, 124, 125, 147, 148, 153–158, 167, 185, 187, 192, 194, 196, 202, 208, 214, 232, 236, 238, 243, 253, 256
Novalis, Friedrich von Hardenberg, zis 74

O'Neill, Eugene 89
Odobescu, Alexandru 47, 224
Olteanu, Ioanichie 32
Origen 247
Ortega, Daniel 145, 177
Ortega y Gasset, José 83, 84
Ortiz, Ramiro 68

Palach, Jan 130
Paleologu, Alexandru 18, 19, 24, 28, 30, 41, 51, 67, 90, 99, 134, 201, 222, 245, 252, 257
Paleologu, Toader 201
Paleologu-Matta, Svetlana 33, 72
Papen, Franz von 122
Parain, Brice 176, 198, 218
Pascal, Blaise 76, 111
Pasternak, Boris 140
Paulhan, Jean 247
Pavel (apostolul) 19, 108, 160, 168, 171, 239, 240, 253
Pavel, Amelia 221, 245
Pavel, Toma 191, 216, 217, 221
Paz, Octavio 220
Păcăţian, Teodor 86
Păstorel (Al. O. Teodoreanu) 74
Păunescu, Adrian 201, 248
Pârvan, Vasile 34, 86, 240
Pearce, Joseph 250
Pecican, Ovidiu 254
Peel, Robert 96
Petrescu, Camil 53, 74, 242
Petrescu, Cezar 97
Petrescu, Radu 74, 193
Petreu, Marta 97
Petru (apostolul) 163
Philippide, Alexandru 86

Picasso, Pablo 48
Pilat din Pont 217, 275
Pillat, Dinu 24, 26, 204
Pintea, Ioan 14, 27, 35, 64, 71, 80, 83, 148, 219, 223, 243
Piţa, Dan 20
Piţu, Luca 227, 239
Plastara, George 53
Platon 78, 79, 116, 258
Plămădeală, Antonie 89
Pleşu, Andrei 40, 41, 66, 208, 228, 248, 252, 255
Pliuci, Leonid 141
Podaru, Aurel 201, 227
Poe, Edgar Allan 28, 30
Pop, Olimpia 192
Pop, Valerian 204
Popescu, Adrian 115, 116, 201
Popescu, D.R. 231
Poteca, Eufrosin 220
Preda, Marin 190, 247
Proust, Marcel 98, 227, 242

Radetzki 219
Raicu, Lucian 46, 47, 261
Rajk, László 134, 135
Raricescu, Constantin 49
Rădulescu-Motru, Ion 48, 49
Rău, Aurel 32
Reagan, Ronald 132, 144
Rebreanu, Liviu 20, 74, 147, 148, 154, 186, 196, 223
Reich, Erica 251
Retegan (doamna) 207
Rilke, Rainer Maria 20, 41, 68, 204
Rogojanu, Paisie 202
Roman, Andrei 25
Roosevelt, Franklin Delano 63, 124, 125
Rosetti, Alexandru 242
Rousseau, Jean-Jacques 75, 83, 84
Rozanov, V.V. 140
Rubliov, Andrei 110
Ruskin [?], John 156

Sadoveanu, Mihail 61, 227
Saharov, Andrei 141
Sainte-Beuve, Charles Augustin 195
Sartre, Jean-Paul 56, 62, 88, 104, 147
Savu, Gheorghe 192, 222
Săcălean, Ion 222
Săplăcan, Radu 17, 203, 222
Sângeorzan, Zaharia 227, 248
Sârbu, Cristina 14
Scarlat, Mircea 40
Schein, Lică/Leon 224
Schelling, F.W.J. von 50
Sebastian, Mihail 226
Serafim de Sarov 168, 259
Shakespeare, William 95, 258
Sherlock Holmes 87
Sibila 276
Signoret, Simone 136
Silone, Ignazio 89
Simion, Eugen 38, 41, 46, 48, 98
Simionescu, Ion 61
Slansky, Rudolf 135, 136
Socrate 116, 117
Soljeniţîn, Aleksandr 20, 134, 136, 140, 151, 215
Soloviov, Vladimir 260, 261
Sorescu, Marin 32, 90
Spengler, Oswald 122
Sperantia, Teodor 73, 74
Sperer, Sophie 251
Spiridon, Monica 41, 58
Stalin, I.V. 124–126, 134, 136, 141

Stamatu, Horia 54, 154
Stan 73
Stănescu, Nichita 32, 91, 153
Stăniloae, Dumitru 71, 94, 97, 106, 107, 220, 223, 249
Stăniloae, Lidia 32
Stănoiu, Damian 203
Stein, Edith 89
Steinhardt, N. 13, 14, 17–21, 38, 40, 46, 54, 58, 87, 92, 95, 154, 183, 185, 197, 199–205, 207, 208, 211, 212, 215, 217, 219–251, 253–258, 261, 262 [v. şi Nicolae (părintele)]
Steinhardt, Oscar 212, 235, 253
Stendhal, Henri Beyle, zis 74
Stoicescu, Constantin 53
Stolojan (soţii) 180
Stolojan, Sanda 252, 253
Strauss, Johann 84
Stravinski, Igor 155, 158
Streinu, Vladimir 39
Stroescu-Stânişoară, Nicolae 207, 256
Suciu, Daniel T. 116
Suciu, Gheorghe 192, 228
Suciu, Traian 116
Suetoniu 257
Sussia (rabi) 221

Şaguna, Andrei, 220
Şora, Mariana 41
Şora, Mihai 19, 53, 54, 83, 201, 214, 223, 249, 262
Ştefoi, Elena 97

Tacit 257
Tartler, Grete 32, 53, 97, 98
Tănase, Stelian 201, 205
Teilhard de Chardin, Pierre 42, 86, 187
Teodoreanu, Ionel 274
Thatcher, Margaret 132, 134
Thorez, Maurice 136
Tican-Romano, Mihai 65
Tilinca, Dorin 68
Tito, Iosip Broz 134
Titulescu, Nicolae 49
Tolstoi, Lev 247, 255, 256
Toma, Camelia 219
Toynbee, Arnold 122
Trakl, Georg 68, 112, 113
Troţki, Lev Davîdovici 146
Truman, Harry 124
Tudoran, Dorin 32
Tudrcea, Daniel 32, 193, 204

Ţărmure, Gavril 222
Ţoiu, Constantin 38, 39, 197
Ţuţea, Petre 19, 52, 221

Unamuno, Miguel de 19, 105
Ungureanu, Cornel 259
Uricaru, Eugen 38

Vancea, Viola 32, 243
Vargas Llosa, Mario 227
Varlaam 86
Vartic, Ion 236
Vasile (de la Poiana Mărului) 17, 45, 197
Vasile (părintele) 195
Veniamin (părintele) 193, 202, 207, 228
Verne, Jules 61, 146
Vianu, Tudor 48
Vidican, Alexandru 192
Violeta (Pintea) 14, 192, 195, 198, 199, 204, 228

Vlad, Alexandru 201
Voiculescu, Vasile 95
Vulcănescu, Mircea 23, 52, 53, 185, 236, 238, 240

Wagner, Richard 52, 71, 83
Weil, Simone 88, 90, 218
Wellington, Arthur Welleslley, duce de 178
Werfel, Franz 113
Wieder, Mihail 161
Wilde, Oscar 119, 247
Wilhelm de Orania 149
Wingey, Peter 87
Wittgenstein, Ludwig 89
Wotan 72
Wyszyński, Stefan 135, 137

Xenopol, Alexandru D. 86

Zarifopol, Paul 47, 96, 97
Zeffirelli, Franco 18, 253
Zevedeu 163
Zilber, Belu 226
Zilieru, Horia 32
Zinoviev, Grigori 19, 151

LISTA FOTOGRAFIILOR

(marea majoritate a fotografiilor de pe listă provin din arhiva lui Ioan Pintea)

p. 22 Bisericuța Mânăstirii „Sfânta Ana"— Rohia și altarul de vară, 1987
p. 25 N. Steinhardt și Ioan Pinteă în fața chiliei de la Casa Poetului, Rohia, 1985
p. 37 N. S. în Poiana Lighet, Rohia, 1987
p. 47 N. S., I. P. (în centru), Ioan Ilieț, Pr. Georgică Cira și Gheorghe Suciu (jos) în grădina Bibliotecii Județene, Bistrița, 1986
p. 59 N. S., I. P. (în centru), Cornel Cotuțiu și Oliv Mircea sub nucul din grădina Bibliotecii Județene, Bistrița, 1986
p. 73 N. S. între Ioan și Violeta Pintea, Mocod, 1986
p. 85 N. S. în sala de lectură a Bibliotecii Județene din Bistrița, conferențiind despre scriitorii interbelici,1986
p. 93 N. S. și I. P. în fața chiliei de la Casa Poetului, Rohia, 1987
p. 103 N. S. și I. P., Rohia, 1988
p. 123 N. S. încadrat de Oliv Mircea și I. P., 1986
p. 184 I. P. lângă Casa Poetului, Rohia, 1985
p. 189 N. S. în drum spre Lighet, Rohia, 1988
p. 195 Casa Poetului: balconul cu mușcate în care s-a consumat o mare parte din convorbirile de la Rohia
p. 199 Monahul Nicolae
p. 217 Monahul Nicolae și I. P. în fața chiliei de la Casa Poetului, Rohia, 1985

CUPRINS

*Cronologie N. Steinhardt** 5
Notă asupra ediției 13
Prin celălalt spre sine 17
CONVORBIRILE DE LA ROHIA 21
Între viață și cărți 23
Suplimentul zilei
EMINESCU 33
Ziua întâi 35
Suplimentul zilei
DESPRE VASILE DE LA POIANA MĂRULUI 45
Ziua a doua 46
Suplimentul zilei
DESPRE BUNĂTATEA SUFLETEASCĂ 56
Ziua a treia 58
Suplimentul zilei
DESPRE ROMANUL *FABIAN* DE ERICH KÄSTNER 70
Ziua a patra 71
Suplimentul zilei
UN HAIKU: RAMURA ÎNFLORITĂ 81
Ziua a cincea 82
Suplimentul zilei
DE LA TREI POEȚI ROMÂNI CITIRE... 90
Ziua a șasea 92
Suplimentul zilei
OAMENI ȘI SFINȚI 100
Ziua a șaptea 102
Suplimentul zilei
SCRISOARE CĂTRE UN TÂNĂR CĂLUGĂR 119
Despre agonia Europei 121
JURNAL CU ȘI DESPRE N. STEINHARDT 183
Indice de nume 263
Lista fotografiilor 273

Redactor
OANA BÂRNA
Tehnoredactor
LUMINIŢA SIMIONESCU
Corector
ELENA STUPARU
Apărut 2006
BUCUREŞTI–ROMÂNIA

Lucrare executată la „UNIVERSUL" S.A.